

***Strategija razvoja poljoprivrede u
Opštini Gadžin Han***

2018 - 2023

SADRŽAJ

Predgovor	4
Uvod	6
Metodologija rada	8
Svrha, misija i vizija strategije	10
Ciljevi strategije	12
Opšti podaci o opštini Gadžin Han	16
Zemljište	18
Stanovništvo	20
Trenutno stanje poljoprivredne proizvodnje	28
Sadašnje stanje poljoprivrede u Srbiji i opštini Gadžin Han	28
Ratarstvo i povrtarstvo	29
Voćarsko-vinogradarska proizvodnja	32
Stočarska proizvodnja	33
Govedarstvo	34
Ovčarstvo	35
Kozarstvo	35
Živinarska proizvodnja	35
Pčelarstvo	36
Šumski i drugi resursi	37
SWOT analize	39
SWOT/TOWS matrica	48
Strateški ciljevi podrške razvoju poljoprivrede	52
Razvojni ciljevi strategije	52
Preporuke, rešenja i principi za podrške razvoja poljoprivrede	53
Rešenja za prevazilaženje ograničenja za razvoj poljoprivrede	54
Mere poljoprivredne politike	55
Institucije koje učestvuju u pregovaračkoj grupi za poljoprivredu i ruralni razvoj	56
Mere strukturne politike na nivou opštine	58
Predlozi i preporuke za efikasnije organizovanje poljoprivrednika	60
Put prema revitalizaciji agrara	62
Biljna proizvodnja	64
Ratarska proizvodnja	64
Povrtarska proizvodnja	67
Voćarska proizvodnja	68
Lekovito bilje, šumski plodovi i gljive	70
Organska poljoprivreda	71
Stočarska proizvodnja	72
Govedarstvo	73
Ovčarstvo	73
Kozarstvo	73
Svinjarstvo	74
Živinarstvo	74
Pčelarstvo	75
Ribarstvo	75
Najznačajnije preporuke u stočarstvu	75
Aktivnosti usmerene na realizaciju strateških ciljeva	77
Stvaranje informacionog sistema sa bazom podataka	77
Formiranje baze podataka o zainteresovanim proizvođačima u biljnoj i stočarskoj proizvodnji	78
Podsticajne mere i sredstva	79

Seoski turizam	82
Akcionni plan razvoja poljoprivredne proizvodnje u opštini Gadžin Han	83
Zaključak	101
Literatura i korišćeni dokumenti	102
Sadržaj priloga	103

Predgovor

U nastojanju da se što jasnije definiše pravac budućeg razvoja privrede opštine Gadžin Han rastu shvatanja o značaju poljoprivrede, aktiviranju njenih potencijala i mogućnosti njenog razvoja i samim tim usklađivanja u buduće integracione procese koji su u ovoj oblasti zahtevni i obimni.

S tim u vezi, rukovodstvo Opštine Gadžin Han, pokrenulo je inicijativu za izradu Strategije razvoja poljoprivrede (2018 – 2023) u nastojanju da se definiše konceptualni okvir, ciljevi i precizira proizvodna orijentacija u sektoru poljoprivrede. Strategija razvoja poljoprivrede Opštine Gadžin Han treba da služi kao instrument za bolje i uspješnije korišćenje poljoprivrednih resursa, njihovim upravljanjem i razvojem kao bitnim privrednim segmentom.

Imajući u vidu nisku akumulacionu sposobnost sektora poljoprivrede, jasno je da se u postojećim uslovima teško može održati nivo proste reprodukcije. Trentuno, iskorišćenost resursa je nedovoljna, a tehničko-tehnološki aspekt poljoprivrede veoma osiromašen. Ovo su ograničavajući faktori koji se nužno moraju prevazići. Misija Strategije razvoja poljoprivrede je da predloži viziju razvoja ovog sektora. Zasnovana je na argumentima i s tim u vezi prihvatljiva, sa predlogom konkretnih mera i mogućnošću njihove primene u široj proizvodnoj praksi. Do ostvarenja postavljenih ciljeva može se uspešno doći samo stvaranjem adekvatnog političkog i ekonomskog ambijenta kao i aktivnošću svih zainteresovanih strana u sektoru poljoprivrede.

Takođe, Srategija razvoja poljoprivrede opštine Gadžin Han, treba da posluži većem broju lica (ili brojnim zainteresovanim stranama) kao bogat izvor informacija, a takođe i kao osnova za sagledavanje mogućnosti novih investicionih poduhvata ili aktiviranje neiskorišćenih zemljišnih i drugih potencijala u cilju ostvarivanja profita i održivosti. Pored toga, poljoprivredni proizvođači na osnovu strategije razvoja poljoprivrede mogu iznaći smernice za svoj dalji napredak a sve sa ciljem uspostavljanja profitabilnije proizvodnje i unapređenja kvaliteta proizvoda koji bi bili konkurentni na domaćem i međunarodnom tržištu.

Autori strategije veruju da će se postići široki konsenzus oko predloženog razvojnog koncepta, gde se neće samo vrednovati ekonomska dimenzija poljoprivrede, već i druge važne funkcije, pre svega ekološka, socijalna, podrška razvoju turizma i dr. Strategija, bi trebalo zapravo da bude uputstvo za sprovođenje potrebnih reformi u poljoprivredi i da služi, između ostalog, i za izradu opštinske ekonomske politike, budžeta i drugih programskih dokumenata.

Sektor poljoprivrede je u bliskoj prošlosti, na nivou Republike Srbije i opština, nažalost, samo ohrabrivan i nije u značajnoj meri podstican, pa je delimično njegova transformacija ka progresu i održivosti bila otežana. Očekuje se da će ova Strategija stvoriti klimu i pretpostavke koje će voditi prema razvojnim projektima u ovoj oblasti, motivisati stanovništvo opštine Gadžin Han i šire za opredeljenja i proizvodne orijentacije u sektoru poljoprivrede.

Promene koje se nameću kao nužnost u integracionim procesima ukupnog okruženja uslovljavaju proizvodnu i organizacionu transformaciju sektora poljoprivrede. Jedan od ključnih problema sa kojima se suočavao agrokomples ovih prostora jeste odsustvo integralnog nastupa primarne poljoprivredne proizvodnje i prerađivačkih kapaciteta. Ovom Strategijom se predlažu mere, metode, ciljevi, rešenja i prioriteta za prevazilaženje sadašnje stagnacije, kako bi sektor poljoprivrede zaživeo u skladu sa potencijalima koji su u opštini Gadžin Han u velikoj meri raspoloživi, ali nedovoljno iskorišćeni.

U koncepciji izrade Strategije autori su se pridržavali pravila da je svaki resurs podjednako važan i da se može ukomponovati u ekonomski, ekološki i demografski mozaik opštine. Strategija je, pre svega, namenjena opštini Gadžin Han kao uputstvo za sprovođenje zacrtanih ciljeva i obavezujući podsetnik za izradu i sprovođenje predloženih aktivnosti, budžeta, programskih dokumenata i sl. Svakako, ona je namenjena poljoprivrednim proizvođačima i prerađivačima, potencijalnim investitorima i stranim ulagačima, kao i stručnoj i naučnoj javnosti. Strategija je nastala kao rezultat

zajedničkog rada stručnih i naučnih radnika, predstavnika proizvođača i prerađivača hrane uz koordinaciju opštinskog rukovodstva i stručnjaka za poljoprivredu.

Autori se zahvaljuju poljoprivrednim subjektima i pojedincima koji su potpomogli realizaciju izrade Strategije. Tokom javnih rasprava i brojnih konsultacija dati su korisni saveti, sugestije i pozitivan kritički osvrt, što je doprinelo poboljšanju kvaliteta ovog stateškog i razvojnog dokumenta.

UVOD

Obezbeđenje dinamičkog i održivog razvoja poljoprivrede u Opštini Gadžin Han treba da bude rezultat brojnih aktivnosti u kome ključnu ulogu ima sama Opština, Nišavski okrug i Republika Srbija, ali ništa manje značajnu i sami poljoprivredni proizvođači kao nosioci ovo važnog sektora.

U opštini Gadžin Han privrednom strukturom dominiraju sektor poljoprivrede i uslužne delatnosti vezane za poljoprivredu, ali se poslednjih godina uočavaju i početni koraci razvoja drugih privrednih grana i usluga.

Ekonomska funkcija poljoprivrede je, pre svega, proizvodnja hrane i sirovina za prehrambenu industriju i ona je naročito važna za stabilan privredni razvoj opština kakva je Gadžin Han. Ova funkcija poljoprivrede se ne iscrpljuje samo kvantitativno nego i neizbežnim troškovima primarne proizvodnje i prerade. Dakle, osnovni moto svakog proizvodnog područja i poljoprivrednog proizvođača je da se obezbedi proizvodnja hrane uz što je moguće manje troškove a što veće ostvarivanje profita. Da bi se ovakvi efekti ostvarili neophodne su značajne transformacije u ovom sektoru koje bi doprinele kreiranju konkurentne proizvodnje i dobijanju kvalitetnih proizvoda koje zahteva savremeno tržište.

Sektor poljoprivrede je veoma važan segment svakog društva bez obzira na stepen njegovog razvoja. U ranijem periodu, u našoj zemlji, razvojni efekti poljoprivrede su u velikoj meri izostajali i samim tim kvalitet života ljudi na selu i u ruralnim područjima je bio veoma oskudan.

Poljoprivredni sektor danas u Srbiji je ograničen relativno uskim nacionalnim finansijskim mogućnostima. Takve okolnosti u velikoj meri koče ozbiljniju transformaciju ovog važnog sektora privrede, iako se konstantno traže izlazi za stvaranje klime koja bi vodila prema međunarodno konkurentnim razvojnim programima.

Savremeno vođenje i razumevanje proizvodnje hrane podrazumeva naglašeni fazni redosled, bilo da se radi o biljnoj ili stočarskoj proizvodnji. Pri tome treba bitno razlikovati proizvodnju sirovina i gotovih proizvoda koje prati čitav niz tehničko-tehnoloških postupaka dok on kao takav ne dobije konačnu nutritivnu i tržišnu vrednost.

Zbog složenih odnosa u koncepcijama i odlukama koje se donose na više nivoa vlasti, sektor poljoprivrede je u nekim proizvodnjama doveden čak i na rub opstanka. Stoga, u pesimističkim prognozama, sektoru poljoprivrede u Republici Srbiji i posebno pojedinim regionima, pretili da ostane nepripremljen za svoje već sutrašnje konkurentno integrisanje u EU, kao i da prihvati trajne obaveze i ograničenja koja će iz tih integracija proisteci. To su razlozi za ubrzano otvaranje poljoprivrednih razvojnih procesa, i to onih koji će probuditi njegov progres orijentisan utemeljenim strateškim opredeljenjima. Pojava značajnijeg bavljenja poljoprivredom kao socijalnim stabilizatorom, prisutna je posebno u područjima gde su druge mogućnosti zapošljavanja veoma ograničene.

Prema važećem Zakonu o podsticajima u poljoprivredi i ruralnom razvoju, sredstva agrarnog budžeta opredeljena su na nivou od minimalno 5% nacionalnog budžeta. Prema nekim podacima podrške za razvoj poljoprivrede na nivou Republike Srbije dostigle su nivo od samo 4% u odnosu na ukupan budžet, što je direktno uticalo na nedovoljan stepen podrške primarnoj proizvodnji, kapitalnim ulaganjima i ruralnoj podršci na svim nivoima, a prema tome i opštini Gadžin Han. Nažalost, i tako nedovoljan finansijski imput pratila je nekonzistentna agrarna politika koja je poljoprivredu poslednjih godina dovela u stanje duboke recesije.

Poljoprivredna proizvodnja čini značajan segment ukupne privredne strukture privatnog sektora i predstavlja uslov za razvoj privrede i industrije opštine Gadžin Han. Ekonomske teškoće, poslednjih 30 godina, pogoršale su stanje u poljoprivrednoj proizvodnji i prehrambenoj industriji Republike Srbije, Nišavskog regiona i opštine Gadžin Han. Kao posledica smanjenog ulaganja znatno je oslabljen ekonomski potencijal poljoprivrede opštine Gadžin Han, što je uslovalo napuštanje poljoprivredne proizvodnje i migraciju stanovnika iz brdsko-planinskih sela u Gadžin Han i većoj meri grad Niš.

Polazeći od analize raspoloživih prirodnih potencijala, stanovništva, ranijeg i trenutnog nivoa poljoprivredne proizvodnje, neophodno je definisati održiv razvoj ukupne

poljoprivredne proizvodnje i prerađivačke industrije opštine Gadžin Han sa posebnim naglaskom na razvoj porodičnih poljoprivrednih gazdinstava.

Nosioци razvoja poljoprivrede i sela na području opštine Gadžin Han u narednom periodu trebalo bi da budu poljoprivredna gazdinstva i prerađivački kapaciteti, udruženja i zadruge poljoprivrednika, dok bi stručnu, pravnu i ekonomsku pomoć pružali Opština Gadžin Han, stručne službe i Veterinarska stanica. Imajući u vidu materijalne mogućnosti Opštine, njene potrebe, nameru za unapređenjem uslova privređivanja i saradnje sa relevantnim naučnim institucijama, tim stručnjaka je prihvatio obavezu da definiše Strategiju poljoprivrede opštine Gadžin Han.

Ključna pretpostavka u strateškom planiranju razvoja poljoprivrede u Opštini Gadžin Han je da u uslovima tržišne privrede, lokalna samouprava stalno i održivo unapređuje svoje kapacitete stvaranjem ambijenta koji pogoduje razvoju primarne proizvodnje i prerađivačke delatnosti. Ova strategija treba da pruži odgovore na pitanja šta može da se čini u poljoprivrednoj proizvodnji, kako bi ona u što kraćem periodu postala konkurentna na lokalnom, srpskom, evropskom i svetskom tržištu. Međutim, važno je naglasiti da u ostvarivanju postavljenih ciljeva i pravaca razvoja poljoprivrede koji su definisani u strategiji ozbiljnu ulogu u realizaciji aktivnosti moraju da shvate i prihvate sve zainteresovane strane (lokalna samouprava, poljoprivredni proizvođači i dr.). Naime, samo zajedničkim delovanjem je moguće ostvariti željene rezultate koji proizilaze iz postavljenih ciljeva.

Svi pokazatelji ukazuju na činjenicu da postoje realne agroekološke i druge mogućnosti za progres i revitalizaciju sektora poljoprivrede u Opštini Gadžin Han. Ovo je uslovljeno, pre svega, očekivanom povoljnijom ekonomskom situacijom, očekivanim jačanjem institucionalne i finansijske podrške, a svakako i implementacijom ovog dokumenta (optimistički scenario). U suprotnom, ukoliko izostanu navedene mere, to će značiti pad i onako ekstenzivne i naturalne proizvodnje, zaustavljanje razvoja, recesiju i marginalizaciju poljoprivrede, što bi u konkurenciji sa okruženjem imalo nesagledive posledice (pesimistički scenario). Sva nastojanja u ovoj Strategiji su usmerena na predlog koncepta realnog, mogućeg i održivog razvoja poljoprivrede uz uvažavanje svih teškoća.

Tim stručnjaka se zahvaljuje rukovodstvu Opštine, stručnom osoblju, poljoprivrednicima i privrednicima na pomoći i sugestijama u toku izrade Strategije čime su u velikoj meri uticali na njenu sveobuhvatnost i kvalitet.

METODOLOGIJA RADA

Izrada Strategije zahtevala je kompleksan pristup i istraživanje, što se moglo obezbediti samo timskim radom i direktnim uvidom u ukupno područje opštine Gadžin Han. Rad na izradi Strategije odvijao se u više faza, počev od definisanja zadataka, organizacionih priprema, usklađivanja metodoloških postupaka, uspostavljanja odgovarajuće saradnje na terenu, određivanja nosioca aktivnosti i, na kraju, same realizacije aktivnosti koje su doprinele formiranju ovog važnog dokumenta. Korišćene su participativne metode procene poljoprivrede i koncepta ruralnog procenjivanja.

Nakon pripremnih aktivnosti sledila je faza prikupljanja i sređivanja podataka u saradnji sa predstavnicima lokalnih subjekata i uprava. Finalni i najvažniji deo izrade Strategije je obuhvatio detaljnu analizu potencijala, uslova i pravaca budućeg razvoja poljoprivrede za opštinu Gadžin Han u celini uzimajući u obzir specifičnosti svih 34 naselja. Završni zadatak na izradi Strategije vezan je za njeno predstavljanje javnosti u radnoj verziji, uvažavanje svih konstruktivnih sugestija, predloga i primedbi od strane stručne javnosti i svih relevantnih učesnika u poljoprivrednoj sferi i na kraju verifikacija od strane Opštinskog Veća, njeno konačno uobličavanje i usvajanje na Skupštini opštine Gadžin Han.

Aktivnosti u izradi Strategije razvoja poljoprivrednog sektora u Opštini Gadžin Han nastale su na osnovu opredeljenja rukovodstva Opštine Gadžin Han da se sektoru poljoprivrede i proizvodnje hrane dodeli istaknuto mesto u ekonomiji područja. U svom praktičnom oblikovanju, Strategija je nastala kao rezultat zajedničkog rada tima stručnjaka, opštinske službe i predstavnika proizvođača i prerađivača hrane. Posebna korist pri pisanju ovog dokumenta došla je od nevladinih organizacija, koje godinama daju svoj doprinos kroz česte radionice i rasprave po brojnim pitanjima razvoja poljoprivrednog sektora u opštini Gadžin Han, kao i od njihovih brojnih studija, analiza, programa i uputstava. U radu su konsultovani svi raspoloživi zvanični dokumenti, stručni i naučni radovi, kao i analize, studije i strategije koje su tokom poslednjih godina u Srbiji urađene od strane domaćih i stranih institucija i organizacija, pojedinaca i ekspertskih timova. Takođe su uneta i mnoga korisna saznanja koja su napisana u strategijama, studijama i brojnim analizama zemalja iz neposrednog okruženja, kao i zemalja članica Evropske Unije.

U izradi i implementaciji Strategije primenjeni koraci se mogu sumarizovati kao:

- donošenje odluke o izradi Strategije od strane Skupštine Opštine Gadžin Han,
- sagledavanje situacije, prikupljanje podataka i informacija na terenu od strane opštinske službe i tima stručnjaka,
- sastanci tima stručnjaka sa stručnim licima u Opštini Gadžin Han, sa stručnjacima iz Veterinarske stanice, sa predstavnicima mlekara "Mlinpek milk" iz Gadžinog Hana i "Barbeš" iz Donjeg Barbeša, Zadruga "Zaplanjski zasad", udruženja pčelara, udruženja stočara, sa predsednicima mesnih zajednica, sa proizvođačima povrća, voća, lekovitog bilja, kao i stočarima na terenu u selima opštine Gadžin Han, i
- obilazak objekata za gajenje životinja, ratarskih i povrtarskih površina, plastenika, voćnih zasada relevantnih proizvođača u selima opštine Gadžin Han od strane tima stručnjaka,
- izrada nacrtu Strategije, javna rasprava i njeno usvajanje od strane Skupštine Opštine.

Tokom rada na Strategiji održani su brojni sastanci sa aktivnim učešćem brojnih predstavnika svih interesnih grupa, od kojih su dobijeni korisni saveti i usmerenja za formulisanje zacrtanih ciljeva i pronalaženja potrebnih rešenja.

Na osnovu sagledavanja postojećeg stanja koja su zasnovana na razmatranju velikog broja prikupljenih podataka izvršena je identifikacija najvažnijih pitanja u svim oblastima i granama poljoprivredne i prehrambene proizvodnje i definisana vizija i misija poljoprivrede u opštini Gadžin Han.

Pored toga, analizom prikupljenih podataka i informacija primenom SWOT analize definisani su najpre opšti, a potom i detaljni ciljevi i prioriteti u pojedinim oblastima poljoprivrede, kao i akcioni planovi razvoja poljoprivrede u ovoj lokalnoj zajednici Srbije.

Nakon toga sledila je plenarna javna rasprava tima stručnjaka i stručnjaka opštinske službe Gadžin Han sa predstavnicima proizvođača, Mesnih zajednica, nevladinog i biznis sektora u opštini Gadžin Han. Na javnoj raspravi uzela je učešće široka struktura stanovništva sa svim profilima njegove profesionalne i društvene orijentacije.

Rad na konačnom definisanju Strategije razvoja poljoprivredne proizvodnje nastavljen je posle toga od strane tima stručnjaka, koji je konačno rezultirao usvajanjem Strategije razvoja poljoprivredne proizvodnje od strane Skupštine Opštine i daljom njenom implementacijom, odnosno doradom i implementacijom akcionog plana, koji podrazumeva i kontinuirano praćenje rada i ažuriranje neophodnih podataka u cilju unapređenja Strategije.

SVRHA, MISIJA I VIZIJA STRATEGIJE

Poljoprivreda u svetu je važna ljudska delatnost jer uz proizvodnju hrane ona na sebe preuzima i niz drugih bitnih životnih zadataka lokalnih zajednica i društva u celini.

Svrha izrade Strategije razvoja poljoprivrede je da se obezbedi osnovni okvir za vođenje lokalne odnosno opštinske politike poljoprivrednog razvoja u narednom periodu, a koja je u saglasnosti sa pravcima i principima razvoja na nivou Nišavskog regiona i Republike Srbije u celini.

S tim u vezi, svrha strateških pravaca razvoja poljoprivrede, u svakom proizvodnom području, pa prema tome i u Opštini Gadžin Han, treba da utiče na poljoprivrednu politiku, menjajući je u sledeća četiri pravca:

- strukturno je transformiše prema uvećanju proizvodnih jedinica,
- podupire joj proizvodnost i smanjuje nezaposlenost stanovništva,
- podržava joj trend stalnog sniženja tržišnih cena proizvoda i
- postavlja joj zadatke koji su aktuelni ili one koje do sada nije imala a koji doprinose multifunktionalnosti ovog sektora.

Bez obzira što poljoprivreda ima mnogo prostora za poboljšanja, ona se sve proteklo vreme uglavnom nalazila izvan navedenih tokova, pa su utoliko i veće poteškoće i prepreke za njihovo aktiviranje i sustizanje propuštene stvarnosti.

Potreba definisanja Strategije u opštini Gadžin Han se ogleda u nekoliko aspekata. Od ovih aspekata posebno su značajni:

- suočavanje sa trenutnom situacijom poljoprivredne proizvodnje,
- osposobljavanje lokalne vlasti da prepozna potrebe poljoprivrednih proizvođača i adekvatno odgovori na njih,
- osposobljavanje savetodavnih službi u opštini Gadžin Han da prepoznaju potrebe poljoprivrednih proizvođača i adekvatno odgovore na njih,
- osposobljavanje poljoprivrednih proizvođača za tržišno orijentisanu proizvodnju,
- povezivanje poljoprivrednih proizvođača i stvaranje partnerstva na više nivoa,
- efikasno upravljanje i korišćenje poljoprivrednih resursa u skladu sa tendencijom održivog razvoja,
- poboljšanje kvaliteta i bezbednosti poljoprivrednih proizvoda,
- poboljšanje zaštite dobrobiti i zdravlja životinja,
- sprečavanje zagađenja životne sredine kontaminantima poreklom iz poljoprivrede,
- olakšavanje pristupa razvojnim fondovima Republike Srbije,
- olakšavanje pristupa razvojnim fondovima EU, kao i drugih međunarodnih donatora i investitora,
- implementacija programa ruralnog razvoja,
- jačanje regionalnog povezivanja, i
- usklađivanje standarda poljoprivrednih proizvoda sa domaćim i međunarodnim standardima, naročito standardima EU.

Strategija ukazuje na mogućnosti povećanja proizvodnje i proširenja tržišta u narednom kratkoročnom i dugoročnom periodu budući da opština Gadžin Han raspolaže značajnim poljoprivrednim i drugim prirodnim resursima koje sada koristi na neprihvatljivo niskom obimu.

Na osnovu detaljnog razmatranja postojećeg stanja u poljoprivrednom sektoru opštine Gadžin Han, kao i analizom spoljašnjih i unutrašnjih faktora ustanovljeni su mogući pravci kretanja odnosno različita scenarija razvoja poljoprivrede u navedenoj opštini a na osnovu toga i definisana misija i vizija, kao i područje delovanja ovog važnog dokumenta. Misija i vizija strategije se oslanjaju i u saglasnosti su sa definisanim opštim i posebnim ciljevima koji su postavljeni na osnovu razmatranja postojećeg stanja kao i potencijala opštine.

Strategija je pripremana na bazi participativnog pristupa, koji podrazumeva uključivanje velikog broja zainteresovanih strana, a sve sa ciljem da se njena implementacija reflektuje podjednako na potrebe celokupnog prostora i što većeg broja

ljudi opštine Gadžin Han, a i bliže okoline. U izradi Strategije vodilo se računa da se obezbede preduslovi za realizaciju prioriteta, a koji se prvenstveno odnose na održivi rast poljoprivredne proizvodnje i prihoda, stvaranje novih radnih mesta na području opštine, zaštitu biodiverziteta i životne sredine, kao i očuvanje kulturnog bogatstva i tradicije.

Misija Strategije razvoja poljoprivrede opštine Gadžin Han je definisanje pravaca razvoja poljoprivrede, zasnovanih na iskorišćenju svih raspoloživih prirodnih i ljudskih resursa. S tim u vezi, strategija definiše sve aspekte moderne poljoprivredne proizvodnje kompatibilne sa poljoprivrednom proizvodnjom u zemljama članicama EU.

Iskorišćenje potencijala se ogleda u realizaciji kratkoročnih i dugoročnih ciljeva. Kratkoročni ciljevi ogledaju se u brzini implementacije najbitnijih ciljeva u narednih nekoliko godina, dok će dugoročni ciljevi trasirati put razvoja pojedinih grana poljoprivrede na duže staze.

Misija strategije je u velikoj meri zasnovana na stvaranju podrške u razvijanju novih i unapređenju postojećih poljoprivrednih gazdinstava u opštini kako bi oni bili konkurentni i prilagodljivi savremenim trendovima. Pored toga, misija ovog dokumenta je ukazivanje na neophodnost održivog korišćenja i ukрупnjavanja poljoprivrednog zemljišta, poboljšanje kvaliteta života u ruralnim područjima i proširenje proizvodnog asortimana gazdinstava, a uz istovremeno zaštitu životne okoline i poštovanje tradicionalnih vrednosti.

Vizija razvoja poljoprivrede opštine Gadžin Han ukazuje na stanje sektora poljoprivrede koji se želi postići u bliskoj i daljoj budućnosti. Generalno, vizija sadrži održivo unapređenje poljoprivredne proizvodnje u Opštini Gadžin Han, kako u celini, tako i po pojedinim granama. Takođe ona uzima u obzir postepeno i održivo formiranje tržišno orijentisane proizvođače. Da bi se to ostvarilo potrebno je najpre stvoriti uslove za prihvatanje sistema podrške CAP EU (*Common Agricultural Policy EU*), kako bi se poljoprivredni proizvođači učinili sposobnim za učestvovanje u tržišnom takmičenju.

Vizija razvoja poljoprivrede opštine je zasnovana na efektima/rezultatima koji se žele postići ostvarivanjem postavljenih ciljeva u narednom periodu, a obuhvataju brojne aspekte koji se mogu sumirati prema sledećem:

- obezbeđenje kvalitetnih, zdravih i bezbednih poljoprivrednih proizvoda koji su prihvaćeni i prepoznati od strane potrošača,
- promovisanje maksimalne zaštite životne sredine,
- pospešivanje odgovarajuće zaštite dobrobiti i zdravlja životinja,
- favorizovanje metoda organske proizvodnje,
- zaštita specifičnosti autohtonih poljoprivrednih proizvoda,
- pospešivanje kompetitivnosti poljoprivrede najpre na opštinskom i regionalnom, a dugoročno i na srpskom, EU i svetskom tržištu,
- kontinuirano podsticanje diverzifikacije poljoprivrednih proizvoda i aktivnosti sa akcentom na izradnju kvalitetne infrastrukture, održavanje i izgradnju puteva odredjenih kategorija kao i atarskih puteva
- podrška farmerima da prilagode proizvodnju prema zahtevima i očekivanjima potrošača i u skladu sa savremenim propisima i standardima,
- favorizovanje i poboljšanje svih relevantnih aspekata života na selu,
- smanjenje razvojnih razlika između sela i regiona,
- obezbeđenje stabilnih i adekvatnih prihoda poljoprivrednicima
- obezbeđivanje podrške u korišćenju razvojnih fondova Republike Srbije i Evropske Unije.

Navedeni segmenti vizije razvoja poljoprivrede su ostvarivi samo ukoliko se oni izvršavaju u skladu sa tržištem kao glavnog indikatora, i ukoliko se proizvodi ističu kvalitetom a sama proizvodnja održivošću uz primenu standarda naše zemlje i EU, čime se omogućava da regionalni sektor postane integralni deo moderne ekonomije zemlje i Evrope.

Dugoročna vizija strategije je formiranje konkurentnih tržišno orijentisanih proizvođača u svim sektorma poljoprivredne i prehrambene proizvodnje. U svim aspektima Strategija se bazira na obezbeđenju uslova i odgovarajućih podsticaja da se poljoprivredna proizvodnja odvija na način koji je socio-ekonomski održiv i ekološki bezbedan. Preduslov modernog razvoja poljoprivrede je sveobuhvatni temeljiti ruralni

razvoj, kako bi se poboljšao plasman proizvoda i izvršilo restrukturiranje delatnosti poljoprivrednih proizvođača.

CILJEVI STRATEGIJE

Ciljevi izrade ovog strateškog dokumenta opštine Gadžin Han uzimaju u obzir detaljno sagledavanje poljoprivrednih potencijala i modela poljoprivredne proizvodnje, analizu dobrih strana i nedostataka prirodnih potencijala i potencijala i kompetencija stanovništva, kao i utvrđivanje kratkoročnih i dugoročnih mogućnosti za održivo unapređenje poljoprivredne proizvodnje.

Da bi se ostvarili ciljevi strategije razvoja poljoprivrede potrebno je: funkcionalno usmeravanje korišćenja određenih površina zemljišta, tehnološko osposobljavanje poljoprivrednih gazdinstava za modernu proizvodnju, potiskivanje nestabilnih i uspostavljanje stabilnijih održivih modela proizvodnje, podizanje konkurentnosti poljoprivrednih proizvoda, povezivanje poljoprivrede sa drugim privrednim granama (turizam, industrija i sl.), oživljavanje sela, povećanje zaposlenosti stanovništva na selu u prerađivačkoj i uslužnoj delatnosti, osposobljavanje robnog odnosno komercijalnog poljoprivrednika, uspostavljanje efikasne organizacije poljoprivrede, harmonizacija i sinhronizacija poljoprivrede u skladu sa principima EU, i postepeno uvođenje poljoprivrednog i prehrambenog sektora u republičke, regionalne, STO (Svetska trgovinska organizacija) i EU (Evropska Unija) integracije.

Postavljeni ciljevi u Strategiji će se ostvariti samo ako se na osnovama što brojnijeg i jačeg robno-komercijalnog poljoprivrednog poseda ostvare projekti sa brzim i prepoznatljivim privrednim efektima.

Poljoprivreda u Republici Srbiji se nalazi u procesima strukturne transformacije, zahteva ukрупnjavanja proizvodnih jedinica, kontinuiranog povećanja produktivnosti i povećanja izvora prihoda stanovništva na selu. Razvoj poljoprivrede u opštini Gadžin Han neraskidivo je povezan i uslovljen ekonomskim promenama i razvojem na nivou Nišavskog regiona i Republike Srbije.

Svi akti Opštine Gadžin Han, usmereni ka razvoju poljoprivrede, treba da sadrže analizu sadašnjeg stanja na bazi socioloških, tehničkih, tehnoloških i ekonomsko-organizacionih parametara, projektovanih na osnovu strukture i obima proizvodnje. Projektovana proizvodnja treba da obezbedi viši nivo zaštite i unapređenja životne sredine, kao i kvalitetne proizvode, koji će biti prihvaćeni od potrošača u zemlji i inostranstvu. Prihodi poljoprivrednicima treba da omoguće proširenu reprodukciju proizvodnje, ostanak i opstanak stanovništva na selu. Sve mere koje se u narednom periodu budu sprovodile u opštini Gadžin Han treba da imaju za cilj pospešivanje razvoja poljoprivredno-prehrambenog sektora koji je primeren raspoloživim resursima, održiv i konkurentan sa gledišta proizvodnih jedinica, savremen u tehničko-tehnološkom pogledu i ekološki prihvatljiv. Posebna pažnja treba da se posveti merama podsticanja održivog povratka mladih na selu i zasnivanja odgovarajuće tržišno orijentisane proizvodnje.

U svim proizvodnjama predloženim u Strategiji razvoja poljoprivrede dominiraju aspekti obezbeđenja kvalitetnih proizvoda, promovisanja maksimalne zaštite životne sredine, pospešivanja odgovarajuće zaštite dobrobiti i zdravlja životinja, favorizovanje metoda organske proizvodnje, zaštite specifičnosti i kvaliteta autohtonih poljoprivrednih proizvoda, kontinuiranog podsticanja raznovrsnosti poljoprivrednih proizvoda i aktivnosti, podrške proizvođačima da prilagode proizvodnju prema zahtevima potrošača, favorizovanja i poboljšanja svih relevantnih aspekata života na selu, smanjenja razvojnih razlika između sela u opštini i grada Niša, obezbeđenja stabilnih i adekvatnih prihoda uz mere socijalne zaštite malih proizvođača.

Očekivane koristi od usvajanja i sprovođenja Strategije su višestruke:

- suočavanje sa trenutnom situacijom u poljoprivredi i prehrambenoj industriji,
- osposobljavanje lokalnih vlasti i savetodavnih službi da prepoznaju potrebe poljoprivrednih proizvođača i adekvatno odgovore na njih,
- osposobljavanje poljoprivrednih proizvođača za tržišno orijentisanu proizvodnju,

- povezivanje poljoprivrednih proizvođača i stvaranje partnerstva po horizontalnom i vertikalnom nivou,
- efikasno upravljanje i korišćenje poljoprivrednih resursa u skladu sa tendencijom održivog razvoja,
- poboljšanje kvaliteta i bezbednosti poljoprivrednih proizvoda,
- poboljšanje zaštite zdravlja i dobrobiti životinja,
- sprečavanje zagađenja životne sredine kontaminantima poreklom iz poljoprivrede,
- olakšanje pristupa razvojnim fondovima Republike Srbije,
- olakšanje pristupa domaćim i međunarodnim finansijskim institucijama, donatorima i investitorima,
- implementacija programa ruralnog razvoja,
- jačanje regionalnog povezivanja, i
- usklađivanje standarda poljoprivrednih proizvoda sa domaćim i međunarodnim standardima.

Od strateških ciljeva najznačajniji su podrška porodičnim gazdinstvima, podrška udruživanju i osnivanju zadruga, unapređenje kvaliteta života u ruralnim sredinama i stimulisavanje poljoprivredno-prehrambenog sektora.

Neophodno je definisati ulogu porodičnih poljoprivrednih gazdinstava u razvoju poljoprivrede, odrediti mogućnosti podrške i osposobiti ih za uvođenje modernih tehnologija. Poboljšanje postojeće agrarne strukture trebalo bi podržati kratkoročnim i dugoročnim merama, koje će doprineti porastu broja komercijalnih gazdinstava. Brigu o staračkim i ostalim nekomercijalnim gazdinstvima trebalo bi da preuzmu odgovarajuće socijalne institucije.

Savremena poljoprivreda pokazuje snažnu zavisnost od kapitala. Da bi zadovoljile potrebe i privukli investitore mora se stvoriti dobra investiciona klima i smanjiti rizik za ulagače. Iako su u poslednje vreme učinjeni značajniji pomaci na ovom planu i dalje su krediti nedostupni većini proizvođača. Prema mišljenjima koja prevladavaju u domaćoj stručnoj javnosti za povoljnije kreditiranje sektora poljoprivrede najbolje bi bilo uspostavljanje specijalizovane poljoprivredne banke. Po ugledu na zemlje sa razvijenim finansijskim sektorom mogle bi se osnivati štedno-kreditne asocijacije koje bi prikupljale slobodna finansijska sredstva poljoprivrednika i potom ih usmeravala u proizvodnju.

Veoma značajan segment u razvoju poljoprivrede predstavlja unapređenje kvaliteta života u ruralnim sredinama. Do sada je selo imalo isključiv zadatak da proizvodi hranu tako da je poljoprivreda jedina ili barem dominantna delatnost koja obezbeđuje egzistenciju lokalnom stanovništvu. Stavljanje poljoprivrede u kontekst integralnog razvoja sela, na direktan i indirektan način, postavlja znatno veće zahteve od društva nego kada se ona izdvojeno posmatra.

Kroz podsticajne i ostale mere, treba uspostaviti održivi razvoj poljoprivrede i prehrambene industrije i time poboljšati njihovu efikasnost, profitabilnost i konkurentnost. Poslovne sisteme primarne poljoprivrede treba povezivati sa prehrambenom industrijom. Ukupnjavanjem poseda izvršiće se racionalizacija proizvodnje i odrediti optimalna veličina gazdinstava prema proizvodnoj usmerenosti. Ove mere moraju obezbediti dovoljnu količinu kvalitetne hrane za potrošače po pristupačnim cenama ne narušavajući biološke i ekološke uslove proizvodnje.

Svi navedeni ciljevi treba da omoguće lociranje odgovarajućih proizvodnih područja i ubrzaju investicije u konkretne programe. Da bi se postavljeni ciljevi ostvarili potrebno je podsticati razvoj infrastrukture u selima, izgradnja putne mreže, izgradnja atarskih puteva i adaptacija postojećih, povezivanje i udruživanje poljoprivrednika, povećavanje nivoa kompetentnosti proizvođača, povezivanje stručnih službi, stvaranje prepoznatljivih regionalnih proizvoda i njihov organizovan nastup i promociju na tržištu.

Aktivnosti koje slede nakon usvajanja Strategije moraju uzeti u obzir liberalizaciju tržišta i otvorenost prema proizvodima iz okruženja. U tom kontekstu, povećanje konkurentnosti može se ostvariti poboljšanjem kvaliteta poljoprivrednih proizvoda sa posebnim namenama (na primer: organska proizvodnja, geografski zaštićeni proizvodi), preorijentacijom na profitabilnije proizvodnje i nabavkom kvalitetnih inputa .

Pored opštih ciljeva razvoja poljoprivrede u strategiji su definisani i specifični ciljevi pojedinih proizvodnji. Oni po granama poljoprivrede obuhvataju sledeće aktivnosti:

Stočarska proizvodnja:

- Sagledavanje trenutnog stanja stočarske proizvodnje;
- Poboljšanje rasnog sastava farmskih životinja;
- Plansko postepeno povećanje broja farmskih životinja do nivoa potpunog korišćenja resursa;
- Stimulisanje povećanja broja porodičnih komercijalnih gazdinstava u stočarstvu;
- Podsticanje konverzije porodičnih gazdinstava koja proizvode isključivo za sopstvene potrebe u komercijalna;
- Stimulisanje planskog korišćenja pašnjačkih površina, naročito planinskih;
- Stimulisanje razvoja ovčarstva;
- Stimulisanje razvoja kozarstva;
- Stimulisanje razvoja mlečnog i tovnog govedarstva;
- Stimulisanje razvoja živinarstva;
- Pospešivanje organske stočarske proizvodnje;
- Proizvodnja standardizovanih i kontrolisanih animalnih proizvoda na specijalizovanim gazdinstvima;
- Uvođenje standardizovanih mera pripreme i obrade animalnih proizvoda;
- Poboljšanje veterinarsko-sanitarne zaštite sa ciljem smanjenja higijenskih rizika;
- Stimulisanje tova farmskih životinja;
- Povećanje prometa tovnih farmskih životinja;
- Povećanje prometa standardizovanih i kontrolisanih animalnih proizvoda;
- Osnivanje udruženja i zadruga;
- Obuka proizvođača, naročito po pitanjima uslova gajenja i ishrane farmskih životinja;
- Pravovremena i stručna izrada konkretnih projekata, zasnovanih na održivom razvoju;
- Pravovremena aplikacija i konkurisanje za dobijanje finansijskih sredstava;
- Uspostavljanje nadzora u realizaciji projekata stočarske proizvodnje, odnosno namenskog korišćenja finansijskih sredstava;
- Stipendiranje školovanja kadrova za stočarsku proizvodnju i
- Izgradnja savremenih preradnih kapaciteta.

Biljna proizvodnja

Ratarstvo:

- Sagledavanje postojećeg stanja u ratarskoj proizvodnji;
- Utvrđivanje načina i obima korišćenja ratarskih proizvoda;
- Povećanje kapaciteta za preradu ratarskih proizvoda;
- Obuka proizvođača;
- Stipendiranje školovanja kadrova za ratarsku proizvodnju;
- Povećanje subvencija, kredita i investicija u ratarstvu;
- Obnavljanje ratarske mehanizacije;
- Osnivanje udruženja i zadruga;
- Povećanje površine pod industrijskim, krmnim i lekovitim biljem;
- Povećanje površine pod naknadnim i postrnim usevima (silažni kukuruz, heljda, proso, sudanska trava, repa);
- Povećanje navodnjavanja površina u ratarskoj proizvodnji.

Povrtarstvo:

- Sagledavanje postojećeg stanja u povrtarskoj proizvodnji;
- Utvrđivanje tržišnih uslova za povrtarske proizvode (vrste povrća, obim proizvodnje, domaće i inostrano tržište);
- Povećanje kapaciteta za preradu povrtarskih proizvoda;
- Osnivanje udruženja i zadruga;
- Obuka proizvođača;
- Stipendiranje školovanja kadrova za povrtarsku proizvodnju;

- Rejonizacija povrtarske proizvodnje;
 - Pospešivanje proizvodnje u plastenicima i staklenicima;
 - Sagledavanje mogućnosti za dobijanje kredita i obezbeđenje investicija za povrtarsku proizvodnju;
 - Izgradnja savremenih preradnih kapaciteta u skladu sa zahtevima zaštite životne sredine;
 - Stimulisanje mladih proizvođača;
 - Povećanje navodnjavanja površina u povrtarskoj proizvodnji.
- Voćarstvo i vinogradarstvo:
- Sagledavanje postojećeg stanja u voćarskoj i vinogradarskoj proizvodnji;
 - Osnivanje udruženja i edukacionog centra za proizvođače voća i grožđa;
 - Uvođenje novih sorti voćaka i vinove loze, u skladu sa rejonizacijom, pri zasnivanju novih zasada;
 - Primena novih saznanja u tehnologiji gajenja voćaka i vinove loze;
 - Kreditiranje nabavke savremene mehanizacije;
 - Razvoj infrastrukture i kreditiranje sistema za navodnjavanje;
 - Poboljšanje protivgradne opreme;
 - Stimulisanje mladih proizvođača u voćarstvu i vinogradarstvu;
 - Stimulisanje zasnivanja organske proizvodnje;
 - Izgradnja savremenih preradnih kapaciteta u skladu sa zahtevima zaštite životne sredine.

Ciljevi strategije mogu se ostvariti u kratkoročnom i dugoročnom vremenskom periodu.

Kratkoročni ciljevi koji se često definišu za vremenski period od 3 do 5 godina obuhvataju u najkraćem:

- razne oblike obuka proizvođača,
- udruživanje proizvođača,
- kreditiranje proizvodnje,
- logističku podršku u proizvodnji (održavanje i izgradnja putne infrastrukture)
- standardizaciju proizvoda i

Dugoročni ciljevi koji se često definišu na 10 i više godina obuhvataju u najkraćem:

- formiranje laboratorija za kontrolu proizvoda,
- dovođenje stranih i domaćih investitora,
- ukрупnjivanje poseda,
- postepenu izgradnju biljnih i animalnih prehrambenih preradnih kapaciteta,
- školovanje menadžera,
- implementaciju održive poljoprivredne proizvodnje.

Dalji osnovni ciljevi Strategije su:

- poboljšanje konvencionalne poljoprivredne proizvodnje kroz kontinuiranu obuku poljoprivrednih proizvođača,
- razvijanje organske poljoprivredne proizvodnje kroz kontinuiranu obuku poljoprivrednih proizvođača,
- osavremenjavanje svih oblasti i grana poljoprivredne proizvodnje kroz uključivanje u promet kvalitetnog semenskog i sadnog materijala u biljnoj proizvodnji i kvalitetnih priplodnih grla i veštačkog osemenjavanja u stočarskoj proizvodnji, po važećim propisima i standardima EU,
- povećanje zaposlenosti mladih ljudi u poljoprivrednim i pratećim delatnostima u opštini Gadžin Han i
- pospešivanje održivog ruralnog razvoja u opštini Gadžin Han uključujući i podršku razvoju putne mreže.

Strategija uzima u obzir postojanje specifičnih ciljeva u pojedinim oblastima i granama poljoprivrede. Oni se uglavnom ogledaju u:

- povećanju konkurentnosti poljoprivrednih proizvoda u odnosu na iste u EU,
- podršci proizvođačima ratarskih, povrtarskih, voćarskih, vinogradarskih, stočarskih i pčelarskih proizvoda da se uključe u tržišnu konkurenciju,
- proizvodnji zdravstveno bezbednih proizvoda i
- odvijanju proizvodnje u pojedinim granama prema zahtevima kupaca.

OPŠTI PODACI O OPŠTINI GADŽIN HAN

Gadžin Han je jedna od jedanaest opština nišavskog okruga. Na severu se graniči sa opštinom Bela Palanka i gradom Niš, na jugoistoku sa opštinom Babušnica, na jugu sa opštinama Vlasotince i Leskovac, a na zapadu sa opštinom Doljevac. Opština Gadžin Han obuhvata 34 naseljena mesta, a njena ukupna površina iznosi 325,5 km². Prema popisu iz 2011. godine broj stanovnika iznosio je 8357 stanovnika.

Opšti podaci o opštini Gadžin Han, stanje u strategiji 2010-2015 i sadašnje stanje, prikazani su u tabeli 1. Uočljivo je smanjenje ukupnog stanovništva sa 9216 na 8389, a povećanje poljoprivrednih površina sa 51,4 na 56,5% u odnosu na ukupnu površinu zemljišta.

Opština Gadžin Han je locirana u Zaplanjskoj kotlini, na dolinskim stranama Kutinske reke (veći deo na desnoj), kod ušća njenih desnih pritoka – Koprivničke reke i Venežice. Prostire se u severozapadnom podnožju Suve planine, sa nadmorskom visinom 270 – 320 m, istočnom podnožju Seličevica i severoistočnom podnožju Babičke Gore. Nalazi se sa obe strane regionalnog puta Niš – Ravna Dubrava sa kracima ka Vlasotincu i Babušnici, 10 km južno od ponišavskih međunarodnih komunikacija – železničke pruge (Pariz–Beograd–Niš–Sofija–Istanbul) i ogranka 5 (Niš–Sofija–Istanbul) glavnog koridora 10 (Salzburg–Ljubljana–Zagreb–Beograd–Skoplje–Solun).

Jedan mali deo teritorije opštine pored Južne Morave pripada niziji dok ostali deo pripada visiji od kojih se izdvajaju tri planine: Seličevica (sa najvećim vrhom 903 m), Babička gora (1059 m) i Suva planina (1810 m), tako da prevladava brdsko-planinski tip reljefa.

Svojom teritorijom opština Gadžin Han izlazi u Pomoravlje, na reku Južnu Moravu i na auto put Niš-Skoplje, tj. koridor 10, dok preko teritorije opštine prolaze dva regionalna putna pravca.

Poznato je da je područje današnjeg Gadžinog Hana bilo naseljeno još u dalekoj prošlosti, ali sistematska istraživanja ili iskopavanja na ovoj teritoriji do sada nisu vršena. Na ovom području otkriveni su predmeti stari i po nekoliko hiljada godina, ali nisu poznata plemena i narodi koji su u dalekoj prošlosti nastanjivali ove krajeve. Još od rimskog doba, Gadžin Han se nalazio na putnom pravcu, te je kroz čitavu istoriju razvijana trgovina ovog kraja, prvenstveno poljoprivrednim proizvodima i rukotvorinama.

Šumsko bogatstvo opštine Gadžin Han je relativno veliko, 11691 ha (33,4% teritorije), prevladavaju cer i bukva. Individualni sektor raspolaže sa 60% šuma, prosečna drvena masa godišnje iznosi 1700 m³.

Ukupan broj zaposlenih stanovnika kreće se oko 2600, od toga je oko 1000 kvalifikovanih radnika. Prema podacima na području opštine Gadžin Han registrovano je 84 privatnih preduzeća i 701 radnja.

Na području opštine izgrađeni su putevi dužine 162 km, od toga regionalni 54 km i lokalni 88 km, koji su u znatno boljem stanju nego u vreme izrade prethodne strategije (2010 god).

Prema kvalitetu zemljišta i klimatskih uslova zemljište je pogodno za gajenje jagodičastog voća (jagoda, malina, kupina, višnja), kukuruza, sitnolisnatog davana, a postoje i posebni uslovi za razvoj stočarstva, jer 37,2% ukupnog poljoprivrednog zemljišta obuhvataju livade i pašnjaci.

Meštani navode podatak da je Suva planina, koja većinskim delom pripada području opštine Gadžin Han, imala najveći broj ovaca u Jugoslaviji.

U makrogeografskoj regionalizaciji Gadžin Han pripada planinsko-kotlinskoj oblasti Srbije. Promene ekonomskih karakteristika stanovništva posle Drugog svetskog rata su značajne i raznovrsne. Industrijski razvoj Gadžinog Hana i, u prvom redu, susednog gradskog naselja i makroregionalnog centra – Niša, uticao je na prostornu i socijalno-ekonomsku transformaciju područja Gadžinog Hana. To se prvenstveno ogledalo u naglom povećanju nepoljoprivrednog stanovništva do kraja XX veka.

Tabela 1. Opšti podaci o Opštini Gadžin Han

Parametar	Stanje u strategiji 2010-2015	Sadašnje stanje
Površina, km ²	325,5	325,5
Poljoprivredna površina, %	51,4	56,5
Broj naselja	34	34
Prosečna veličina naselja, km ²	9,6	9,6
Ukupno stanovništvo	9216	8389
Stanovništvo na 1 km ²	28	25.81
Katastarske opštine	34	34
Registrovane mesne zajednice	34	34
Mesne kancelarije	6	6

Značajno je pomenuti izradu Programa za razvoj opštine Gadžin Han za period od 1997. do 2005. godine (Republički zavod za razvoj, Beograd), u kome su, između ostalog, određeni osnovni pravci razvojne orijentacije infrastrukture, privrede, javnih službi i dr. Delimično plansko oblikovanje fizionomske strukture Gadžinog Hana novijeg je datuma, dok se planski uticaji ogledaju u osnovnim odredbama GUP-a, koji je u izradi od 2003. godine. Njime je, između ostalog, predviđeno teritorijalno širenje naselja (planirana površina građevinskog rejona iznosi 635 ha) izgradnjom stambene zone na levoj dolinskoj strani Kutinske reke, zadržavanje industrijske zone u severnom delu naselja, formiranje sportsko-rekreativne zone duž Kutinske reke i završetak regulacije njenog toka, kao i rekonstrukcija stare vodenice na desnoj obali Kutinske reke, gde je planirana izgradnja crkve (uzvišenje Čuka) i formiranje turističko-rekreativnog centra.

Ubrzani razvoj Gadžinog Hana, koji se ogleda u porastu njegovog funkcionalnog kapaciteta od 60-ih godina XX veka do kraja tog veka. U ovom periodu razvija se industrijska funkcija, čiji su nosioci: Društveno preduzeće za proizvodnju konfekcije i pletenina "Zateks" (380 radnika), Građevinsko preduzeće "Rad" (79 zaposlenih), formirano 1975. godine, Deoničarsko društvo za proizvodnju armature "MIN-AGH" (160 radnika), osnovano 1980, i pogon (73 radnika) "EI Plastika" iz Niša, koji je počeo sa radom 1961. godine. preduzeće Elid osnovano je 1965. godine, 1990-tih godina je imalo oko 500 radnika a sada ima oko 60. U poslednjih 20 godina većina ovih preduzeća je prestala sa proizvodnjom ili je znatno smanjila proizvodnju i broj zaposlenih nakon privatizacije.

Zanatska funkcija, u odnosu na razvojnu fazu između dva svetska rata, ima negativan trend. Prema opštinskoj evidenciji, 2003. radilo je 13 zanatskih radnji (6 proizvodnih i 7 uslužnih delatnosti). Trgovinsko-ugostiteljska funkcija, kao i prethodna, ima lokalni značaj. Ogleda se u radu 19 maloprodajnih objekata (11 je vlasništvo privatnog sektora) i 7 ugostiteljskih radnji. Pored administrativno-upravne funkcije – centar istoimene opštine (325,5 km², 34 naselja i 8389 stanovnika), za Gadžin Han je značajan i razvoj kulturno-prosvetne i zdravstvene funkcije. Predškolsko obrazovanje odvija se u Ustanovi za decu predškolskog uzrasta (2002/2003. – 40 dece, trenutno 61 dete; ukupan broj dece do 7 godina iznosi 197), a školsko (prva škola počela je sa radom 1905) u okviru osmorazredne osnovne škole (trenutno 319 učenika).

Nosilac kulturnih aktivnosti je Dom kulture "Branko Miljković" (u znak sećanja na poznatog pesnika rođenog u Gadžinom Hanu). Tradicionalne kulturne manifestacije su: Miljkovićeve poetske svečanosti (prva nedelja juna) i Kolonija likovnih umetnika Srbije (5–15 jul). Značajni su i vidovdanski susret stanovništva regiona na Suvoj planini, kao i rad Planinarskog društva Trem 1810 iz Donjeg Dušnika koje organizuje uspinjanje na Suvu planinu dva puta godišne u proleće i jesen.

Dom zdravlja "Gadžin Han" počeo je sa radom 1980. godine i trenutno ima zaposlenih 15 lekara (od toga je jedan specijalista interne medicine i jedan neuropsihijatrije i 26 lica sa srednjom medicinskom strukom).

ZEMLJIŠTE

Poljoprivredno zemljište u opštini Gadžin Han prostire se na 18373 hektara, što čini 56,5% ukupne opštinske teritorije, a pod šumama se nalazi 10610 ha. Prema kvalitetu zemljišta i klimatskih uslova, ovo područje se smatra pogodnim za gajenje kukuruza, sitnolisnatog duvana i jagodičastog voća (malina, jagoda, kupina i višanja). Na 53% poljoprivrednog zemljišta zastupljene su oranice i bašte, pašnjaci na 27,2%, livade 10%, voćnjaci 7,2%, a vinogradi 2,6%. Od ukupnog poljoprivrednog zemljišta 84% se nalazi u individualnom sektoru.

S obzirom na to da se 37,2% ukupnog poljoprivrednog zemljišta nalazi pod livadama i pašnjacima, Opština Gadžin Han raspolaže i povoljnim uslovima za razvoj stočarstva, u kome je zastupljena mešovita proizvodnja.

Od voćarskih kultura gaje se šljive, jabuke, višnje i kruške uglavnom oblačinska sorta), u povrtarstvu su, u brdsko-planinskom području, zastupljeni luk, krompir, kupus i lisnato povrće, dok se u plastenicima gaje paradajz, paprika i krastavac.

U opštini Gadžin Han, prema zvaničnim podacima iz popisa poljoprivrede, koji je Republički zavod za statistiku sproveo 2012. godine, poljoprivredno zemljište je koristilo 2508 gazdinstvo. Pri tome je utvrđeno da u najvećem broju stanovnici imaju oranice i bašte, odnosno najčešće gaje kukuruz za zrno (njih 1960), a zatim krompir – 1703 gazdinstva. Prema broju slede poljoprivredna domaćinstva koja proizvode pšenicu – 1699, crni luk – 1021 i papriku (1017). Najveći broj gazdinstava su porodična gazdinstva (99,88%), a ostalo su sa statusom pravnih lica. Ukupno 209 gazdinstava uzgaja mešovite useve i to glavne ratarske useve, njih 273 kombinovano se bavi ratarstvom, gajenjem svinja i živine, dok je najveći broj onih koji se bave različitim kombinacijama useva i farmskih životinja (678).

Na području opštine verifikovane su značajne rezerve mineralnih sirovina različitog stepena istraženosti. Najznačajnije su ruda kalcit – na lokalitetu Čelije sa visokim stepenom čistoće (99,7%) i beline (98%) sa utvrđenim rezervama od 1600000 t i ruda betonit – na lokalitetima Ličje i Ravna Dubrava, sa utvrđenim rezervama za 30 godina eksploatacije.

Zemljište u opštini Gadžin Han je raznovrsno što je posledica raznovrsnosti geološkog sastava i klimatskih uslova ovog terena. Jedan tip zemljišta se formira na laporcima, škriljcima i peščarima, a drugi na krečnjačkom masivu. Prema naučnim podacima u podnožju Suve planine, neposredno oko graničnih reka, najniži teren zauzima aluvijum. Njega po visini, na nešto višim terasama, smenjuje smonica, koja se na mnogim mestima ogajnjačava. Treći po visini tip zemljišta u podnožju Suve planine, pre krečnjačkog masiva, je podzol, koji se obrazuje na peščarima. Pojava krečnjačkog masiva na izvesnoj visini prekida i menja iz osnova ovakvu zonalnost zemljišta, pošto se na krečnjaku, od njegovog podnožja pa do vrha planine, javljaju druga zemljišta, koja se takođe zonalno smenjuju sa visinama. Prema istraživanjima na krečnjačkom masivu Suve planine zastupljeni su sledeći tipovi zemljišta:

1. Crvenkasto – rudo zemljište i crvenica (terra rossa) koja je na visini do oko 850 m nadmorske visine;
2. Rudo zemljište na krečnjaku (terra fusca) na visini do 1100 m;
3. Visinski ili planinski podzol koji zauzima zonu bukove šume, između 1100 i 1500 m;
4. Planinska crnica, odnosno buavica, na visini od 1400 do 1500 m.

Prema istraživanju Instituta "Kirilo Savić" iz Beograda oko 50% poljoprivrednih površina u Zaplanju zahvataju zemljišta tipa gajnjače, crvenice i aluvijalno – diluvijalnih nanosa. Ova zemljišta se za brdsko-planinske prilike mogu označiti kao zemljišta normalne plodnosti.

Gajnjača zahvata oko 22% poljoprivrednog zemljišta. Ovo zemljište zahvata najveći deo donje-zaplanjskog polja pored Južne Morave i Barbeške reke, a manje ga ima u donjem toku Kutinske reke. Ovo zemljište se sreće na nadmorskoj visini do 500 m na ravnijim terenima. Po mehaničkom sastavu ilovače su neutralne do slabo kisele reakcije, srednje do dobro obezbeđene asimilativima, pogodne za uzgoj svih kultura i po kvalitetu predstavljaju najkvalitetnija zemljišta opštine. Gajnjača se najviše koristi za ratarstvo i

za bašte, ali se koristi i za vinograde (Grkinja) i voćnjake (G. Barbeš, D. Barbeš, Z. Toponica).

Rendzine, smeđa zemljišta i crvenice, zahvataju oko 25% poljoprivrednih površina. Ova zemljišta su slabijeg kvaliteta i koriste se kao oranice i kao šumsko-pašnjačke površine. Smeđa zemljišta se koriste za livade, pašnjake i šume, kao i za oranice. Ova zemljišta zahvataju delove srednjeg visinskog pojasa. Zemljišta su neutralne do umereno kisele reakcije.

Crvenica se nalazi na padinama Suve planine, a na mestima se spušta i do Kutinske reke. Ovo zemljište je pogodno za obradu i za gajenje raznih kultura (ratarske kulture, duvan i drugo).

Diluvijalno-aluvijalni nanosi zahvataju oko 21% poljoprivrednih površina. Sreću se u delovima koji imaju najnižu nadmorsku visinu, dakle u dolinama reka. Ovo je plodno zemljište, pogodno za ratarstvo, za voćarstvo i vinogradarstvo, za duvan i druge kulture.

Podzolasta zemljišta zahvataju jednu četvrtinu poljoprivrednih površina i prostiru se na padinama Babičke gore, Seličevice i negde na padinama Suve planine. Ovo su srednje plodna zemljišta. Ona se odlikuju kiselom reakcijom i nepovoljnija su za obradu. Na njima su pašnjaci i livade, a mogu se gajiti i strna žita.

Treću grupu zemljišta predstavljaju skeletna zemljišta, najmanje plodnosti, a zahvataju oko 7% poljoprivrednih površina. Ova zemljišta se nalaze na strmim terenima sa podlogom od krečnjaka, i to na Suvoj planini.

Bliže karakteristike zastupljenog zemljišta u opštini Gadžin Han, značajne za razvoj poljoprivrede su:

1. Crvenkasto-rudo zemljište i crvenica (terra rossa)

Ovo zemljište se obrazuje u podnožju Suve planine, ali i u drugim delovima opštine. Crvenkasto-rudo zemljište je uglavnom pod šumom, a tipična crvenica je najčešće tamo gde je šuma uništena. Usled veće glinovitosti, crvenice su dosta teške za obradu, i u toku leta se ova zemlja jako stvrdne i ispuca. Bogata je u glini, ali je za vodu dobro propustljiva jer ima izraženu strukturu. Zato se ovakvo zemljište u stanju umerene vlažnosti može obrađivati, dok je u suvom i jako vlažnom stanju vrlo teško obradivo. Ovo zemljište sadrži više humusa nego gajnjače. Ima i dosta azota u organskom obliku, ali je male plodnosti zbog plitkosti i suvoće krša. Sadrži veoma malo rastvorljivog kalijuma i fosfora.

2. Rudo zemljište na krečnjaku (terra fusca)

Ovo zemljište je rasprostranjeno na Suvoj planini na visini od 850 – 1100 m. U pogledu biljnih vrsta ovo zemljište je najbogatije. Pošto je na krečnjaku, vrlo je plitko. Po mehaničkom sastavu pripada teškoj ilovači.

3. Podzol

Podzol se javlja na tri sasvim različite nadmorske visine. U oblasti pomoravlja javlja se kao nizijski podzol. Na višim rečnim terasama javlja se na 350-700 m. Treću po visini zonu čini podzol na nadmorskoj visini 1100 m. Podzol Suve planine pripada srednjim i blagim podzolima, ali se mogu mestimice naći i jako izraženi podzoli.

4. Planinska crnica – buavica

Ovaj tip zemljišta obrazuje se pod pašnjacima i šumama. Na južnoj i istočnoj strani Suve planine prve buavice sreću se na visini od oko 1500m, a na severnoj na 1600 i 1800m. Buavice se obrazuju na reljefu Suve planine koji je tipično karstni.

5. Buavice pod šumom

Ova vrsta buavica obrazuje se na severnoj strani Suve planine, u rejonu šume, na visini između 1400 i 1800 m. Ovo zemljište se sastoji najvećim delom iz organskih materija i humusa, a u mineralnim materijama je jako siromašno.

6. Skeletno zemljište

Ovo zemljište se obrazuje na mnogim mestima na Suvoj planini, ali ga najviše ima na njenoj severnoj strani između krečnjačkog podnožja i zone šumskih planinskih crnica.

7. Crveno zemljište na peščaru

Ovo zemljište obrazuje se na Suvoj planini raspadanjem crvenog peščara. Genetički je nerazvijeno.

STANOVNIŠTVO

Kao što je već navedeno, Gadžin Han, jedna od jedanaest opština Nišavskog okruga, prostire se na površini od 325,5 km². Područje opštine ima 34 naselja, u kojima je prema podacima popisa stanovništva 2011. godine živelo 8357 stanovnika, opšte gustine naseljenosti 26 stanovnika na 1 km². To je znatno manje u odnosu na opštu gustinu naseljenosti u Republici Srbiji koja iznosi 81 stanovnik po km².

Kretanje ukupnog stanovništva na teritoriji Zaplanja može se analizirati na osnovu osam popisa izvršenih posle Drugog svetskog rata, i to: 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002, 2011. godina.

Na osnovu zvaničnih popisa i procena, kretanje ukupnog stanovništva je počelo da se beleži od 1878. godine, kada je izvršen prvi popis stanovništva u krajevima koji su oslobođeni od Turaka. Godine 1878. broj stanovnika na teritoriji Zaplanja iznosio je 11774, a 1948. godine 26380 stanovnika. Apsolutni porast za sedamdeset godina iznosio je 14606 stanovnika. Upravo do ovog međupopisnog perioda je trajalo povećanje broja stanovnika, nakon čega je usledio negativan demografski razvoj ovog područja.

Po popisu 1971. godine broj stanovnika bio je 19974, 1981. godine 16281, a 1991. godine 12990 stanovnika.

Naseljena mesta na teritoriji opštine Gadžin Han su: Taskovići, Gadžin Han, Koprivnica, Jagličje, Čagrovac, Duga Poljana, Čelije, Miljkovac, Donji Dušnik, Gornji Dušnik, Sopotnica, Donje Dragovlje, Ovsinjinac, Kaletinac, Gornje Dragovlje, Veliki Vrtop, Šebet, Mali Vrtop, Semče, Mali Krčimir, Veliki Krčimir, Ravna Dubrava, Ličje, Gare, Krastavče, Marina Kutina, Grkinja, Gornje Vlase, Vilandrica, Gornji Barbeš, Donji Barbeš, Dukat, Zaplanjska Toponica i Novo Selo.

Od naseljenih mesta svojom veličinom i uređenjem se izdvajaju Donji Dušnik, Grkinja, Zaplanjska Toponica, Ravna Dubrava i Gadžin Han, koji je ujedno i administrativni centar ove oblasti, od oslobođenja oktobra 1944. godine do danas.

U tabelama 1-16 u Prilogu 3. Stanovništvo prikazani su osnovni podaci o stanovništvu u opštini Gadžin Han od značaja za strategiju.

U tabeli 1 prikazano je kretanje broja stanovnika od 1991. do 2007. godine i stanje prema popisu iz 2011. godine.

Izneti podaci u tabeli 2 ukazuju na kontinuirano smanjenje broja stanovnika u opštini u navedenom periodu.

U tabeli 2 prikazani su osnovni kontingent i indikatori stanovništva, a u tabeli 3 stanovništvo prema starosti i polu, po popisu iz 2002. i 2011. godine, kao i na osnovu sagledavanja iz 2017. godine.

Opština Gadžin Han ubraja se u "stare" opštine s obzirom da više od polovine stanovnika, odnosno 56% pripada starosnim grupama od 50 godina i više, prirodnog priraštaja nema, na 1000 stanovnika iznosi -18,7%, dok kontingent stanovništva do 20 godina čini svega 15,4% ukupnog stanovništva. Prosečna starost stanovništva iznosi 52,50 godina. Radni kontingent stanovništva iznosi 4605, odnosno 49,97%.

Čitavo seosko područje Gadžinog Hana zahvaćeno je jakim migracionim kretanjima. U uslovima izražene depopulacije i demografskog pražnjenja naselja do 2011. godine došlo je do značajnih promena u populacionoj veličini naselja. Prema poslednjem popisu stanovništva, najbrojnija su naselja sa manje od 200 stanovnika (54% naselja), a potom slede grupe naselja sa 200-499 stanovnika (35,1% naselja) i 500-1000 stanovnika (8,1% naselja). Od 1981. godine zastupljenost naselja sa 1.000 i više stanovnika je zanemarljiva. U strukturi naselja samo Gadžin Han ima preko 1000 stanovnika, 3 naselja 500 – 1000 (Donji Dušnik, Toponica i Grkinja), 13 naselja 200-500 (41,9% populacije). Malim selima (do 200 stanovnika) pripada 20 naselja, gde živi 21,6% ukupnog stanovništva (11 naselja od 100-200 i 9 naselja manje od 100 stanovnika). Nepostojanje gradskog naselja i činjenica da centri prvog i drugog reda (Gadžin Han i Donji Dušnik) u mreži naselja predstavljaju populaciono manja naselja uslovlila je pojavu da periferni gradski centri (u prvom redu Niš) "preuzimaju" znatan deo stanovništva iz ovog područja.

U tabeli 4 prikazani su podaci o stanovništvu prema starosti i polu (stanje iz 2002. i 2011. godine). Evidentno je da je zastupljen visok broj starijih osoba od 55 godina.

Prema podacima u tabeli 4 visok procenat stanovništva je bez školske spreme ili samo sa osnovnom školom.

U tabeli 5 prikazani su podaci o stanovništvu prema aktivnosti (stanje iz 2002. i 2011. godine). Na osnovu podataka u tabeli 6 uočava se smanjenje broja aktivnog stanovništva za skoro jednu hiljadu u 2011. godini u odnosu na 2002. godinu.

Ukupan broj zaposlenih kreće se oko 1500 radnika (tabela 6, 2017. godina). Prema podacima, broj zaposlenih u privrednim društvima, ustanovama, zadrugama i organizacijama na području opštine Gadžin Han iznosi 802, a broj preduzetnika, lica koja samostalno obavljaju delatnost i zaposleni kod njih - 615. Podaci o registrovanim firmama u opštini Gadžin Han (privredna društva iz oblasti primarne poljoprivredne proizvodnje, privredna društva iz oblasti prerade hrane, privredna društva iz oblasti mlinske proizvodnje, poljoprivredne zadruge, poljoprivredna udruženja i privredna društva iz oblasti trgovine poljoprivrednim proizvodima) prikazani su u tabelama 1-6 u Prilogu 10.

Pomenuto je da na području opštine izgrađeni su putevi dužine 162 km, od toga regionalni 54 km i lokalni 88 km. Većina puteva je popravljena u poslednjih nekoliko godina. Poštanski saobraćaj se odvija sa 3350 priključaka i šest telefonskih centrala.

Broj dece u predškolskoj ustanovi iznosi u ovom trenutku 61, u osnovno obrazovanje uključeno je trenutno 319 učenika u 6 višerazrednih odeljenja i 19 nižerazrednih u okviru jedinstvene školske ustanove "Vitko i Sveta" Gadžin Han (u tabeli 7 mogu se videti podaci 2006/2007. godine i 2014/2015. godine).

U tabeli 8 prikazani su podaci o porodicama prema broju dece po popisu iz 2002. godine. Iz prikazane tabele 8 se uočava da je veliki broj porodica bez dece ili ima samo jedno dete, kao i da je mali broj porodica sa decom mlađom od 25 godina.

U tabeli 9 prikazani su vitalni događaji u opštini Gadžin Han u 2007. godini. Iz podataka u tabeli 9 se uočava da je prirodni priraštaj negativan i da na 1000 stanovnika iznosi -20,0%, što ako se uporedi sa drugim opštinama u Srbiji svrstava Gadžin Han u red sa najmanjim priraštajem.

Osnovni vidovi zdravstvene zaštite obavljaju se u Domu zdravlja u Gadžinom Hanu u kome je zapošljeno 15 lekara (od toga jedan internista i jedan neuropsihijatar) i 26 lica srednje medicinske struke. U okviru informisanja radila je RTV "Oko Sokolovo" u Gadžinom Hanu sa predajnikom na planini Seličevici koja je sada ukinuta.

U tabeli 10 data je promena gustine naseljenosti u periodu 1948-2011. godine na teritoriji Republike Srbije, Centralne Srbije, Nišavskog okruga i teritoriju Zaplanja, koja ukazuje da je 1948. godine ova teritorija imala veću gustinu naseljenosti od republičkog proseka. Do smanjenja broja stanovnika, samim tim i gustine naseljenosti dolazi nakon Drugog svetskog rata, kada počinje negativan demografski razvoj u naseljima na ovoj teritoriji. Zaplanje je znatno manje naseljeno u odnosu na Republiku, a naročito u odnosu na grad Niš, koji kao središte Nišavskog okruga, ima skoro 7 puta veću gustinu naseljenosti. Zaplanje (opština Gadžin Han), predstavlja najslabije naseljenu opštinu Nišavskog okruga.

U tabeli 11 dat je uporedni prikaz nataliteta, mortaliteta i prirodnogpriraštaja u Zaplanju za period od 1963-2011. godine. Na osnovu podataka prikazanih u tabeli 11 može se zaključiti da su natalitet i prirodni priraštaj u konstantnom opadanju, dok je mortalitet u porastu. U periodu od 1963-2011. godine, beleži se konstantno opadanje stope nataliteta. S druge strane, broj umrlih u svim međupopisnim periodima se povećava, a u periodu od 1991-2001. i 2002-2011. godine se gotovo udvostručio u odnosu na period 1963-1971. godine. Na prirodni priraštaj u Zaplanju, pored nataliteta, koji pozitivno utiče na promenu broja stanovnika, u znatnoj meri utiče i mortalitet, koji je u stalnom porastu usled nepovoljne polno-starosne strukture stanovništva.

U tabeli 12. dati su podaci o stanovništvu prema starosti u Zaplanju (prema popisu iz 1961., 1991., 2002. i 2011. godine) Iz tabele 12 može se zaključiti da je starosna struktura na ovom području nepovoljna, odnosno da je najveći udeo stanovništva stariji od 60 godina i da taj broj i dalje raste (1961.-10,3 %; 1991.-36,6 %; a 2002.- čak 45,5 % u ukupnombroju stanovnika, a približno toliko iznosi i u 2011.). Takođe, dolazi do konstantnog opadanja broja mladog i sredovečnog stanovništva iz starosne grupe od 0 do 19 godina (1961. - 34,5 %; 1991. - 15,4 %; 2002. - 13,9 %; 2011. - 12,7 %), kao i iz starosnih grupa 20 do 39 (1961. - 33,2 %; 1991. - 19,4 %; 2002. - 17,6 %; 2011. -

16,7 %) i 40 do 59 godina (1961. – 22 %; 1991. – 28,6 %; 2002. – 23 %; 2011. – 25,7 %).

U tabeli 13. dat je uporedni pregled broja stanovnika u Zaplanju od 1948-2011. godine. Gadžin Han je najveće naselje i sedište opštine Gadžin Han. Od Niša je udaljeno 18 km. Prema popisu iz 2002. godine imalo je 1245 stanovnika (prema popisu iz 1991. bilo je 1131 stanovnika). U naselju Gadžin Han, prema popisu iz 2002. godine, živelo je 990 punoletnih stanovnika, a prosečna starost stanovništva iznosila je 38,8 godina (38,1 kod muškaraca i 39,4 kod žena). U naselju je bilo 440 domaćinstava, a prosečan broj članova po domaćinstvu bio je 2,83. Prema popisu iz 2011. u Gadžin Hanu živi 1223 stanovnika.

Veliki Vrtop, naselje u opštini Gadžin Han, prema popisu iz 2002. imalo je 270 stanovnika (prema popisu iz 1991. imalo je 394 stanovnika). U naselju Veliki Vrtop živelo je 253 punoletna stanovnika, a prosečna starost stanovništva iznosila je 59,3 godina (57,3 kod muškaraca i 61,2 kod žena). U naselju je bilo 133 domaćinstva, a prosečan broj članova po domaćinstvu bio je 2,03.

Veliki Krčimir, naselje u opštini Gadžin Han, prema popisu iz 2002. imalo je 466 stanovnika (prema popisu iz 1991. bilo je 749 stanovnika). U naselju Veliki Krčimir živelo je 445 punoletnih stanovnika, a prosečna starost stanovništva iznosila je 59,3 godina (56,9 kod muškaraca i 61,5 kod žena). U naselju je bilo 243 domaćinstva, a prosečan broj članova po domaćinstvu iznosio je 1,92.

Vilandrica, manje naselje u opštini Gadžin Han, prema popisu iz 2002. imalo je 179 stanovnika (prema popisu iz 1991. bilo je 201 stanovnika). U naselju Vilandrica živelo je 157 punoletnih stanovnika, a prosečna starost stanovništva iznosila je 48,9 godina (47,6 kod muškaraca i 50,1 kod žena). U naselju je bilo 78 domaćinstava, a prosečan broj članova po domaćinstvu je iznosio 2,29. U poslednja tri popisa primećen je pad u broju stanovnika u ovo naselju.

Gare je jedno od najmanjih naselja u opštini Gadžin Han. Prema popisu iz 2002. bilo je 59 stanovnika (prema popisu iz 1991. bilo je 92 stanovnika). U naselju Gare živelo je 59 punoletnih stanovnika, a prosečna starost stanovništva iznosila je 65,5 godina (60,8 kod muškaraca i 70,3 kod žena). U naselju je bilo 33 domaćinstva, a prosečan broj članova po domaćinstvu je iznosio 1,79.

Gornje Vlase je manje naselje u opštini Gadžin Han. Prema popisu iz 2002. bilo je 171 stanovnika (prema popisu iz 1991. bilo je 306 stanovnika). U naselju Gornje Vlase živelo je 169 punoletnih stanovnika, a prosečna starost stanovništva iznosila je 64,0 godina (60,8 kod muškaraca i 67,0 kod žena). U naselju bilo je 98 domaćinstava, a prosečan broj članova po domaćinstvu iznosio je 1,74. U poslednja tri popisa primećen je pad u broju stanovnika u ovo naselju.

Gornje Dragovlje, naselje u opštini Gadžin Han, prema popisu iz 2002. godine imalo je 431 stanovnika (prema popisu iz 1991. bilo je 647 stanovnika). U naselju Gornje Dragovlje živelo je 395 punoletnih stanovnika, a prosečna starost stanovništva iznosila je 55,4 godina (53,2 kod muškaraca i 57,5 kod žena). U naselju je bilo 196 domaćinstava, a prosečan broj članova po domaćinstvu iznosio je 2,20. U poslednja tri popisa primećen je pad u broju stanovnika u ovo naselju.

Gornji Barbeš je naselje srednje veličine u opštini Gadžin Han. Prema popisu iz 2002. godine bilo je 488 stanovnika (prema popisu iz 1991. bilo je 499 stanovnika). U naselju Gornji Barbeš živelo je 441 punoletni stanovnik, a prosečna starost stanovništva iznosila je 52,4 godina (50,0 kod muškaraca i 54,7 kod žena). U naselju je bilo 235 domaćinstava, a prosečan broj članova po domaćinstvu iznosio je 2,08. U poslednja tri popisa primećen je pad u broju stanovnika u ovom naselju.

Gornji Dušnik je manje selo u opštini Gadžin Han. Prema popisu iz 2002. godine bilo je 237 stanovnika (prema popisu iz 1991. godine bilo je 296 stanovnika). Selo se nalazi u podnožju Trema, najvišeg vrha Suve planine. U selu takođe postoji i crkva posvećena svetom Nikoli koja je sagrađena 1845. godine, a osvećena 1850. godine. Ikonostas u crkvi je postavljen 1871. godine. Na rečici koja prolazi kroz selo postoji nekoliko vodenica, a nalazi se i ribnjak sa kalifornijskom pastrmkom. Kroz selo prolazi lokalni asfaltiran put. U naselju Gornji Dušnik živelo je 218 punoletnih stanovnika, a prosečna starost stanovništva iznosila je 56,7 godina (53,5 kod muškaraca i 59,6 kod

žena). U naselju je bilo 103 domaćinstva, a prosečan broj članova po domaćinstvu iznosio je 2,30. U poslednja tri popisa primećen je pad u broju stanovnika.

Grkinja je veće naselje u opštini Gadžin Han. Prema popisu iz 2002. godine bilo je 771 stanovnika (prema popisu iz 1991. bilo je 833 stanovnika). U naselju Grkinja živelo je 670 punoletnih stanovnika, a prosečna starost stanovništva iznosila je 48,1 godina (47,4 kod muškaraca i 48,8 kod žena). U naselju je bilo 299 domaćinstava, a prosečan broj članova po domaćinstvu je 2,58. U poslednja tri popisa primećen je pad u broju stanovnika.

Donje Dragovlje, naselje srednje veličine u opštini Gadžin Han. Prema popisu iz 2002. godine bilo je 452 stanovnika (prema popisu iz 1991. bilo je 530 stanovnika). U naselju Donje Dragovlje živelo je 381 punoletni stanovnik, a prosečna starost stanovništva iznosila je 49,7 godina (50,3 kod muškaraca i 49,1 kod žena). U naselju je bilo 194 domaćinstva, a prosečan broj članova po domaćinstvu bio je 2,33. U poslednja tri popisa primećen je pad u broju stanovnika.

Donji Barbeš, naselje u opštini Gadžin Han, prema popisu iz 2002. godine imalo je 217 stanovnika (prema popisu iz 1991. bilo je 271 stanovnika). U naselju Donji Barbeš živelo je 205 punoletnih stanovnika, a prosečna starost stanovništva iznosila je 59,9 godina (59,8 kod muškaraca i 60,1 kod žena). U naselju je bilo 106 domaćinstava, a prosečan broj članova po domaćinstvu iznosio je 2,05. U poslednja tri popisa primećen je pad u broju stanovnika.

Donji Dušnik spada u veća naselja u opštini Gadžin Han. Prema popisu iz 2002. godine bilo je 591 stanovnika (prema popisu iz 1991. bilo je 613 stanovnika). Leži u Zaplanjskoj kotlini, na oko 400 m nadmorske visine, između Babičke gore i Suve planine. U naselju Donji Dušnik živelo je 486 punoletnih stanovnika, a prosečna starost stanovništva iznosila je 40,6 godina (40,1 kod muškaraca i 41,2 kod žena). U naselju ima 195 domaćinstava, a prosečan broj članova po domaćinstvu je 3,03.

Duga Poljana spada u manja naselja u opštini Gadžin Han. Prema popisu iz 2002. godine bilo je 60 stanovnika (prema popisu iz 1991. bilo je 63 stanovnika). U naselju Duga Poljana živelo je 59 punoletnih stanovnika, a prosečna starost stanovništva iznosila je 63,4 godina (64,2 kod muškaraca i 62,6 kod žena). U naselju je bilo 34 domaćinstva, a prosečan broj članova po domaćinstvu je iznosio 1,76. U poslednja tri popisa zabeležen je pad u broju stanovnika.

Dukat je naselje srednje veličine u opštini Gadžin Han. Prema popisu iz 2002. godine bilo je 265 stanovnika (prema popisu iz 1991. godine bilo je 301 stanovnika). U naselju Dukat živelo je 242 punoletna stanovnika, a prosečna starost stanovništva iznosila je 52,6 godina (49,7 kod muškaraca i 56,0 kod žena). U naselju bilo je 95 domaćinstava, a prosečan broj članova po domaćinstvu iznosio je 2,79. U poslednja tri popisa primećen je pad u broju stanovnika.

Jagličje spada u manja naselja u opštini Gadžin Han. Prema popisu iz 2002. bilo je 92 stanovnika (prema popisu iz 1991. godine bilo je 140 stanovnika). U naselju Jagličje živelo je 91 punoletni stanovnik, a prosečna starost stanovništva iznosila je 67,0 godina (68,4 kod muškaraca i 65,6 kod žena). U naselju je bilo 59 domaćinstava, a prosečan broj članova po domaćinstvu iznosio je 1,56.

Kaletinac spada u manja naselja u opštini Gadžin Han. Prema popisu iz 2002. godine bilo je 101 stanovnika (prema popisu iz 1991. bilo je 150 stanovnika). U naselju Kaletinac živelo je 97 punoletnih stanovnika, a prosečna starost stanovništva iznosila je 58,9 godina (53,8 kod muškaraca i 64,8 kod žena). U naselju je bilo 49 domaćinstava, a prosečan broj članova po domaćinstvu iznosio je 2,06. U poslednja tri popisa primećen je pad u broju stanovnika.

Koprivnica spada u manja naselja u opštini Gadžin Han. Prema popisu iz 2002. godine bilo je 99 stanovnika (prema popisu iz 1991. bilo je 166 stanovnika). U naselju Koprivnica živelo je 97 punoletnih stanovnika, a prosečna starost stanovništva iznosila je 62,5 godina (58,0 kod muškaraca i 66,0 kod žena). U naselju ima 52 domaćinstva, a prosečan broj članova po domaćinstvu je 1,90.

Krastavče je manje naselje u opštini Gadžin Han. Prema popisu iz 2002. godine bilo je 110 stanovnika (prema popisu iz 1991. bilo je 192 stanovnika). U naselju Krastavče živelo je 104 punoletna stanovnika, a prosečna starost stanovništva iznosi

62,5 godina (59,5 kod muškaraca i 66,0 kod žena). U naselju je bilo 56 domaćinstava, a prosečan broj članova po domaćinstvu iznosio je 1,96. U poslednja tri popisa primećen je pad u broju stanovnika.

Ličje je naselje srednje veličine u opštini Gadžin Han. Prema popisu iz 2002. godine bilo je 414 stanovnika (prema popisu iz 1991. bilo je 643 stanovnika). U naselju Ličje živelo je 383 punoletna stanovnika, a prosečna starost stanovništva iznosila je 58,6 godina (56,3 kod muškaraca i 60,9 kod žena). U naselju je bilo 203 domaćinstva, a prosečan broj članova po domaćinstvu iznosio je 2,04. U poslednja tri popisa primećen je pad u broju stanovnika.

Mali Vrtop, naselje u opštini Gadžin Han, prema popisu iz 2002. godine bilo je 150 stanovnika (prema popisu iz 1991. bilo je 209 stanovnika). U naselju Mali Vrtop živelo je 138 punoletnih stanovnika, a prosečna starost stanovništva iznosila je 56,8 godina (52,7 kod muškaraca i 61,2 kod žena). U naselju je bilo 67 domaćinstava, a prosečan broj članova po domaćinstvu iznosio je 2,24. U poslednja tri popisa primećen je pad u broju stanovnika.

Mali Krčimir je naselje srednje veličine u opštini Gadžin Han. Prema popisu iz 2002. godine bilo je 256 stanovnika (prema popisu iz 1991. bilo je 330 stanovnika). U naselju Mali Krčimir živelo je 214 punoletnih stanovnika, a prosečna starost stanovništva iznosila je 47,2 godina (43,9 kod muškaraca i 50,7 kod žena). U naselju je bilo 90 domaćinstava, a prosečan broj članova po domaćinstvu je iznosio 2,84. U poslednja tri popisa zabeležen je pad u broju stanovnika.

Marina Kutina je naselje srednje veličine u opštini Gadžin Han. Prema popisu iz 2002. godine bilo je 347 stanovnika (prema popisu iz 1991. bilo je 419 stanovnika). U naselju Marina Kutina živelo je 303 punoletna stanovnika, a prosečna starost stanovništva iznosila je 51,9 godina (49,4 kod muškaraca i 54,5 kod žena). U naselju je bilo 146 domaćinstava, a prosečan broj članova po domaćinstvu iznosio je 2,38. U poslednja tri popisa zabeležen je pad u broju stanovnika.

Miljkovac spada u najmanja naselja u opštini Gadžin Han. Prema popisu iz 2002. bilo je 50 stanovnika (prema popisu iz 1991. bilo je 62 stanovnika). U naselju Miljkovac živelo je 46 punoletnih stanovnika, a prosečna starost stanovništva iznosila je 55,9 godina (55,7 kod muškaraca i 56,1 kod žena). U naselju je bilo 23 domaćinstva, a prosečan broj članova po domaćinstvu je iznosio 2,17. U poslednja tri popisa primećen je pad u broju stanovnika.

Novo Selo spada u najmanja naselja u opštini Gadžin Han. Prema popisu iz 2002. godine bilo je 47 stanovnika (prema popisu iz 1991. bilo je 83 stanovnika). U naselju Novo Selo živelo je 47 punoletnih stanovnika, a prosečna starost stanovništva iznosila je 62,7 godina (62,7 kod muškaraca i 62,7 kod žena). U naselju je bilo 25 domaćinstava, a prosečan broj članova po domaćinstvu iznosio je 1,88.

Ovsinjinac je naselje srednje veličine u opštini Gadžin Han. Prema popisu iz 2002. bilo je 237 stanovnika (prema popisu iz 1991. bilo je 337 stanovnika). U naselju Ovsinjinac živelo je 214 punoletnih stanovnika, a prosečna starost stanovništva iznosila je 54,5 godina (53,1 kod muškaraca i 55,8 kod žena). U naselju je bilo 108 domaćinstava, a prosečan broj članova po domaćinstvu je iznosio 2,19. U poslednja tri popisa primećen je pad u broju stanovnika.

Ravna Dubrava se svrstava u veća naselja u opštini Gadžin Han. Prema popisu iz 2002. godine bilo je 450 stanovnika (prema popisu iz 1991. bilo je 727 stanovnika). U naselju Ravna Dubrava živelo je 414 punoletnih stanovnika, a prosečna starost stanovništva iznosila je 56,3 godina (54,1 kod muškaraca i 58,5 kod žena). U naselju je bilo 194 domaćinstva, a prosečan broj članova po domaćinstvu iznosio je 2,32. U poslednja tri popisa primećen je pad u broju stanovnika.

Semče je naselje srednje veličine u opštini Gadžin Han. Prema popisu iz 2002. godine bilo je 309 stanovnika (prema popisu iz 1991. bilo je 397 stanovnika). U naselju Semče živelo je 274 punoletna stanovnika, a prosečna starost stanovništva iznosila je 52,8 godina (51,9 kod muškaraca i 53,7 kod žena). U naselju je bilo 113 domaćinstava, a prosečan broj članova po domaćinstvu je iznosio 2,73. U poslednja tri popisa primećen je pad u broju stanovnika.

Sopotnica je naselje srednje veličine u opštini Gadžin Han. Prema popisu iz 2002. godine bilo je 248 stanovnika (prema popisu iz 1991. bilo je 334 stanovnika). U naselju Sopotnica živelo je 217 punoletnih stanovnika, a prosečna starost stanovništva iznosila je 52,2 godina (48,3 kod muškaraca i 56,4 kod žena). U naselju je bilo 109 domaćinstava, a prosečan broj članova po domaćinstvu iznosio je 2,28. U poslednja tri popisa primećen je pad u broju stanovnika.

Taskovići se svrstavaju u naselja srednje veličine u opštini Gadžin Han. Prema popisu iz 2002. godine bilo je 403 stanovnika (prema popisu iz 1991. bilo je 403 stanovnika). U naselju Taskovići živelo je 353 punoletna stanovnika, a prosečna starost stanovništva iznosila je 50,3 godina (48,3 kod muškaraca i 52,8 kod žena). U naselju je bilo 158 domaćinstava, a prosečan broj članova po domaćinstvu je iznosio 2,55.

Toponica je veće naselje u opštini Gadžin Han. Prema popisu iz 2002. godine bilo je 947 stanovnika (prema popisu iz 1991. bilo je 983 stanovnika). U naselju Toponica živelo je 759 punoletnih stanovnika, a prosečna starost stanovništva iznosila je 41,8 godina (40,5 kod muškaraca i 43,1 kod žena). U naselju je bilo 271 domaćinstvo, a prosečan broj članova po domaćinstvu iznosio je 3,49.

Ćelije spada u manja naselja u opštini Gadžin Han. Prema popisu iz 2002. godine bilo je 62 stanovnika (prema popisu iz 1991. bilo je 125 stanovnika). U naselju Ćelije živelo je 61 punoletni stanovnik, a prosečna starost stanovništva iznosila je 66,0 godina (63,6 kod muškaraca i 68,0 kod žena). U naselju je bilo 35 domaćinstava, a prosečan broj članova po domaćinstvu je iznosio 1,77.

Čagrovac, naselje u opštini Gadžin Han, prema popisu iz 2002. godine bilo je 161 stanovnika (prema popisu iz 1991. bilo je 246 stanovnika). U naselju Čagrovac živelo je 147 punoletnih stanovnika, a prosečna starost stanovništva iznosila je 54,2 godina (54,5 kod muškaraca i 53,8 kod žena). U naselju je bilo 82 domaćinstva, a prosečan broj članova po domaćinstvu je iznosio 1,96. U poslednja tri popisa primećen je pad u broju stanovnika.

Šebet spada u najmanja naselja u opštini Gadžin Han. Prema popisu iz 2002. godine bilo je 79 stanovnika (prema popisu iz 1991. bilo je 118 stanovnika). U naselju Šebet živelo je 70 punoletnih stanovnika, a prosečna starost stanovništva iznosila je 49,1 godina (49,0 kod muškaraca i 49,2 kod žena). U naselju je bilo 37 domaćinstava, a prosečan broj članova po domaćinstvu je iznosio 2,14.

Stanovništvo predstavlja osnovni potencijal razvoja poljoprivrede i sela u Opštini Gadžin Han. Podaci o poljoprivrednom stanovništvu, prema aktivnosti i polu, po popisu 2002. godine, dati su u tabeli 14. Iz ove tabele se uočava da aktivno poljoprivredno stanovništvo u 2002. godini je iznosilo 1159, a izdržavano poljoprivredno stanovništvo 299. Individualni poljoprivrednici su bili zastupljeni sa 1148. Procena je da se broj aktivnih poljoprivrednika kontinuirano smanjuje.

Poljoprivreda i selo godinama su bili na marginama društva u Srbiji zbog čega su migracije stanovništva iz seoskih naselja prema gradskim sredinama bile neminovnost. Ovakve tendencije uticale su na promenu socijalne strukture seoskog i gradskog stanovništva.

Socio-demografska struktura stanovništva u seoskim naseljima Opštine Gadžin Han se drastično promenila poslednjih nekoliko decenija. Migracioni procesi su posebno izraženi u brdsko-planinskim selima, tako da su ona danas gotovo prazna, sa malim brojem stanovnika i staračkim domaćinstvima. Sela u Opštini Gadžin Han su suočena sa depopulacijom, socijalno-ekonomskom nesigurnošću, socijalnim problemima, nezaposlenošću i siromaštvom.

Seoska naselja se nameću kao značajni činoci u proizvodnji hrane i unapređenja poljoprivrede i ruralnog razvoja iako se seosko stanovništvo pored poljoprivrede bavi i drugim delatnostima. Iz ovih razloga je neophodno preduzeti određene mere za razvoj poljoprivrede kao strateške grane razvoja.

Udeo mlađe populacije se smanjuje, a povećava procenat starijeg stanovništva. Iz sela su migrirali mlađi i obrazovaniji članovi, a ostali stariji i manje obrazovani. Zabrinjava podatak o smanjenju broja domaćinstava koja prihod ostvaruju isključivo od poljoprivrede, jer bi ona trebalo da budu nosioci razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja. Promene i tendencije koje su zahvatile strukturu stanovništva, seoska naselja, veličinu

porodičnih gazdinstava i posedovnu strukturu porodičnih gazdinstava uticale su na njihov rast i razvoj, ali i razvoj poljoprivrede i sela. Značajniji razvoj poljoprivrede i sela mogući je jedino angažovanjem svih raspoloživih potencijala uključujući tu i celokupno aktivno stanovništva, odnosno sve članove porodičnog gazdinstva.

Domaćinstvo je svaka porodična ili druga zajednica lica koji zajedno stanuju i koriste svoje prihode za podmirivanje osnovnih životnih potreba, bez obzira da li se svi članovi stalno nalaze u mestu gde je domaćinstvo, ili se neko od članova nalazi duže vreme u drugom naselju, zbog niza razloga (rad, školovanje i dr.). Domaćinstvom se smatra i svako lice koje u mestu popisa živi samo ("samačko domaćinstvo") i nema svoje domaćinstvo u drugom mestu. Promene obeležja domaćinstava su sastavni deo razvitka društva. Podaci o domaćinstvima u opštini Gadžin Han, prema broju članova, po popisu 2002. godine, prikazani su u tabeli 15. Veličina domaćinstva se smanjuje usled izdvajanja porodica u samostalna domaćinstva. Višeporodična domaćinstva su sve ređa.

Iz podataka, navedenih u tabeli 15 se jasno uočava da posećan broj članova u domaćinstvu u opštini Gadžin Han iznosi 2,40, kao i da najveći broj domaćinstava ima jedno li dva deteta.

Prema Republičkom zavodu za statistiku domaćinstvo sa poljoprivrednim gazdinstvom je svako domaćinstvo koje koristi najmanje 10 ari obradivog zemljišta, ili poseduje: najmanje jednu kravu i tele ili jednu kravu i june ili jednu kravu i dva odrasla grla sitne stoke iste vrste ili 5 odraslih ovaca ili 3 odrasle svinje ili 40 odraslih grla ovaca i svinja zajedno ili 50 komada odrasle živine ili 20 košnica pčela.

Nepoljoprivredna gazdinstva su gazdinstva u kojima prihodi potiču od člana, odnosno od članova gazdinstva koji obavljaju nepoljoprivredna zanimanja ili obavljaju neko poljoprivredno zanimanje, ali van svog gazdinstva ili prihod potiče od penzije, od druge imovine, socijalne pomoći ili neke druge vrste stalnih primanja. Mešovita gazdinstva su ona u kojima se istovremeno ostvaruju prihodi koji karakterišu poljoprivredna i prihodi koji karakterišu nepoljoprivredna gazdinstva. Gazdinstva bez prihoda su ona u kojima je nepoznat izvor prihoda ili prihod potiče od izdržavalaca (uključujući i pravna lica) koji nisu članovi gazdinstva.

U tabeli 16 prikazana je uporedna struktura poljoprivrednih površina porodičnih gazdinstava u opštini Gadžin Han prema popisima iz 2002 i 2011. godine sa jasno uočljivim negativnim trendom.

Porodična gazdinstva obuhvataju poljoprivredna gazdinstva, nepoljoprivredna, mešovita i gazdinstva bez prihoda. Poljoprivredna gazdinstva su ona u kojima svi prihodi potiču od individualnih poljoprivrednika na gazdinstvu. Iz tabele 13 se vidi da su pašnjaci, livade, krmno bilje i žita najzastupljenija u strukturi poljoprivrednih površina porodičnih gazdinstava u opštini Gadžin Han.

Demografske prilike naselja Zaplanja manifestuju kontinuirane promene. One su tokom naseobinske istorije imale dinamičan karakter, saglasno različitim fazama u razvoju naselja, s tim da su najintenzivnije od 60-ih godina 20. veka, kada je došlo do diferenciranja specifičnih razlika u demografskom razvoju naselja. Tada do punog izražaja dolaze procesi depopulacije, demografskog pražnjenja i usitnjavanja naselja, demografskog starenja naselja i spontanog raseljavanja sela, što je dovelo do narušavanja prostorno-demografske ravnoteže u mreži naselja. Zaplanje predstavlja najizraženiji depopulacioni prostor Srbije. U posleratnom periodu ukupna populacija je smanjena tri puta (indeks 2002/1948. – 31,4), a većina zaplanjskih sela su izrazito depopulaciona sa ubrzanom demografskom recesijom. Opadanje ukupne populacije praćeno je procesom demografskog starenja naselja, koje ima znatnu prostornu izraženost. Ovaj proces je aktiviran tokom 60-ih godina 20. veka, da bi se od 2002. sva naselja, sa izuzetkom opštinskog centra (Gadžin Han), nalazila u fazi najdublje demografske starosti. Ovakvim intenzitetom opadanja ukupnog stanovništva (2011. – 9.194 stanovnika) i demografskog starenja zaplanjske populacije (prosečna starost 58,2 godine) dovedena je u pitanje demografska egzistencija velikog broja sela, pogotovo onih koja su locirana u višim hipsometrijskim zonama i ruralnim arealima na većoj udaljenosti od lokalnih i regionalnih urbanih centara, sa kojima su loše saobraćajno povezana.

Na osnovu vrednosti neto relativne promene broja stanovnika izdvojena su tri tipa promena demografskog razvoja naselja Zaplanja. To su stagnantni, depopulacioni i tip demografskog odumiranja.

Stagnantni tip ima pozitivnu vrednost apsolutne promene broja stanovnika od 1961. do 2002. godine, sa neto relativnom promenom broja stanovnika iznad 58,2%. Ovom tipu pripadaju naselja Gadžin Han, Donji Dušnik i Toponica. Ovo su ujedno i jedina naselja Zaplanja koja su u posmatranom periodu zabeležila blagi porast ukupne populacije.

Depopulacioni tip je definisan negativnom apsolutnom promenom u rasponu od 3,4 do 16,6% neto relativne promene broja stanovnika. Depopulacionom tipu pripada osam naselja. Od njih su po vrednosti neto relativne promene broja stanovnika najbolje pozicionirana (najbliža stagnantnom tipu) naselja Grkinja (16,6%) i Taskovići (15,2%).

Većina naselja je locirana u Gornjem Zaplanju, ali je više stanovnika u Donjem Zaplanju - koje gravitira ka magistralnim saobraćajnim pravcima. Od naselja Gornjeg Zaplanja depopulacionom tipu pripadaju samo Donje Dragovlje, locirano pored sekundarnog centra Zaplanja, i Mali Krčimir.

Tip demografskog odumiranja obuhvata naselja sa negativnom neto relativnom promenom broja stanovnika koja se kreće od -2,3% do -29,2%. Ovom tipu pripada 26 naselja (70,3% naselja). Za razliku od depopulacionog tipa, gde se naselja razvijaju u uslovima nešto blaže depopulacije, naselja koja pripadaju tipu demografskog odumiranja karakteriše intenzivna depopulacija. Uz to, u ovim naseljima je najintenzivniji proces demografskog starenja – sva naselja su 2002. imala prosečnu starost stanovništva preko 52,2 godine, a skoro polovina naselja prosečnu starost stanovništva preko 60 godina. Najveći broj naselja ovog tipa se nalazi u Gornjem Zaplanju i pripada grupi planinskih sela.

TREKUTNO STANJE POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE

Sadašnje stanje poljoprivrede u Srbiji i opštini Gadžin Han

Poljoprivreda je sistemski deo ukupne ekonomije Srbije. Stanje u ukupnoj ekonomiji se nesumnjivo odražava i na poljoprivredu. Unutar ukupne ekonomije, posle nekoliko godina tranzicije, poljoprivreda Srbije je i dalje opterećena brojnim problemima i još uvek ne pokazuje jasnu viziju sopstvenog razvoja. Donošenjem nekoliko osnovnih zakona i uspostavljanjem institucija, poljoprivreda postepeno gradi svoj makroekonomski okvir, ali i dalje ostaje sa brojnim problemima, uglavnom zbog nedefinisanih mera podrške proizvodnji, kao i nepopularnosti ovog sektora pre svega kod mladih ljudi. Poljoprivreda trpi krize koje je u celini drža na nivou kontinuirane stagnacije i stalnih kolebanja. Čestim uvozom, neki segmenti poljoprivrede, kao na primer živinarstvo, povrtarstvo i voćarstvo, se ugrožavaju i čine nerentabilnim.

Nasuprot sputane primarne poljoprivredne proizvodnje, u bitno povoljnijem stanju nalaze se pojedini segmenti prerađivačke industrije u Srbiji, zahvaljujući sopstvenom uspešnom razvoju. Unutar njih stvoren je značajan broj dobrih privrednih subjekata, a neki su među njima izrasli u moderne proizvodne kapacitete, koji su sposobni konkurisati prvenstveno na lokalnom tržištu, a pojedini čak i najpoznatijim evropskim subjektima. Međutim, veze ove industrije sa domaćom sirovinskom bazom, osim u retkim slučajevima, nisu definisane niti sistemski regulisane, tako da izostaju efekti u ozdravljenju i omasovljenju poljoprivredne proizvodnje.

Rezultat opisanog stanja jeste nerazvijen i od prerađivačke industrije udaljen primarni poljoprivredni sektor, koji se izražava kroz:

- strukturnu sputanost koja zahteva temeljite transformacije,
- neuređenost zemljišta za intenzivnije razvojne aktivnosti,
- loši atarski putevi i nedostatak ove vrste komunikacija
- visok tehnološki zaostatak za razvijenim zemljama sveta,
- visok udeo neobrađenih oraničnih površina,
- visok udeo zakorovljenih livada i pašnjaka,
- dehumanizaciju i devastaciju ruralnih prostora, i
- migraciju mladih ljudi iz sela u gradove.

Sadašnjem stanju poljoprivrede glavnu karakteristiku daje sitan i rascepan posed, unutar koga sa više od polovine dominiraju gazdinstva koja poseduju do 3 ha poljoprivredne površine. Mali i usitnjeni posedi predstavljaju značajno ograničenje za poljoprivrednu proizvodnju.

Jedna od mogućnosti je da proizvođači nastave da se bave poljoprivredom na dosadašnji način. Domaćinstva koja se nađu u toj grupi, biće primorana da svoje prihode dopunjavaju zaradama iz drugih oblasti zanimanja, ili se nadati socijalnim podrškama za koje država objektivno još dugo neće imati velikih mogućnosti.

Poljoprivreda je osnovno zanimanje stanovništva u Zaplanju. Razmatranje trenutnog stanja u pojedinim oblastima poljoprivrede u Opštini Gadžin Han su analizirani u tekstu ispod, a brojni podaci su prikazani i u priložima.

Prirodni uslovi za razvoj poljoprivrede u opštini Gadžin Han postoje. Poznato je da biljna proizvodnja prevashodno zavisi od klimatskih i zemljišnih uslova. Na teritoriji opštine Gadžin Han u različitim područjima vladaju povoljni uslovi za gajenje velikog broja ratarskih, povrtarskih i voćarskih vrsta, kao i za zasnivanje ovčarske, kozarske, govedarske i živinarske proizvodnje u oblasti stočarstva. Na to ukazuje sadašnja struktura biljne i stočarske proizvodnje, koju čine mnoge biljne vrste kao i raniji dobri rezultati u stočarstvu. Ipak, moramo istaći da u pojedinim delovima ovog regiona prirodni uslovi za razvoj ove grane privrede (osim ravničarskog predela na desnoj obali Južne Morave) nisu najpovoljniji, posebno ne za neke zahtevne biljne vrste. Zemljište u ovim krajevima je strmo, izloženo eroziji, jer su meštani godinama krčili šume zbog nedostatka oranica. Uzane doline pored planinskih reka povoljne su za gajenje poljoprivrednih kultura.

Klima na teritoriji opštine Gadžin Han se može opisati kao umereno-kontinentalna pri čemu se jasno razlikuju četiri godišnja doba odnosno topla i suva leta i hladne,

snežne zime. Osnovni pokazatelji klimatskih uslova na području opštine Gadžin Han prikazani su u tabelama 1-6. datim u Prilogu 4. Klimatski uslovi. Apsolutno maksimalne temperature vazduha vladaju u periodu od maja do septembra i iznose preko 30°C, dok u julu i avgustu temperature vazduha dosežu i preko 35°C. Temperature iznad 40°C izmerene su 2007., 2003. i 2000. godine. U toku letnjih meseci dnevne i noćne temperature se razlikuju za oko 10°C. Godišnje u proseku padne 543 mm kiše. Najkišovitiji meseci su maj, jun i oktobar. Dominantan vetar je severozapadni, koji je konstantan tokom cele godine i spada u grupu blagog povetarca po Boforovoj skali (brzina vetra 1,6 – 3,3 m/s). U letnjim mesecima pored severozapadnog vetra česti su i vetrovi iz pravca istoka i severa, koji se, takođe, mogu svrstati u grupu blagih povetaraca. Relativna vlažnost vazduha u letnjem periodu je mala. U periodu od 1993.-2007. godine srednja vrednost relativne vlažnosti vazduha od maja do septembra iznosi 67%, dok je srednja vrednost relativne vlažnosti vazduha za mesece jul i avgust 64%.

Prvi mrazevi nastaju u drugoj i trećoj dekadi oktobra, a poslednji u drugoj dekadi aprila. Bezmrazni period u ovom području traje oko 5,5 meseci, što omogućava uspešno gajenje velikog broja biljnih vrsta. U toku godine sunce sija oko 2100 časova. Trajanje sunčevog sjaja je veoma izraženo u toku prolećnih i letnjih meseci, što nije slučaj sa kasnim jesenjim i zimskim mesecima. Zato se može zaključiti da u toku vegetacione sezone postoji povoljan svetlosni režim za gajenje biljaka, dok u ostalom delu godine osunčanost može biti ograničavajući faktor za poljoprivredu. Treba imati u vidu da postoje uslovi za proizvodnju u zaštićenom prostoru, posebno za pojedine vrste povrća i rasad duvana.

U tabeli 1 prikazan je pregled površina poljoprivrednog zemljišta po katastarskim opštinama. Područje opštine Gadžin Han prema kvalitetu zemljišta i klimatskih uslova pogodno je za gajenje jagodičastog voća (jagoda, malina, kupina i višanja), kukuruza, sitnolisnatog duvana, a posebne uslove ima za razvoj stočarstva, jer 37,51% ukupnog poljoprivrednog zemljišta je pod livadama i pašnjacima. Poznato je da je Suva planina, koja većim delom pripada području opštine Gadžin Han imala najveći broj ovaca u bivšoj Jugoslaviji.

Ratarstvo i povrtarstvo

U ratarstvu u prošlosti dominirale su žitarice čije je gajenje odvajkada bila prirodna poljoprivreda siromašnih zemljoposjednika, koji su ulagali mnogo napora da obezbede što više žitarica, u prvom redu kukuruza, za sopstvenu ishranu. Imati dovoljno hleba u toku godine, u Zaplanju je značilo čitavo bogatstvo. Proizvodnja žitarica bila je u prošlosti uglavnom nedovoljna za podmirenje ishrane stanovništva, pa su se one morale stalno kupovati u okolini. Potreba za stalnom kupovinom hrane dovela je do izrastanja trgovaca žitaricama (uglavnom u Gadžinom Hanu i Donjem Dušniku).

Ratarska proizvodnja je pretežno locirana u dolinskim i nižim brdskim područjima. Ratarske površine su obično veoma usitnjene i nalaze se u vrlo lošem proizvodnom stanju. Do nekih ratarskih površina se teško dolazi, jer su poljski putevi u lošem stanju, što u znatnoj meri otežava pristup i primenu poljoprivredne mehanizacije. Primena agrotehničkih mera je neujednačena i kod većine proizvođača znatno ispod optimalnog nivoa. Najviše se odstupa od savremene ishrane useva, kao i od savremene zaštite od korova, štetočina i uzročnika bolesti. Čine se propusti i u pogledu plodosmene i obično se međusobno smenjuju pšenica i kukuruz. Česti su slučajevi gajenja ratarskih useva u dugotrajnoj monokulturi, što je naročito karakteristično za kukuruz. Kao posledica svega toga su mali prinosi i loš kvalitet proizvoda.

Za Zaplanje u suštini i danas važi tzv. dvopoljni sistem ratarenja. Jedne godine je na njivi pšenica, a druge kukuruz. Po površini koju zauzimaju i po važnosti a samim tim i proizvedenoj količini, ove dve kulture su na prvom mestu. Prema popisu iz 1960. godine skoro je bio jednak broj hektara pod pšenicom (44,1%) i kukuruzom (43,7%). Ostale kulture su učestvovala sa 12,2%. I danas je situacija skoro identična, ali je poslednjih godina u maloj meri zastupljeniji kukuruz. Poslednjih godina količina proizvedene pšenice i kukuruza zajedno iznosi oko 7000 tona.

Tabela 1. Pregled površina poljoprivrednog zemljišta po katastarskim opštinama, 2017. godina

Rb	Katastarska opština	Poljoprivredno zemljište u ha									
		Obradivo poljoprivredno zemljište u ha							Pašnjaci	Trstici i močvare	Ostalo zemljište
		Njive	Vrtovi	Voćnjaci	Vinogradi	Livade	Ukupno				
		1	2	3	4	5	6 (1+2+3+4+5)	7	8	9	10 (6+7+8+9)
1	D.Dragovlj	461,56	0,00	72,21	13,48	45,21	592,47	83,82	0,00	13,99	690,30
2	G.Barbeš	706,57	2,24	37,39	28,93	67,02	842,16	70,04	0,00	28,55	940,76
3	G.Dušnik	272,55	4,12	26,59	8,16	8,08	319,51	155,43	0,00	7,46	482,42
4	D.Poljana	159,63	0,00	2,68	5,24	17,68	205,24	37,60	0,00	4,84	247,69
5	Dukat	386,13	1,25	16,50	20,91	38,84	463,63	38,65	0,00	10,80	513,09
6	Gare	186,18	0,00	26,18	8,80	5,12	226,29	137,84	0,00	6,21	370,36
7	Gadžin Han	361,50	1,30	27,83	31,81	21,80	444,25	40,49	0,00	10,10	494,86
8	G.Dragovlj	458,06	0,00	86,00	8,06	48,00	600,13	89,58	0,00	15,32	705,03
9	G.Vlase	516,52	4,84	37,63	31,97	65,58	656,55	84,14	0,00	35,00	775,71
10	D.Barbeš	234,59	4,29	20,37	20,19	38,97	318,44	28,05	0,00	41,47	387,97
11	D.Dušnik	152,04	0,20	28,89	4,53	15,91	201,59	49,41	0,00	8,56	259,56
12	Grkinja	610,93	4,93	66,49	36,62	58,97	777,97	61,85	0,00	27,20	867,03
13	Jašliče	203,79	0,00	35,59	20,88	10,92	271,20	101,99	0,00	6,41	379,61
14	Kaletinac	198,41	0,00	14,89	0,60	20,17	234,10	143,69	0,00	4,90	382,69
15	Koprivnica	331,53	0,00	31,97	33,59	28,12	425,23	88,62	0,00	7,07	520,93
16	Krastavče	320,10	0,00	34,64	10,47	23,51	388,73	86,48	0,00	7,13	482,35
17	Ličje	622,49	0,00	143,52	17,17	110,23	890,43	98,49	0,00	22,48	1011,42
18	M.Krčimir	150,92	0,00	13,49	2,26	89,88	256,56	356,67	0,00	5,32	618,57
19	Mali Vrtop	177,01	1,16	2,38	0,88	21,61	221,05	21,40	0,00	5,70	248,17
20	M.Kutina	279,11	2,38	14,38	17,15	27,01	340,05	33,29	0,00	14,07	387,43
21	Miljkovac	150,62	0,00	25,57	2,56	14,30	193,06	43,38	0,00	4,91	241,36
22	Novo Selo	117,62	0,00	21,01	29,97	1,51	170,12	30,94	0,00	3,75	204,82
23	Ovsinjinac	281,23	0,00	30,42	1,57	40,19	353,42	45,16	0,00	7,10	405,70
24	R.Dubrava	441,77	0,00	100,84	9,98	41,66	594,27	20,21	0,00	17,83	632,32
25	Semče	289,36	0,00	29,27	3,96	38,92	361,53	14,46	0,00	7,14	383,13
26	Sopotnica	336,41	4,52	40,42	12,49	42,01	435,87	164,94	0,00	5,73	606,55
27	Taskovići	304,47	0,00	29,16	24,23	23,59	381,45	122,09	0,00	13,18	516,73
28	Toponica	483,81	2,72	24,38	53,22	9,35	573,49	51,78	0,00	17,83	643,12
29	V.Krčimir	701,08	0,00	48,84	17,08	256,44	1023,45	859,26	0,00	39,46	1922,18
30	V.Vrtop	375,65	0,00	36,94	1,87	127,35	541,83	384,68	0,00	8,80	935,32
31	Vilandrica	202,38	0,95	16,09	6,14	26,84	252,41	21,07	0,00	12,62	286,11
32	Šebet	156,12	0,00	14,51	2,43	128,47	301,55	463,20	0,00	3,00	767,76
33	Čelije	180,79	0,00	19,70	7,26	16,89	224,65	101,31	0,00	4,37	330,34
34	Čagrovac	313,98	0,00	51,24	15,27	23,71	404,21	43,16	0,00	8,33	455,71
	UKUPNO	11125	34,91	1266,2	506,91	1554,02	14487,05	4173,35	0,00	436,83	19097,23

Pšenica uglavnom služi za prehranu članova domaćinstva, a kukuruz se proizvodi kao stočna hrana. Pšenice se u Zaplanju seju u kotlinama. Najpoznatija polja pšenice nalaze se u Donjem Zaplanju. To su atari sela Gornjeg i Donjeg Barbeša, Zaplanske Toponice i Dukata. Polje ovih sela dopire do desne obale Južne Morave. Zajednički naziv ovog polja je Dubrava. Sejana je pšenica simidžika i mureika. Mureika je zbog slabog kvaliteta brašna manje sejana, preko 90% zastupljena je simidžika, ona se sejala s jeseni, posle berbe kukuruza. Ostala strna žita (*raž, ječam i ovas*) sejana su na malim površinama.

U Zaplanju površine pod povrćem su znatne. U strukturi ove proizvodnje najveći značaj ima krompir, crni luk, kupus i, a manjoj meri su zastupljeni paprika i paradajz. Krompir je sađen u kotlinskom polju i u planini. Bostan sade uglavnom moravska zaplanjska sela: Zaplanjska Toponica i Dukat, a poslednjih nekoliko godina i Mali Vrtop. Povrtarska proizvodnja je skoncentrisana u nizijskim predelima opštine. Pojedine vrste povrća zastupljene su i u brdsko-planinskom području, gde se najviše gaje korenaste vrste, kupus, luk i lisnato povrće.

U povrtarstvu preovlađuje baštenski tip proizvodnje, u vidu "svaštarske proizvodnje" koja zauzima male površine. Proizvedeno povrće se uglavnom koristi u sopstvenom domaćinstvu, a neznatni viškovi služe za plasman na pijacama. Tržišni proizvođači povrća su malobrojni, a svoju proizvodnju uglavnom realizuju na lokalnom tržištu. Industrijska proizvodnja povrća nije razvijena iz razloga što nema preradnih kapaciteta. Postoji interesovanje privrednika za izgradnju preradnih kapaciteta u opštini i nekoliko firmi je počelo preradu u manjem obimu.

Povrtarska proizvodnja ima tradicionalan karakter, mada veći proizvođači koriste i savremena dostignuća u svojoj proizvodnji. Ne primenjuju se savremeni sortimenti zbog loše snabdevenosti tržišta semenom savremenih sorata i hibrida. Povrtarska agrotehnika je veoma neujednačena i u najvećem broju slučajeva zaostaje za savremenim dostignućima. Najveći propusti se prave pri izboru sorata i hibrida, izboru i primeni đubriva, kao i zaštitnih sredstava. Prinosi su relativno niski, a proizvodi često lošeg kvaliteta. Tržište povrća je sasvim neorganizovano.

Povrće se u manjem obimu proizvodi i u zaštićenom prostoru, odnosno u plastenicima. Staklenici ne postoje, a cvečarstvom se bavi samo jedan proizvođač. Plastenici se uglavnom koriste za proizvodnju povrća u Zaplanjskoj Toponici i jagodičastog voća u Gadžinom Hanu. Vodeća vrsta povrća u plastenicima je paradajz, zatim slede krastavac i paprika. Plastenici se ne zagrevaju i uglavnom služe za prolećnu proizvodnju povrća. Preovlađuju jednostavni tipovi plastenika, u kojima se ne može organizovati savremena proizvodnja. Rezultati proizvodnje povrća u plastenicima nisu naročito pozitivni, jer su objekti loši, a proizvođači nisu dovoljno osposobljeni da se bave složenom proizvodnjom.

Prema podacima prikazanim u prilogu može se jasno uočiti da se povrtarska proizvodnja poslednjih desetak godina nije drastično menjala.

Od industrijskog bilja u Zaplanju se proizvodi duvan, međutim ova proizvodnja je u izumiranju. Još 1960. godine Zaplanjci su sadili konoplje i lan, ali ta proizvodnja je danas potpuno napuštena. Duvan je u Zaplanju dospeo tokom II svetskog rata, ali glavna pažnja proizvodnji duvana posvećena je tek u posleratnom periodu. Može se uzeti da je 1960. godine duvan u Zaplanju bio jedini proizvod namenjen isključivo tržištu. Zaplanjci su preko duvana, pre svega najlakše dolazili do novca.

Posebnu pažnju zaslužuje lucerka, kao vodeća krmna biljka. Njen visoki proizvodni potencijal nedovoljno se iskorišćava, što zahteva ulaganje napora za ispravljanje tog stanja u dogledno vreme. Greške koje se čine naročito se odražavaju na dužinu njenog korišćenja sa zasejanih površina, pa umesto trajanja 6-7 godina, usevi se proređuju i nestaju samo za 3-4 godine. Smeše se često sastavljaju nestručno, kako u pogledu izbora biljnih vrsta, tako i u pogledu njihovog učešća u smeši. Dobijena biomasa uglavnom se koristi u neposrednom obliku, odnosno od nje se neznatno sprema seno, dok se pripremanje silaža vrši tek od pre dve do tri godine.

Prirodni travnjaci pretežno se prostiru u brdsko-planinskim predelima. Livade su veoma male produktivnosti i većinom daju jedan otkos, a potom se koriste slobodnom ispašom. Uglavnom se prirodno obnavljaju, bez znatnije primene agrotehničkih mera radi podizanja njihove produktivnosti. Pašnjaci su najveća krmna baza u višim predelima brdsko-planinskog područja teritorije opštine Gadžin Han. Uglavnom se iskorišćavaju slobodnom ispašom krupnih i sitnih grla domaćih životinja. U proseku su veoma zapušteni, te su zbog toga niskoproduktivni. Floristički sastav je slab i uglavnom se zasniva na vrstama koje se spontano najlakše održavaju na tim prostorima.

Voćarsko-vinogradarska proizvodnja

U opštini Gadžin Han pod voćnjacima se nalazi 536ha koji se nalaze u svim selima. Dominira model mešovite proizvodnje gde jedan ili većina proizvođača imaju više različitih voćnih vrsta sa malim brojem stabala. Podaci o proizvodnji voća dati su u odgovarajućim tabelama i grafikonima u prilogu 5. Generalno, voćarska proizvodnja u ovom kraju se pretežno karakteriše ekstenzivnošću, malim prinosima po jedinici površine, zastarelim sortimentom, niskom profitabilnošću i vrlo slabom konkurentskom moći.

Voćarska proizvodnja u opštini Gadžin Han karakteriše se ekstenzivnošću, malim prinosima po stablu ili jedinici površine, prevaziđenim sortimentom, niskom profitabilnošću i vrlo slabom konkurentskom moći. Proizvodnja voća je uglavnom namenjena za sopstvene potrebe sa malim viškovima za tržište. Preovlađujući model voćarske proizvodnje je mešoviti, gde je zastupljeno više vrsta i još više sorti. U Zaplanju od voća se gaje: šljive, jabuke, višnje, jagode, maline, kruške, trešnje i sl. Ove vrste voća imaju gotovo sva gazdinstva.

Od voćnih vrsta dominira proizvodnja šljive na površini od 309 ha. U sortimentu su zastupljene sorte Stenlej (Stanly), Čačanska rana i rodna, kao i autohtone sorte. Šljiva je ujedno i osnovno voće koje podleže preradi u domaćinstvu pretežno u rakiju. Zasadi su stari i uglavnom se karakterišu ekstenzivnim načinom uzgoja sa velikim rastojanjima sadnje, nepravilno formiranih krošnji, a u njima nedostaje veliki broj stabala koja su polomljena i iskrčena. Noviji zasadi, kojih ima relativno malo u opštini Gadžin Han, su sorte stenlej, poluintenzivnog tipa, u relativno dobroj kondiciji i sa većim brojem stabala po hektaru. Prosečan prinos šljive u 2013.godini bio je oko 11 kg/stablu.

Pored šljive zastupljena je i jabuka na površini od 45 ha. U sortimentu su zastupljene Ajdared, Zlatni delišes i Crveni delišes, kao i stare sorte Budimka, Kolačara, Senabija i Ilinjača. Takođe su u velikom obimu zastupljene vrlo primitivne sorte i spontanisejanci. Prosečan prinos jabuka je 13,6 kg/stablu. Zasadi su uglavnom podignuti na bujnim podlogama, sa velikim rastojanjem i malim brojem biljaka po jedinici površine, bez primene navodnjavanja. Pored ovakvih zasada ima i veći broj novijih savremenijih zasada sa intenzivnijom gustinom sadnje, ali sa dominantnim već prevaziđenim sortama ajdaredom i zlatnim delišesom. Pored jabuke počinje se i sa intenzivnijom proizvodnjom kruške i dunje u sistemu guste sadnje tzv. „na dohvat ruke“, sa većim brojem biljaka po jedinici površine, kao i primenom savremenih pomoćnih i agrotehničkih mera (Grkinja). Višnja se gaji na 83 ha. U sortimentu je zastupljena Oblačinska višnja sa prosečnim prinosom 13,7 kg/stablu

U ovom kraju je takođe veoma zastupljena višnja na 83 ha, uglavnom odomaćena sorta oblačinska višnja. Zasadi su bili u dobroj kondiciji standardne gustine sadnje i redovne rodnosti što je vlasnicima donosilo relativno dobre prihode. Međutim, zbog loših otkupnih cena ovi zasadi su zapušteni u poslednje 2-3 godine. Prosečna prinos oblačinske višnje je 13,7 kg/stablu.

Zasadi kupine, maline i jagode su zastupljeni u većini sela. Poslednjih godina, zbog cene, beleži se pad proizvodnje ovih kultura. Opstaju samo najveći i najuporniji proizvođači. Poslednjih godina evidentno je blago opadanje zasada jagoda, dok su zasadi kupina u porastu. Od sorata kupine zastupljene su Čačanska bestrna, Thornfree, Triple Crown, Chester, Loch Ness. U sortimentu jagode i dalje dominira Senga Sengana. Malo je savremenih zasada gde je primenjena savremena tehnologija gajenja na foliji i u plastenicima. Sorte za stonu potrošnju se sporadično gaje (Clery, Joly, Alba, Roxana). Količina proizvedenih malina se za poslednjih desetak godina održava na konstantnom nivou. Od sorata maline uzgaja se samo Willamette.

Druge voćne vrste (trešnje, dunja i dr.) gaje se uglavnom ekstenzivno, za sopstvene potrebe, a samo u rodnim godinama viškovi se prodaju na lokalnom tržištu. Poslednjih godina zabeležen je porast proizvodnje dunje.

Svako selo ima svoje omanje vinograde. Najpoznatiji su Barbeški i Grkinjski vinogradi. Vinogradi se nalaze u podnožju triju planina: Suve planine, Seličevce i Babičke gore. Ranije su Zaplanjci gajili domaću vinovu lozu. Najčešće vrste grožđa su: crno grožđe - prokupac, plovčina, a ređi su afusali, i rizling. Za vinogradsku proizvodnju u

Zaplanju postoje povoljni prirodni uslovi, ali njeno povećanje zavisi u prvom redu od tržišnih potreba, a još više od povezivanja Zaplanjskih proizvoda sa Niškim vinogorjem.

Pod vinogradima u opštini Gadžin Han se nalazi 69 ha. Proizvodnja grožđa u 2013 god. je iznosila 680 tona a prinos po čokotu oko 1 kg što ukazuje da postoji veliki prostor za unapređenje načina proizvodnje. Do sada nijedno proizvedeno vino se ne odlikuje oznakom geografskog porekla.

Trenutno stanje voćarske i vinogradarske proizvodnje – identifikacija osnovnih nedostataka:

- Stari zasadi koji se još eksploatišu,
- Male, usitnjene parcele,
- Zastareo sortiment,
- Neadekvatna tehnologija gajenja,
- Gajenje prevelikog broja voćnih vrsta
- Mala primena navodnjavanja,
- Zastarela i loša mehanizacija,
- Velika zavisnost od vremenskih uslova,
- Stihijsko podizanje zasada bez predhodne analize tržišta,
- Manjak stručnih kadrova,
- Neadekvatna informisanost poljoprivrednih proizvođača,
- Neprihvatanje novih znanja i želje za usavršavanjem,
- Nedovoljna informisanost o poljoprivrednim standardima vezanih za zdravstvenu bezbednost i kvalitet proizvoda,
- Loša organizovanost proizvođača,
- Migracija stanovništva, manjak radne snage,
- Nedostatak preradnih kapaciteta i nedostatak kapaciteta za pakovanje,
- Nedostatak investicija,
- Nizak nivo prerade voća u proizvode sa dodatom vrednošću, i
- Nedovoljna promocija sopstvene proizvodnje
- Nedostatak kvilitetnih atarskih puteva

Stočarska proizvodnja

U domaćinstvima u opštini Gadžin Han uglavnom je zastupljen ekstenzivan način proizvodnje u stočarstvu. Ovaj način proizvodnje odvija se kroz više modela. Od farmskih životinja gaje se goveda, ovce, koze, svinje, živina i konji. U najvećem broju domaćinstava u stočarstvu je zastupljena mešovita proizvodnja, i to najčešće kombinacija gajenja krava, ovaca ili koza, živine i svinja. U stočarstvu ovog regiona postoji i jedinstven način uzgoja goveda i ovaca (tzv-sampas), gde se životinje izvide na planinu u rano proleće, a sa planine spušta u sela u kasnu jesen. Goveda su u tom periodu prepuštena sama sebi, na otvorenom, a jedini dodir sa čovekom imaju prilikom dolaska na pojila.

U opštini Gadžin Han prema statističkim podacima zastupljeno je 1554 ha livada, u malom obimu površine pod krmnim biljem i 4173 ha pašnjaka. Privatna gazdinstva su veličine prosečno 2-3 ha, od čega je obradivo 50%, usitnjeno na veliki broj parcela veoma malih površina (najčešće površine 10-30 ari). Broj grla farmskih životinja prema podacima Veterinarske stanice iznosi: goveda oko 1000, krmača 93, ovaca oko 1800 i koza oko 850. Na teritoriji opštine Gadžin Han postoje dva registrovana udruženja odgajivača farmskih životinja, i to jedno ovčara i kozara i jedno govedara.

Stočarska proizvodnja beleži znatan pad poslednjih 15 godina, u iznosu 30-50%. U ovčarstvu zabeležen je pad više od 50%. Znatan pad je zabeležen i u govedarstvu, u iznosu od 60%. U opštini Gadžin Han nije zastupljeno intenzivno gajenje svinja. Gajenje svinja uglavnom se odvija za potrebe domaćinstava.

Kod gajenja preživara u ravničarskim selima držanje je najčešće stajsko, a u nekim selima u brdsko-planinskom području, zastupljeno je stajsko i pašnjačko držanje.

Podaci o ukupnom broju goveda, svinja, ovaca i živine za 2007. godinu dati su u tabeli 2, a brojno stanje životinja u 2013., 2015. i 2017. godini na teritoriji Opštine Gadžin Han u tabeli 3. u Prilogu 9. prikazana je stočarska proizvodnja u opštini Gadžin Han, i to tabelarno (tabela 1. Broj farmskih životinja i košnica pčela i objekata za stočarsku proizvodnju, tabela 2. Kapaciteti objekata za goveda po tipovima, tabela 3. Objekti za smeštaj svinja, tabela 4. Objekti za smeštaj koka nosilja, tabela 5. Objekti za smeštaj ostale životinja, tabela 6. Prosečne godišnje otkupne cene poljoprivrednih proizvoda i tabela 7. Prodaja mleka) i jednog grafikona (grafikon 1. Procentualni prikaz goveda, svinja, ovaca i koza).

Tabela 2. Brojno stanje životinja u 2013., 2015. i 2017. godini na teritoriji Opštine Gadžin Han

Vrsta životinja	2013	2015	2017
Ovce	2007	2014	1808
Koze	1137	1016	846
Goveda (krave, teladi, junad)	1111	964	1000
Svinje			93

Izvor: VS Gadžin Han-doo

Govedarstvo

Na osnovu statističkih podataka govedarska proizvodnja u opštini Gadžin Han obuhvata oko 1000 grla goveda, od toga mlečnih krava oko 800 grla. Broj grla iznosi 7 na 100 ha zemljišta. U rasnom sastavu dominira domaće šareno goveče u tipu simentalca. Veštačkim osemenjavanjem obuhvaćena su sva grla. Za veštačko osemenjavanje se koristi seme bikova simentalске rase. Veštačko osemenjavanje krava u opštini nije regresirano.

Značajniji proizvođači po pitanju držanja mlečnih krava (5–11 krava) na teritoriji Opštine Gadžin Han nalaze se u Grkinji, Ličju, Ravnoj Dubravi, Gornjem Dragovlju i Velikom Vrtopu. Tov junadi zastupljen je u nekoliko domaćinstava u selima Gornji Dušnik i Dukat.

Prema izveštaju Veterinarske stanice Gadžin Han prisutne bolesti goveda na teritoriji opštine su: mastitis, sterilitet, metiljavost i strongilidoza. Često usled nepravilne ishrane krava samo zelenom masom, javljaju se indigestije, pneumonije, enteritisi i prolivi različite etiologije kod mladunčadi.

U domaćinstvima u opštini Gadžin Han uglavnom je zastupljen tradicionalni način proizvodnje u govedarstvu. Ovaj način proizvodnje se odvija uglavnom kroz 2 modela. Prvi model podrazumeva mešovito gazdinstvo u kome broj krava sa pratećim podmlatkom iznosi najčešće 1 do 2, nešto ređe 3 do 4. Drugi model podrazumeva mešovito gazdinstvo i broj krava u govedarskoj proizvodnji od 5 do 10. Ovaj model zastupljen je kod oko 5% proizvođača koji se bave stočarskom proizvodnjom. Od rasa najzastupljenija je domaće šareno u tipu simentalca i simentalac. Ishrana krava se uglavnom svodi na korišćenje sena i u manjoj meri koncentrovanog obroka. Dnevna proizvodnja mleka u ovim modelima kod pojedinih proizvođača iznosi prosečno od 15 do 20 litara. Najveća količina proizvedenog mleka se prodaje mlekarama u Gadžinom Hanu i Donjem Barbešu dok se određena manja količina prerađuje u sir za sopstvene potrebe. Cena sirovog mleka se kreće od 28 – 35 dinara. U preradi mleka najzastupljenija je proizvodnja punomasnog belog sira u salamuri sa različitim stepenom zrelosti, a njegova cena se kreće 300–400 dinara. Poslednjih godina se uočava pad proizvodnje mleka što je u saglasnosti sa smanjenjem broja životinja.

Zastupljen je i jedan ekstenzivni model gajenja krava u sistemu krava – tele na planinskim pašnjacima Suve planine, i to uglavnom u selu Mali Krčimir, mada postoje i stočari iz okolnih sela koji svoja goveda drže na planinskim pašnjacima tokom leta. Završetkom puta do Suve planine i izgradnjom pojilišta interesovanje za ovaj vid proizvodnje bi u značajnoj meri poraslo.

Ovčarstvo

Prema raspoloživim podacima trenutno se u opštini Gadžin Han gaji oko 2000 priplodnih ovaca. Broj ovaca, koji iznosi 9 na 100 ha zemljišta, ukazuje na izuzetne mogućnosti za povećanje. U prilog tome ide činjenica da je, na primer, 1961. godine na teritoriji opštine Gadžin Han gajeno oko 20000 ovaca. Na teritoriji ove opštine površina pod pašnjacima iznosi 4173 ha i 1554 ha livada. U rasnom sastavu ovaca dominiraju melezi pramenke (svrljiška, oplemenjena pirotska), a počinje nabavka, za sada malog broja umatičenih ovaca. U opštini Gadžin Han ima oko 10 značajnijih proizvođača (u Ličju, Malom Krčimiru, Semču, Velikom Vrtopu, Šebetu, Gornjem Dragovlju i Zaplanjskoj Toponici). Tržište za jagnjeće meso postoji, ali cena je na niskom nivou. Kod ovaca su prisutne brojne bolesti, kao što su: zarazna šepavost, enterotoksemija ovaca i dizenterija jagnjadi, mastitis ovaca, fascioloza i strongilidoza. Na teritoriji opštine Gadžin Han postoji registrovano udruženje odgajivača ovaca.

Kozarstvo

Prema podacima stručnjaka Veterinarske službe u opštini Gadžin Han kozarstvom se ozbiljnije bavi mali broj proizvođača, mada se u mnogim domaćinstvima gaji jedna do dve koze, koje u staračkim domaćinstvima zamenjuju krave. Broj koza po domaćinstvu koja gaje ovu vrstu životinja kreće se od 1-20, a najčešće 1-2. Postoje i ozbiljniji uzgajivači (Gare, Sopotnica), ali ih je još uvek mali broj.

Od rasa zastupljene su balkanska koza, alpina i melezi. Prisutna je varijabilnost i neujednačanost u pogledu ispoljavanja, kako morfoloških tako i proizvodnih, a naročito reproduktivnih osobina. Uslovi gajenja koza su krajnje neadekvatni, staje u zoohigijenskom smislu neodgovarajuće, a ishrana uglavnom veoma oskudna. Proizvodnja u kozarstvu u ovoj opštini uglavnom nije tržišno orijentisana. Prema mišljenju stručnjaka iz Veterinarske stanice u opštini Gadžin Han postoje izuzetni resursi za razvoj kozarske proizvodnje, odnosno smatra se da kozarstvo može biti vrlo perspektivna proizvodnja ne samo u ovoj opštini, već i celom Nišavskom regionu.

Živinarska proizvodnja

U opštini Gadžin Han danas se gaji oko 20.000 kokoši nosilja koji se drže u ekstenzivnim uslovima, uglavnom za sopstvene potrebe domaćinstava. Prema podacima Veterinarske stanice Gadžin Han u opštini trenutno postoji samo jedan značajniji proizvođač jaja za konzum koji poseduje oko 4000 kokoši nosilja (3500 jaja dnevno).

U opštini postoji veći broj proizvođača brojlera koji tove 100-200 brojlera. Ova proizvodnja zvanično nigde nije registrovana. Prisutne bolesti kod živine su: salmoneloza, Marekova bolest, zarazni bronhitis i kokcidioza.

Pčelarstvo

Biljni pokrivač u opštini Gadžin Han je veoma raznovrstan i prema procenama stručnjaka i članova udruženja (koje trenutno ima 48 članova, oko 4800 registrovanih košnica) omogućuje znatno proširenje pčelarske proizvodnje, a postoji interesovanje poljoprivrednika i naročito penzionera. Pčelarstvo je zastupljeno u većini sela opštine Gadžin Han, a naročito u selima Gornji Barbeš, Vilandrica, Grkinja, Čagrovac, Sopotnica, Šebet i Donji Dušnik. Broj košnica pčela kreće se se najčešće od 5-10, mada postoje i proizvođači sa 20 do 50, kao i više od 100 košnica.

Veliki prirodni potencijali koje opština Gadžin Han poseduje takođe garantuju da se od medonosne pčele na ovom području mogu očekivati mnogo veći prinosi pčelinjih proizvoda. Sadašnji prinos meda kreće se oko 150 tona na godišnjem nivou. U opštini Gadžin Han postoji veoma aktivno udruženje pčelara koje broji 47 članova. Dobra iskustva rada udruženja u proteklih nekoliko godina su doprinela ostvarivanju ideje o osnivanju Zadruga pčelara. U slučaju dobijanja finansijske pomoći od strane države Zadruga bi investirala u liniju za satne osnove, pakericu i kontejnere što bi unapredilo pčelarsku proizvodnju u ovom kraju. Plasman meda je zadovoljavajući ali svakako pruža

mogućnosti za značajna poboljšanja kao i podizanje cene ovog visokog vrednog proizvoda na tržištu.

Ocena stanja stočarstva

Stočarska proizvodnja u opštini Gadžin Han u celini je nerazvijena zbog niske proizvodnosti i nedovoljne zastupljenosti farmskih životinja po jedinici poljoprivredne površine. Ona uglavnom zadovoljava potrebe stanovništva u potrošnji zbog slabe kupovne moći stanovništva.

U poslednjih nekoliko godina na stočarsku proizvodnju uticali su brojni činioci od kojih su neki imali izrazito negativne efekte. Bilans stočarske proizvodnje pokazuje visok nesklad između postojećeg stanja i realnih resursa, pa je to polazna osnova za koncipiranje adekvatne razvojne Strategije koja bi se sastojala u povećanju svih aspekata stočarske proizvodnje.

Prednosti opštine Gadžin Han se ogledaju u:

- relativno pogodnim prirodnim uslovima (zemljište, klima),
- nagoveštajima bolje agrarne politike (podsticaji, spoljna trgovina) i zakonskih mera,
- malom, ali ipak prisutnom podrškom nadležnih institucija (Uprava za veterinu, Uzgojno-seleksijska služba, Stručna poljoprivredna služba, poljoprivredni zavodi, fakulteti),
- u poslednje vreme podsticaji od strane opštine, i
- spremnosti farmera da se edukuju i prilagođavaju tržišnim uslovima.

Nedostaci opštine Gadžin Han su:

- loša posedovna struktura (usitnjeni posedi),
- devastirani pašnjaci,
- loš rasni sastav,
- nerazvijeno tržište,
- skromna tehničko-tehnološka opremljenosti gazdinstava, i
- nepovoljni finansijski uslovi (podsticajni fondovi, krediti i sl.).

Opština Gadžin Han ima uslove za gajenje farmskih životinja. Kad je reč o prirodnim uslovima opština Gadžin Han poseduje brdska i planinska područja koja su veoma povoljna za razvoj ovčarstva, kozarstva i govedarstva.

Šumski i drugi resursi

Šumsko bogatstvo u Gadžinom Hanu je relativno veliko, 11691 hektara (33,4% teritorije), preovladavaju cer i bukva, a u poslednje vreme ima u četinarima. Površina obrasle šumske površine u opštini ukupno iznosi 8806 ha (tabela 3). Individualni sektor raspolaže sa 60% šuma, posečena drvena masa godišnje iznosi 1700 m³.

Tabela 3. Pošumljene površine i posečena drvena masa

Pošumljeno, ha, Stanje u 2007. godini		Stanje u 2009. godini
U šumi, lišćarima	-	-
U šumi, četinarima	-	-
Izvan šume, lišćarima	-	-
Izvan šume, četinarima	-	-
Obrasla šumska površina ukupno, ha	8806	8806.06
Posečna drvena masa		
Ukupno, m ³ lišćara	2501	4522
Ukupno, m ³ četinarima	-	150
Tehničko drvo, % lišćara	4	1
Tehničko drvo, % četinarima	-	90

Skoro svako domaćinstvo u opštini Gadžin Han poseduje šumu i koristi je za grejanje u zimskom periodu. U poslednjih nekoliko godina uočava se intenzivnija eksploatacija šume i prodaja drveća.

Detaljni podaci u trenutnom stanju različitih segmenata poljoprivredne proizvodnje u Opštini Gadžin Han prikazani su u tabelama 1-25a i grafikonima 1-6 datim u Prilogu 5. Ratarstvo, povrtarstvo, voćarstvo i vinogradarstvo.

Podaci o poljoprivrednim mašinama: vadilicama krompira, plugovima, podrivačima, razrivačima, tanjiračima, drljačama setvospremačima, valjcima, rotofrezama, rasturačima mineralnih đubriva, rasturačima stajnjaka, cisternama osočarama, sejalicama, sadilicama, kultivatorima, špartačima, prskalicama, prikolicama, cisternama, atomizerima, izuzimačima silaže, mašinama za mašinsku mužu, kosilicama, grabuljama i presama (balirkama) mogu se naći u Prilogu 6. Poljoprivredne mašine. Veći deo ovih mašina je starija od 10 godina. U pilogu 7. prikazane su tabele sa podacima o objektima za smeštaj poljoprivrednih mašina i opreme i hladnjače koji su uglavnom malobrojni i malog kapaciteta. Sa sličnim karakteristikama su i sušare i objekti za silažu, staklenici i plastenici koji su prikazani u prilogu 8. U opštini Gadžin Han nema rasadnika.

Poljoprivredno zemljište je najobimniji resurs u opštini, prostire se na 14487,05 hektara. Oranice i bašte prostiru se na 11125 ha i 34,91 ha, redom, voćnjaci zauzimaju 1266 ha, livade 1554 ha i pašnjaci 4173 ha. Individualni sektor raspolaže sa oko 84% ukupnog poljoprivrednog zemljišta.

U setvenoj strukturi preovlađuju pšenica i kukuruz, dok su površine pod industrijskim i lekovitim biljkama znatno manje. Najzastupljenije su sledeće vrste povrća: krompir, crni luk, paprika, paradajz, krastavac i kupus. Podaci o obimu proizvodnje industrijskog i povrtnog bilja, kao i krmnog bilja mogu se videti u navedenim tabelama i grafikonima u Prilogu 5.

Najvažnija oranična krmna biljka je lucerka. Prirodni travnjaci se uglavnom koriste poluintenzivno, i to u vidu jednog otkosa i slobodne ispaše.

Od velikog značaja je put do finalizacije poljoprivrednih proizvoda kao robe namenjene tržištu. Ovde se misli na sledeće: prodaja ratarskih proizvoda ili njihovo iskorišćavanje kao sirovine u industriji ili kao stočne hrane, prodaja povrtarskih proizvoda ili njihovo korišćenje samo za sopstvene potrebe uz pojavu izvesnih viškova koji se iznose na tržište.

SWOT ANALIZE

U SWOT analizama izdvojene su brojne dobre i loše strane resursa, mogućnosti i rizici da se ne realizuje poljoprivredna i prehrambena proizvodnja u odgovarajućem obimu. Na osnovu iznetih zapažanja u SWOT analizama moguće je izvršiti korekcije agrarnih mera i preusmeriti razvoj poljoprivrede.

Tabela 1. SWOT analiza opštine Gadžin Han

Prednosti	Slabosti
<ul style="list-style-type: none"> • Usmerenost stanovnika na poljoprivrednu proizvodnju • Dobri resursi (zemljište, pašnjaci, livade, oranice, šume, vode) • Dobar geografski položaj, blizina Niša i Leskovca • Blizina zemalja EU • Nezagađena životna sredina • Kvalitetni poljoprivredni proizvodi koji imaju elementa ekološke prirode • Tradicionalnost u poljoprivrednoj proizvodnji • Veliki broj finansijskih institucija u Niškom regionu • Veliki broj međunarodnih organizacija u Niškom regionu • Klima pogodna za određene modele stočarske i biljne proizvodnje 	<ul style="list-style-type: none"> • Ljudski resursi, nezadovoljavajuća zastupljenost pojedinih starosnih grupa • Starosna struktura proizvođača nepovoljna • Nedovoljan stepen obrazovanosti stanovništva • Nedovoljna funkcionalna stručnost i znanje kadrova • Migracije mladih stanovnika prema većim selima i gradu Nišu • Nedostatak ideja i kvalitetnih projekata • Neuspostavljeni standardi u proizvodnji • Neinformisanost i nedovoljna spremnost proizvođača za funkcionalno udruživanje i osnivanje zadruga • Slabo razvijeni tržišni odnosi • Nedovoljan i nesistematičan rad stručnih službi (radionice, obuke...strucne ekscurzije) • Dugogodišnja tehnološka zaostalost • Nedostatak finansija i manja spremnost proizvođača za kreditne aranžmane • Teško prihvatanje promena • Nizak standard stanovnika, naročito u brdskim i planinskim selima • Nedovoljna inventivnost u ekonomskom sektoru • Nepostojanje baze podataka o proizvođačima i prerađivačima • Skupa proizvodnja jer nije masovna • Loše stanje opreme • Nepostojanje bilansa potreba za prerađivačke kapacitete
Mogućnosti	Pretnje
<ul style="list-style-type: none"> • Podrška lokalne zajednice i Republike Srbije • Dalja svrsishodna decentralizacija Republike Srbije • Povezivanje regija • Povećanje iskorišćenosti prirodnih resursa • Edukacija mladih kadrova i prekvalifikacija • Saradnja sa Bugarskom (blizina i dostupnost tržišta EU) • Razvoj tranzitnog i ekoturizama i planinarskog turizma 	<ul style="list-style-type: none"> • Neatraktivnost rada u poljoprivredi • Nedovoljno kvalitetni programi i projekti • Nesistematski rad na podizanju stručnosti proizvođača i stručnjaka • Nesistematski rad na razvoju tržišta • Nedovoljna decentralizacija • Depopulacija ruralnih sredina • Nesprovođenje komasacije

<ul style="list-style-type: none"> • Orijentacija na održivu geografski zaštićenu i organsku proizvodnju 	
<p>Tabela 2. SWOT analiza ratarske proizvodnje</p>	
<p>Prednosti</p> <ul style="list-style-type: none"> • Povoljni klimatski uslovi • Velike površine pod pašnjacima i livadama • Iskustvo proizvođača • Dostupna radna snaga • Najveći deo zemljišnih površina je privatno vlasništvo • Tradicionalno udruživanje u korišćenju pašnjaka • Dostupnost kvalitetnog semenskog materijala • Postoji namera formiranja specijalizovanih gazdinstava • Većina krmnih biljaka može se gajiti postrno • Postoji sigurno tržište za žita i prerađevine od žita • Tradicija u uzgoju krompira 	<p>Slabosti</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Nepovoljna starosna struktura proizvođača • Depopulacija ruralnih sredina • Duga sezona suše tokom vegetacione sezone • Usitnjenost poseda • Nedovoljno ispitan kvalitet zemljišta • Mali obim poljoprivredne proizvodnje • Nepostojanje velikih skladišnih i prerađivačkih kapaciteta • Smanjen kvalitet sena usled kasne kosidbe • Male količine kvalitetne vode u nekim selima opštine • Odsustvo interesnog udruživanja • Nepostojanje zadruga • Nepostojanje "mašinskih prstenova" • Neadekvatna i zastarela mehanizacija • Nedovoljno znanja o savremenoj agrotehnici • Neadekvatna priprema i čuvanje poljoprivrednih proizvoda • Nemogućnost kreditiranja zaliha • Nepostojanje značajnijih vodotokova na višim terenima opštine • Nerazvijena mreža kanala za navodnjavanje • Slaba organizacija otkupa poljoprivrednih proizvoda • Korišćenje najvećeg dela proizvedenih žita u sopstvenom domaćinstvu kao stočna hrana <ul style="list-style-type: none"> ▪ Nepostojanje baze podataka o proizvođačima i prerađivačima ▪ Nedostatak repromaterijala ▪ Skupa proizvodnja jer nije masovna ▪ Loše stanje opreme ▪ Nepostojanje bilansa potreba za prerađivačke kapacitete
<p>Mogućnosti</p> <ul style="list-style-type: none"> • Proizvodnja kvalitetnih proizvoda (krmnog bilja) na manjim parcelama i zemljištima manje prirodne plodnosti • Korišćenje prirodnih vodotokova i podzemnih voda za navodnjavanje • Ulaganje sredstava u sisteme za navodnjavanje • Izgradnja smeštajnih kapaciteta za stočnu hranu uz mala ulaganja • Edukacija mladih proizvođača i poboljšanje uslova života na selu • Uvećavanje poseda • Udruživanje radi nabavke specijalizovanih mašina • Bolja primena adekvatne agrotehnike • Podsticanje zakupa zemljišta • Korišćenje državnih pašnjaka • Rejonizacija poljoprivrednih površina 	<p>Pretnje</p> <ul style="list-style-type: none"> • Neatraktivnost poljoprivrede • Nerešen status korišćenja državnog zemljišta (utrina) • Degradacija pašnjaka • Nedovoljno korišćenje deklarisanog semena • Nemotivisanost proizvođača za povećanje obima proizvodnje • Zagađenje životne sredine neadekvatnim korišćenjem sredstava za zaštitu biljaka i mineralnih đubriva • Loše organizovana savetodavna služba • Dalje usitnjavanje poseda • Narušavanje produktivne vrednosti zemljišta usled neadekvatne tehnologije • Neplanska proizvodnja • Nedovoljno razvijeno tržište poljoprivrednih proizvoda

<ul style="list-style-type: none"> • Obaviti hemijske analize i sačiniti plan unošenja hraniva za svaku parcelu • Meliorativnim zahvatima treba popraviti kvalitet zemljišta • Obezbediti mogućnosti za kupovinu zemljišta i kvalitetnih grla domaćih životinja • Obezbediti informacije o tržištu poljoprivrednih proizvoda • Odrediti subvencije pridržavajući se standarda EU • Stimulisati ekološku i održivu poljoprivrednu proizvodnju • Pospešiti veću zastupljenost žita u brdsko-planinskom području 	<ul style="list-style-type: none"> • Mala otkupna cena ratarskih proizvoda • Liberalizacija uvoza ratarskih proizvoda • Slaba konkurentnost domaćih proizvođača • Slaba vertikalna povezanost • Nepoštovanje standarda o kvalitetu i zdravstvenoj ispravnosti • Nedovoljna primena domaćih i inostranih propisa za celokupnu biljnu proizvodnju (Zakon o organskoj poljoprivredi, GlobalGAP, Oznake geografskog porekla)
--	--

Tabela 3. SWOT analiza povrtarske proizvodnje

Prednosti	Slabosti
<ul style="list-style-type: none"> • Povoljni klimatski uslovi • Postojanje različitih tipova zemljišta, uglavnom dobrog kvaliteta za povrtarstvo • Gajenje domaćih sorti povrća, pre svega paprike, paradajza, krastavca, luka, mladog krompira, pasulja, boranije i graška • Duga povrtarska tradicija u pojedinim selima • Postojanje interesovanja za gajenje u zaštićenom prostoru • Visok kvalitet proizvedenog povrća • Blizina grada Niša i Leskovca 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Starosna struktura proizvođača nepovoljna • Mali i usitnjeni zemljišni posedi • Nedovoljne količine vode za navodnjavanje povrtarskih useva • Ekstremne klimatske pojave (visoke temperature, suša) • Nepostojanje domaćih sorata za gajenje u zaštićenom prostoru • Neizgrađenost sistema za navodnjavanje • Velike oscilacije prinosa, kvaliteta i cena povrća, • Sezonski viškovi povrća i male mogućnosti za preradu • Nepostojanje usko specijalizovanih proizvođača • Mali broj stručnjaka iz oblasti povrtarstva • Nedostatak specifične povrtarske mehanizacije (freze, sejalice, sadilice), • Propusti u tehnologiji gajenja povrća • Nerazvijeno tržište povrća • Nepostojanje udruženja iz oblasti povrtarstva • Nedovoljna stručna saradnja sa odgovarajućim školama, institutima i fakultetima • Nedovoljno poznavanje i primena domaćih i inostranih propisa ▪ Nema baze podataka o proizvođačima i prerađivačima ▪ Nedostatak repromaterijala ▪ Skupa proizvodnja jer nije masovna ▪ Stanje opreme loše ▪ Nema bilansa potreba za prerađivačke kapacitete
Mogućnosti	Pretnje
<ul style="list-style-type: none"> • Povećanje površina pod povrćem • Porast površina pod zaštićenim prostorom (plasticni i staklenici) • Uvođenje u proizvodnju novih vrsta povrća (brokola, kelj pupčar, bamnja) • Osavremenjavanje sortimenta svih vrsta povrća koje se mogu da gaje 	<ul style="list-style-type: none"> • Nedostatak investicija • Nedostatak specijalizovanih mašina • Nekonkurentnost domaćeg semenarstva • Nedovoljno poznavanje zakonskih propisa • Nespremnost proizvođača za udruživanje i formiranje zadruga

<ul style="list-style-type: none"> • Jačanje industrijske proizvodnje povrća • Pokretanje organske proizvodnje povrća • Veće korišćenje navodnjavanja u povrtarstvu • Proizvodnja semena za domaće i inostrano tržište • Veće angažovanje poljoprivrednih stručnjaka • Unapređenje agrotehnike • Investiranje u postojeće u navodnjavanje • Ukрупnjavanje poseda i podsticanje udruživanja • Kreditiranje nabavke mehanizacije i uvođenje novih tehnologija • Edukacija proizvođača, stručnih službi i privatnih savetodavaca • Unapređenje rada savetodavne službe • Kasna proizvodnja povrća i njegova prerada • Plasman proizvoda kroz novoformiranu zadrugu 	
--	--

Tabela 4. SWOT analiza voćarske i vinogradarske proizvodnje

<i>Prednosti</i>	<i>Slabosti</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Povoljni prirodni uslovi za većinu voćnih vrsta (na nižim nadmorskim visinama jabučaste i koštičave vrste, na višim nadmorskim visinama jagodičaste vrste) • Tradicija u proizvodnji voća i grožđa • Povoljni uslovi za gajenje vinskih, stonih sorti za svežu upotrebu i sušenje • Veća profitabilnost jabučastih i koštičavih vrsta na površinama iznad 0,5 ha (jagodičasto voće iznad 0,2 ha) • Dobar lokacijski položaj • Veliki potencijal za razvoj agroturizma 	<ul style="list-style-type: none"> • Starosna struktura proizvođača nepovoljna • Nizak stepen specijalizacije proizvodnje (stari zasadi se još eksploatišu, zastareo sortiment, mala primena navodnjavanja, velika zavisnost od vremenskih uslova i sl.) • Stihijsko podizanje zasada bez predhodne analize tržišta • Usitnjenost gazdinstava • Nekvalifikovana radna snaga • Slaba vertikalna i horizontalna povezanost proizvodnje • Nedovoljno razvijena savetodavna služba • Nepoštovanje standarda EU • Nepostojanje udruženja • Nepostojanje distributivnih centara za plasman voća i grožđa • Otežan transport ka prerađivačkim kapacitetima i hladnjačama • Mali broj aktivnih hladnjača sa savremenom tehnologijom • nepostojanje preradnih kapaciteta • nedovoljan izbor proizvoda od voća i grožđa (sveže, sušeno, nefermentisani proizvodi, fermentisani proizvodi) • Zasadi voćaka i vinove loze proređeni usled starosti i prisustva bolesti koje se prenose sadnim materijalom i cene proizvoda • Nedovoljno iskorišćene domaće sorte voćnih

	<p>vrsta i vinove loze</p> <ul style="list-style-type: none"> • Neprilagođen marketing proizvoda • Velika uvozna zavisnost inputa • Izvoz samo svežih proizvoda • Nema baze podataka o prerađivačima • Nedostatak repromaterijala • Stanje opreme loše • Nema bilansa potreba za prerađivačke kapacitete • Neadekvatna informisanost poljoprivrednih proizvođača • Neprihvatanje novih znanja i nedostatak želje za usavršavanjem • Nedovoljna informisanost o poljoprivrednim standardima vezanih za zdravstvenu bezbednost i kvalitet proizvoda
<p><i>Mogućnosti</i></p>	<p><i>Pretnje</i></p>
<ul style="list-style-type: none"> • Ukрупnjavanje proizvodnje • Specijalizacija proizvodnje • Rejonizacija voćarske i vinogradarske proizvodnje • Efikasno organizovanje proizvodnje • Efikasna kontrola proizvodnje • Stručno usavršavanje proizvođača • Poboljšanje primarne proizvodnje sa postojećim sortimentom i novim saznanjima u tehnologiji gajenja • Kreditiranje proizvodnje • Podizanje novih zasada sa sertifikovanim i standardnim sadnim materijalom • Podizanje protivgradne mreže i sistema za navodnjavanje • Uspostavljanje dugoročne saradnje proizvođača i prerađivača sa obrazovnim ustanovama • Zajednički nastup proizvođača na tržištu • Definisane kvaliteta i standarda organske proizvodnje • Realizacija pilot programa • Plasman sušenog voća i grožđa • Izvoz svežeg voća i grožđa • Primena Zakona o uređenju sortimenta i autorskih prava • Privatizacija i registar hladnjača i vinarija u Srbiji • Podizanje savremenih hladnjača • Primena novih saznanja u tehnologiji prerade voća i grožđa (npr. topla prerada bez šećera) • Uvođenje mini linija za preradu • Raditi na marketingu proizvodnji proizvođača i opštine kroz: uvođenje „korpe“ proizvoda kao markentiškog alata za promocija opštine i proizvođača, i promociju turizma; • informisanje o ekonomskim efektima i profitabilnosti voćarsko-vinogradarske proizvodnje; • podizanje svesti o zančaju EU standarda 	<ul style="list-style-type: none"> • Nedostatak stručnog kadra • Neispunjavanje standarda proizvodnje • Proizvodnja sa slabim kvalitetom proizvoda • Mali asortiman finalnih proizvoda • Neorganizovan nastup na tržištu • Nesigurnost snabdevanja sirovinama • Neregistrovana proizvodnja • Nespremnost da se prihvate nove ideje i tehnologije • Sklonost potrošača ka kupovini uvoznih proizvoda • Visoki sezonski troškovi za obezbeđivanje radne snage • Pad cena na domaćem i inostranom tržištu • Liberalizacija uvoza • Izgubljena pozicija na stranom tržištu (npr. jagoda, višnja) • Sukob interesa subjekata u lancu proizvodnje i prerade • Obrada zemljišta i đubrenje pod nedovoljnom kontrolom savetodavne službe • Tehnološki zastarele hladnjače • Skup sertifikat objekta • Promena namene objekata nakon privatizacije

<p>proizvodnje; podrška uvođenju standarda(integralna proizvodnja, GlobalGAP, Organska proizvodnja, zaštita geografskog porekla, HACCP i sl.)</p> <ul style="list-style-type: none"> • garancija krajnjem potrošaču da se radi o zdravstveno bezbednim proizvodima; • obezbeđenje tržišnih informacija, praćenje trenutnog stanja, zahteva tržišta; • obuka o marketingu, razvoj marketinških strategija za određene proizvode 	
--	--

Tabela 5. SWOT analiza za ovčarstvo i kozarstvo

<i>Prednosti</i>	<i>Slabosti</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Dobri klimatski uslovi za gajenje ovaca i koza • Veliki pašnjački potencijali u planinskim selima • Ne primenjuju se herbicidi i mineralna đubriva u planinskim selima • Vodni potencijali mogu da se brzo učine odgovarajućim • Bogatstvo prirodne pašnjačke flore • Prilagođene domaće rase ovaca i koza • Postojanje vrlo uspešnih gazdinstva koja se bave ovčarstvom i kozarstvom • Proizvodnja u ovčarstvu i kozarstvu ne zahteva mnogo radne snage • Moguća je proizvodnja ekoloških proizvoda • Izražena spremnost proizvođača da uče • Postoji tradicija i iskustvo u gajenju ovaca i u nešto manjoj meri koza • Postojanje tržišta za proizvode ovčarstva i kozarstva (meso, sirevi) • Postojanje Veterinarske stanice kao garanta zdravstvene zaštite životinja 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Starosna struktura farmera nepovoljna • Suša i neravnomeran raspored padavina • Dug zimski period • Nedovoljno ispitan kvalitet zemljišta • Nedovoljno korišćeni, degradirani i zakorovljeni pašnjaci • Degradacija livada • Niski prinosi (naročito pašnjaka i livada) • Nedovoljno kontrolisano korišćenje mineralnih đubriva u nekim selima • Nedostatak vode u nekim područjima • ignorisan privatni sektor u fazi oplemenjivanja ovaca i koza • Nedostatak stručne radne snage, koja se bavi oplemenjivanjem • Niska proizvodnost zbog lošeg rasnog sastava <ul style="list-style-type: none"> ▪ Nema baze podataka o prerađivačima ▪ Nedostatak mlečnog i tovnog materijala ▪ Stanje opreme loše ▪ Nema bilansa potreba za prerađivačke kapacitete • Genetski materijal je u proseku na niskom nivou • Mali broj kvalitetnih ovaca i koza • Usitnjen posed i neadekvatna iskorišćenost mehanizacije • Građevinski loši objekti i neodržavanje higijene u njima • Nekorišćenje električnih pastira • Nepostojanje adekvatne mehanizacije za pripremu stočne hrane i mužje • Nepostojanje klaničnih kapaciteta • Loša obučenos proizvođača u primeni agrotehničkih mera • Neefikasne stručne službe • Izražena depopulacija ruralnih sredina • Neorganizovana prodaja • Nepostojanje tržišta za vunu • Nepostojanje udruženja proizvođača i zadruga • Snažno sivo tržište • Nedovoljno poznavanje propisa i standarda Srbije i EU • Nedovoljan rad inspeksijskih službi
<i>Mogućnosti</i>	<i>Pretnje</i>

<ul style="list-style-type: none"> • Unaprediti navodnjavanje livada i pašnjaka • Đubriti prirodnim putem u planinskim i brdskim selima i kontrolisano mineralnim đubrivima u ravničarskim selima • Promovisati torenje • Pospešiti rad savetodavnih službi • Obezbediti bespovratna sredstva za unapređenje ovčarstva i kozarstva • Ukрупnjavanje poseda • Edukacija mladih koji su spremni da prihvate novo • Kontinuirana edukacija radne snage • Povećati ulaganje države u razvoj infrastrukture sela • Kontinuirana edukacija stručnih službi • Podržati dobre primere proizvodnje • Unaprediti primenu agrotehničkih mera • Pospešiti povećanje stočnog fonda • Pospešiti poboljšanje rasnog sastava • Pospešiti razvoj tržišta stoke • Pospešiti razvoj stočnih pijaca • Pospešiti stvaranje malih klanica po standardima EU • Iskoristiti potencijal kvalitetnih jagnjadi gajenih na planinama • Pronalaženje novih ili vraćanje na stara tržišta • Edukacija za bolje iskorišćavanje pašnjačkih površina • Finansijska podrška u manje povoljnim područjima • Adaptacija objekata za gajenje ovaca i koza • Pospešivanje ukрупnjavanja gazdinstava • Osloboditi uvoz opreme carinskih dažbina • Korišćenje električni pastira • Stimulisati domaće proizvođače premiksa • Kupovati znanje, a ne samo tehnologiju • Početi onu proizvodnju opreme koja je kod nas moguća • Pospešiti kreditiranje (revolving fond, banke, udruživanje sredstava) • Pospešiti motivisanost proizvođača • Kontrola i deklarisanje proizvoda 	<ul style="list-style-type: none"> • Nedovoljno vode za napajanje na planinskim pašnjacima • Degradacija pašnjaka • Invazija pašnjaka parazitima • Invazija žbunastih vrsta na pašnjacima • Nedovoljni kapaciteti populacija autohtonih rasa i sojeva ovaca i koza u pogledu mogućnosti poboljšanja proizvodnih osobina • Nedovoljna informisanost proizvođača • Nedovoljno znanje proizvođača • Odlazak mladih sa sela • Mali profit u poljoprivredi • Niža cena u Nišavskom okrugu • Nemogućnost izvoza, otežan plasman na tržišta • Ekološka svest na niskom nivou • Nesprovođenje konzistentne stimulativne politike • Sitan posed kao značajna pretnja za proizvodnju • Neadekvatno valorizovanje kvaliteta proizvoda na tržištu
---	--

Tabela 6. SWOT analiza za govedarstvo

<i>Prednosti</i>	<i>Slabosti</i>
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Klimatski uslovi su povoljni za efikasnu proizvodnju ▪ Postoji zadovoljavajući kvalitet zemljišta ▪ Postoje znatne pašnjačke površine ▪ Postoji u dovoljnoj količini voda ▪ Postoje početni dobri rezultati u primeni veštačkog osemenjavanja ▪ Postoji tradicija u govedarstvu ▪ Proizvođači imaju izraženu volju za rad u govedarstvu ▪ Postoji dovoljan broj stručnjaka za početak razvoja govedarstva 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Loš genetski materijal ▪ Nema u dovoljnoj meri genetskog materijala za uzgoj mlečnih rasa ▪ Nepostojanje udruženja i zadruga ▪ Nepostojanje saradnje sa stručnim službama i obrazovnim ustanovama ▪ Nekvalitetni rasni sastav ne obezbeđuje realizaciju konkurentne prednosti na domaćem i inostranom tržištu ▪ Prolećni mrazovi i letnje suše (problem u proizvodnji stočne hrane) ▪ Usitnjeni posedi

<ul style="list-style-type: none"> ▪ Postoje prerađivački kapaciteti, mlekara ▪ Postoje klanice sa EU licencom u Srbiji ▪ Harmonizacija standarda u Srbiji je uveliko odmakla ▪ Step en uvozne zavisnosti u genetskom materijalu, stočnoj hrani i repromaterijalu nije veliki ▪ Primarna proizvodnja je nezavisna od uvoza ▪ Ima dovoljno mogućnosti za plasman mleka na tržište ▪ Postoje mere Ministarstva za povećanje kvaliteta mleka ▪ Postoji konkurentna prednost tradicionalnih proizvoda u odnosu na zemlje u okruženju ▪ Postoji konkurentna prednost u plasmanu junećeg mesa ▪ Nije registrovana bolest ludih krava ▪ Postoji obeležavanje goveda i time mogućnost kontrole porekla proizvoda ▪ postoji tradicija kupovine domaćeg proizvoda 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Nedovoljno radne snage za pašnjački sistem gajenja ▪ Pašnjaci zapušteni, oranice degradirane, zemljišta kisela u nekim selima ▪ Nedostatak infrastrukture za kontrolu i korišćenje vode ▪ Nedostatak odgovarajućeg kvaliteta voda ▪ Nedefinisan odgajivački cilj ▪ Nema dovoljno genetskog potencijala za uzgoj tovnih rasa ▪ Nema školovanih farmera ▪ Nema planskog veštačkog osemenjavanja ▪ Neadekvatna distribucija semena ▪ Usitnjenost proizvodnje ▪ Zastarela mehanizacija ▪ Nedostatak opreme ▪ Svaštarenje ▪ Starosna struktura farmera nepovoljna ▪ Neiskorišćenost stručnjaka ▪ Nema saradnje između proizvođača i prerađivača ▪ Mlekare rade kontrolu mleka ▪ Naš proizvođač ne poznaje tržište ▪ Nedovoljan broj specijalizovanih (interesnih) udruženja ▪ Nedovoljan broj, loša raspoređenost i iskorišćenost prerađivačkih kapaciteta ▪ Nema baze podataka o prerađivačima ▪ Nedostatak sirovine - tovnog materijala ▪ Skupa proizvodnja jer nije masovna ▪ Stanje opreme loše ▪ Nema bilansa potreba za prerađivačke kapacitete ▪ Standardizacija otkupa mleka ▪ Uvozna zavisnost opreme je visoka ▪ Slaba kupovna moć, nizak standard i loše kupovne navike stanovnika ▪ Loš kvalitet mleka ▪ Nema organizovane kvalitetne proizvodnje ▪ Nekonkurentnost u cenama ▪ Nekonkurentnost u mlečnim proizvodima ▪ Nepostojanje matične službe ▪ Nema interakcije između stručnih službi, inspekcije i proizvođača ▪ Jak politički lobi u sivoj ekonomiji
<p><i>Mogućnosti</i></p>	<p><i>Pretnje</i></p>
<ul style="list-style-type: none"> • Poboljšanje pašnjaka i implementacija veštačkih livada • Popravljanje kvaliteta zemljišta • Uređivanje zakona o nasleđivanju i obavezivanje na obradu zemlje i komasaciju • Izgradnja sistema za navodnjavanje • Pojačana kontrola ispravnosti vode od referentnih institucija • Primena EU standarda u govedarstvu • Plansko veštačko osemenjavanje • Implementacija matičenja, selekcije i obeležavanja goveda • Program edukacije proizvođača 	<ul style="list-style-type: none"> • Nerešeni imovinski odnosi (privatno, društveno, zadružno) • Nekonrolisan kvalitet vode • Samozagađenje voda • Loše odgajivačke navike • Nedovoljna kontrola genetskog materijala • Gubitak autohtonih rasa • Kombinovana proizvodnja i svaštarenje • Smanjivanje broja gazdinstava • Migracije stanovništva prema gradu • Nespremnost za prihvatanje novih tehnologija

<p>(naročito po pitanju reprodukcije, selekcije, ishrane, uslova gajenja i zdravstvene zaštite)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Programi ruralnog razvoja • Investirati u infrastrukturu brdsko-planinskih sela • Udruživanje gazdinstava • Pojačati pritisak na inspeksijske službe • Obezbediti projektno tehničku dokumentaciju za gazdinstva koja bi počela specijalizovanu govedarsku proizvodnju • Nezavisna kontrola kvaliteta kroz odgovarajuću laboratoriju • Formiranje specijalizovanih udruženja farmera • Razdvojiti socijalno od ekonomskog • Privatne zadruge koje treba da služe proizvođačima • Iskoristiti zakon o udruženjima i zadrugama • Usklađivanje cena i standarda prerađivačkih kapaciteta sa EU • Utvrditi paritete između stočarskih i ratarskih proizvoda • Poboljšati mogućnost izvoza • Poboljšati kvalitet proizvodnje • Kontrola standarda i licenciranje • Registracija proizvođača radi organizacije i stimulacije • Sertifikacija centralne laboratorije za kontrolu kvaliteta mleka u Srbiji • Pravilnik o kvalitetu mleka • Dobijanje kvota za EU • Definisane strateških ciljeva • Usklađivanje sa standardima EU • Stvaranje uslova za izvoz • Uvođenje HACCP • Stimulacija za uvođenje sredstava za zaštitu životne sredine • Plaćanje tehnologije proizvodom • Standardizacija proizvodnje opreme (licenciranje) • Zaštita proizvođača • Standardizacija proizvoda • Premiranje proizvođača • Tržišta Bliskog istoka, Izraela i Grčke su šansa za izvoz • Izvozne subvencije • Marketing domaćih proizvoda (brendovi) • Diverzifikacija proizvodnje • Ustrojavanje sistema nacionalne laboratorije (kontrola stočne hrane) • Regulisanje prometa • Pojačati primenu propisa veterinarske zaštite • Usklađivanje propisa i standarda sa EU 	<ul style="list-style-type: none"> • Neplanska proizvodnja • Neodređene kvote (gubitak optimalne kvote) • Sporost u uspostavljanju standarda • Konkurencija • Velike investicije potrebne za zaštitu životne sredine • Problem zbog lošeg lanca snabdevanja opremom • Pojava zoonoza • Nekomolirani uvoz mleka u prahu i maslaca • Jeftinije konzumno mleko u inostranstvu • Konkurencija EU • Snažno sivo tržište
--	---

Tabela 7. SWOT analiza za živinarstvo

<i>Prednosti</i>	<i>Slabosti</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Zadovoljavajući klimatski uslovi • Dovoljne površine za proizvodnju • Dovoljne količine vode 	<ul style="list-style-type: none"> • Hladne zime, topla leta • Usitnjene površine • Nedovoljni kapaciteti

<ul style="list-style-type: none">• Dostupnost savremenih hibrida• Kvalitetno jednodnevno pile- dobar zdravstveni status• Dobra konzumna i nasadna jaja• Kratak proizvodni ciklus, brz obrt, manja ulaganja (brojleri)• Nije ekološki zagađivač• Iskorišćenje stajnjaka• Najveći potrošači kukuruza• 9% nacionalnog dohodka čine jaja i pileće meso• Visoki proizvodni potencijali hibrida i linija• Najjeftinije meso• Uvozno-izvozne stimulacije	<ul style="list-style-type: none">• Loši tehnološki uslovi• Neodgovarajuća oprema• Nedovoljno silosa, hladnjača i skladišnih kapaciteta• Cena periodično nije konkurentna• neorganizovano udruženje živinara• Loš kvalitet vode u pojedinim regionima• Visoka zavisnost od uvoza, slaba kontrola materijala koji se uvozi i nesigurnost proizvođača• Loš rad inspekcijske službe (fizičko lice može da ima neograničen broj živine)• Nedefinisane uslova za držanje dedovskih i roditeljskih jata• Nema vertikalne povezanosti u lancu proizvodnje jaja i mesa zbog sive ekonomije,• Proizvođači u različitim fazama proizvodnje rade separatno• Slaba povezanost ministarstva sa inspekcijom službama u unutrašnjosti• Nema komunikacije ministarstva sa proizvođačima• Nema sistema kontrole kvaliteta• Nejednak tretman preduzeća (fizičkih i pravnih lica) zbog poreskih obaveza• Neodgovarajuće zakonsko rešenje prema uslovima tržišta,• Za konzumna sveža - priplodna jaja nema poreza na promet, kao ni za meso, dok za preradu ima• Slaba iskorišćenost genetičkog potencijala• Slab i neujednačen kvalitet• Slaba zdravstveno higijenska ispravnost proizvoda• Nepostojanje dubinske kontrole• Pritisak inostranih predstavnika• Hiperprodukcija u odnosu na našu kupovnu moć• Neusklađenost sa EU standardima• Farme u stambenim naseljima• Kafilerije ne rade• Nizak nivo ekološke svesti• Nema recikliranja otpada• Uvoz nekvalitetnih pilića, jaja i mesa,• Loša zdravstvena kontrola• Sva je uvozno, nema kontrole roditeljskih jata• Nepotrebno veliki broj hibrida i linija za malo tržište• Loš kvalitet žitarica (zdravstveno neispravno)• Slaba mikrobiloška kontrola hrane• Postojeći sistem kontrole hrane je loš i nije usklađen sa propisima EU• Dotrajalost opreme i objekata, neprilagođenost opreme i skupi energenti• Nepostojanje domaće proizvodnje, vitaminsko mineralni kompleks• Mala kupovna moć• Sezonska tražnja• Težak ulazak na tržište
--	--

	<ul style="list-style-type: none"> • Kompenzacija i naplaćivanje • Potražnja sezonskog karaktera • Nelegalna konkurencija • Slaba regulativa o prodaji mesa na pijaci • Mali asortiman proizvoda • Ograničena konkurentnost po pitanju cene • Postojanje sive ekonomije (2/3 pilećeg mesa je na sivom tržištu, slično je i za jaja)
<i>Mogućnosti</i>	<i>Pretnje</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Izgradnja i opremanje savremenih objekta • Ukрупnjavanje parcela • Rešavanje problema otpadnih voda i održavanje kanala • Sertifikovan materijal i formiranje genetskih centara • Bolji rad inspeksijske službe • Paritet cena i specijalizacija proizvodnje • Registrovana sinhronizacija veterinarske i ekonomske kontrole, • Isti tržišni uslovi za sve • Optimalno povećanje od 2,5 % godišnje • Iskorišćenje organskog đubriva • Unaprediti rad kafilerija i komunalne inspekcija • Dijetalna hrana i za decu, jeftina i brzo obnovljiva proizvodnja (42 dana) • Dobro i zdravo pileće meso • Makedonija, Bosna, Rusija i Ukrajina (atraktivne zemlje za izvoz) • Nelegalan ulazak preradevina iz susednih zemalja 	<ul style="list-style-type: none"> • Topla leta i hladne zime • Zagađenje zemljišta • Zagađenje voda • Nekvalitetan genetski material • Siva ekonomija • Slaba paleta proizvoda • Razlike u poreskim stopama destimulišu proizvođače • Priključenje STO uslovljava dalju liberalizaciju • Usvajanje EU standarda • Skupi inputi, opšta nelikvidnost, velika ulaganja u roditeljska jata • Ne postoje granska pravila • Uvođenje standarda opterećuje proizvođače (usklađivanje propisa sa EU) • Spora modernizacija (nema dovoljno profita da bi se ulagalo) • Zabrana uvoza priplodnog materijala • Krediti za proizvodnju, smanjenje sive ekonomije • Smanjenje tržišta

SWOT/TOWS MATRICA

U SWOT analizama prikazanim u tabelama 1-2 izdvojene su brojne dobre strane u lokalnoj zajednici opštine Gadžin Han koje mogu imati značajniji uticaj na razvoj poljoprivrede u narednom periodu. U svim ovim tabelama istaknite su dobre i loše strane, mogućnosti i pretnje (analizirani su relevantni činioci). Za realizaciju poljoprivredne proizvodnje u opštini Gadžin Han treba imati u vidu dobre strane kao što su:

- dobar geografski položaj opštine Gadžin Han,
- blizina tržišta (gradovi Niš i Leskovac),
- odlični agroekološki uslovi,
- dobri planinski pašnjaci,
- velike površine slobodnog poljoprivrednog zemljišta,
- višegodišnje propadanje industrije u opštini Gadžin Han i grada Niša usmerava radnike na poljoprivredu,
- nužnost većine poljoprivrednih proizvođača da se oslone na sopstvene potencijale i iskoriste ih u skorijoj budućnosti,
- većina poljoprivrednih proizvođača rado bi pohađala predavanja organizovana od strane naučnih i istraživačkih institucija ili stručnih službi, odnosno pokazuje izrazitu želju da se konsultuje sa stručnjacima iz poljoprivrede (ratarstvo, povrtarstvo stočarstvo, pčelarstvo, voćarstvo),
- većina poljoprivrednih proizvođača rado bi posećivala izložbe, smotre i sajmove poljoprivrednih proizvoda u Nišu, Srbiji i inostranstvu,
- većina sela ima resurse za gajenje ratarskih biljaka,
- atar sela Zaplanjska Toponica ima resurse za gajenje povrtarskih kultura,

- teritorija opštine Gadžin Han ima resursa u većini sela za gajenje određenih voćarskih kultura (šljiva, jabuka, višanja, oraha),
- teritorija opštine Gadžin Han ima resursa u većini sela za gajenje jagodičastog voća (jagoda, kupina, malina),
- atar sela G. Barbeš i Grkinja ima resursa za gajenje vinove loze,
- teritorija opštine Gadžin Han ima resursa za pčelarsku proizvodnju,
- teritorija malo o pštine Gadžin Han po pitanju reljefa poseduje niz pogodnosti za gajenje svih vrsta farmskih životinja, naročito ovaca, koza i goveda, kao i za održavanje populacije divljih životinja, što može biti interesantno za lovnu privredu,
- atari sela Gornji Barbeš, Vilandrica, Čagrovac, Gornji Dušnik, Veliki Vrtop, Semče, Sopotnica, Kaletinac, Mali Krčimir i Veliki Krčimir, Ličje i Gare imaju pašnjačke resurse za razvoj stočarstva, gde se može razvijati i organska stočarska proizvodnja,
- postoje dva prerađivačka kapaciteta za robnu proizvodnju biljnih proizvoda,
- postoji organizovana veterinarska služba za zdravstvenu zaštitu životinja na području opštine,
- postoji saradnja Opštine sa nevladinim organizacijama,
- Opština je dobro saobraćajno povezana sa Nišom i Leskovcem i ima izlaz na autoput Niš - Skoplje,
- u blizini se nalazi Niška Banja potencijalno veoma značajan turistički i zdravstveni centar,
- u Nišu postoji veći broj supermarketa,
- blizina EU prostora može pospešiti poljoprivrednu proizvodnju (Grčka i Bugarska).

Slabosti (loše strane) u lokalnoj zajednici Opštine Gadžin Han koje mogu imati značajan uticaj na razvoj poljoprivrede su:

- demografski vrlo nepovoljna situacija (staračka domaćinstva, mali broj radnosposobnih stanovnika, mali broj dece)
- usitnjenost poseda i male obradive površine po poljoprivrednom domaćinstvu, usled čega je praktično onemogućena primena savremenih tehnoloških rešenja u biljnoj i stočarskoj proizvodnji,
- nema tradicije u biljnoj i animalnoj poljoprivrednoj proizvodnji za tržište,
- depopulacija sela, naročito u planinskim krajevima, usled čega dolazi do smanjenja poljoprivrednih aktivnosti,
- tehničko – tehnološka zaostalost i zastarelost mehanizacije, što smanjuje rentabilnost poljoprivredne proizvodnje,
- nizak nivo produktivnosti u svim oblastima i granama poljoprivrede, sa veoma neujednačenim kvalitetom proizvoda,
- višegodišnje nazadovanje ratarske, povrtarske, voćarske, vinogradarske i stočarske proizvodnje,
- generalno loši higijenski uslovi u gajenju životinja,
- demotivisanost za rad naročito mladih stanovnika usled nedostatka sopstvenih sredstava, podsticajanih mera, stimulacija i kredita,
- tržišni viškovi proizvoda biljnog i životinjskog porekla se povremeno pojavljuju, roba se sve teže plasira, prema tvđenju proizvođača biljnih i animalnih proizvoda lakše je proizvesti nego prodati,
- nepoznavanje sastava i osobina zemljišta,
- neadekvatna i nestručna primena agrotehničkih i agrohemijskih mera,
- uglavnom loša ili nedovoljno izgrađena proizvodna infrastruktura u svim oblastima i granama poljoprivrede,
- loše stanje nekih atarskih puteva,
- nepostojanje obimnije robne proizvodnje,
- biljna proizvodnja u regionu nema zapažene rezultate, a proizvodnost u ranijem periodu je dostizala osrednje rezultate u svim granama,
- stočarstvo u regionu nema zapažene rezultate, a proizvodnost u ranijem periodu je dostizala osrednje rezultate po pitanju tova junadi i proizvodnje mleka, zbog nepostojanja robnih proizvođača,
- ne postoje kapaciteti za proizvodnju stočne hrane,
- loš rasni sastav u govedarstvu, ovčarstvu i kozarstvu,
- nizak nivo produktivnosti u svim granama stočarstva,

- opština Gadžin Han nema funkcionalne hladnjače za zadovoljavajuće hlađenje i smrzavanje proizvoda biljnog porekla i nema registrovanih skladištnih prostora za skladištenje proizvoda biljnog porekla,
- opština Gadžin Han nema funkcionalne hladnjače za hlađenje i smrzavanje proizvoda životinjskog porekla i nema registrovanih skladištnih prostora za skladištenje proizvoda životinjskog porekla i stočne hrane,
- ne postoje registrovani objekti u domaćinstvima za preradu mleka i proizvodnju sira,
- domaća radinost i seoski turizam kao prateće i povezane grane sa poljoprivredom i stočarstvom nisu bile zastupljene u opštini Gadžin Han u ranijem periodu,
- stručne ustanove (srednja poljoprivredna škola, visoka poljoprivredna škola, poljoprivredni fakultet, tehnološki fakultet) nisu uključene u prenošenje znanja i umeća, informacija i podataka proizvođačima koji bi mogli da uvećati energiju, kreativnost i inovativnost poljoprivrede,
- generalno postoji nedovoljno funkcionalno znanje iz svih oblasti i grana biljne i animalne proizvodnje,
- mali kapaciteti poljoprivrednih stručnih službi,
- nedovoljno usmeravanje učenika ka poljoprivrednim školama,
- nedovoljna funkcionalna informisanost farmera, i
- nedovoljna funkcionalna organizovanost farmera.

Pored navedenih prednosti, nedostataka, mogućnosti i rizika u SWOT analizi pojedinih sektora poljoprivrede u opštini Gadžin Han od značaja su i sledeći aspekti:

- stopa rasta u potrebama za hranom na svetskom nivou iznosi 1,5% godišnje,
- predviđa se znatno povećanje potreba za biljnim i animalnim proizvodima, a naročito proizvoda od ovaca, koza, krava, živine i pčela u stočarstvu i većine proizvoda (pšenice, kukuruza, krmnog bilja, paradajza, paprike, krastavca, jagoda, višanja, trešanja, borovnica, šljiva, trešnja, kajsija i vina) u biljnoj proizvodnji u narednim godinama,
- dugoročnom strategijom EU predviđena su znatna ulaganja u svim granama poljoprivrede u balkanskim zemaljama,
- realizacija Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju Srbije u EU trebalo bi da podstakne tržište poljoprivrednih proizvoda,
- postoji mogućnost plasmana hrane na "treća tržišta", naročito rusko tržište bez carina i drugih opterećenja,
- Ekonomska politika Vlade Srbije stimuliše poljoprivrednu proizvodnju koja se već sada ogleda u podsticajnim merama u nekim segmentima,
- Srbija ima donet strategiju razvoja poljoprivredne proizvodnje,
- Srbija ima donet plan ruralnog ravoja,
- Srbija ima donet zakon o poljoprivredi,
- Srbija ima donet zakon o veterinarstvu,
- Srbija ima donet zakon o stočarstvu,
- Srbija ima donet zakon o bezbednosti hrane,
- ostvareni su određeni rezultati u obeležavanju životinja na teritoriji Republike Srbije,
- Srbija ima donet zakon o organskoj proizvodnji,
- Srbija ima donet zakon o dobrobiti životinja,
- Srbija ima zakon o udruženjima i zadrugama,
- Srbija ima zakon o zadrugama.

Od rizika, pored navedenih u tabelama SWOT analize pojedinih sektora poljoprivrede u opštini Gadžin Han, značajni su:

- visoki zahtevi EU u pogledu kvaliteta svih životnih namirnica,
- probirljivost tržišta zemalja Evropske Unije,
- nedovoljno poznavanje kretanja na domaćem tržištu,
- nedovoljno poznavanje kretanja na inostranom tržištu,
- nedovoljna usaglašenost zakonskih propisa sa relevantnim propisima u EU,
- niska konkurentnost pojedinih proizvoda,

- nedostatak iskusnih i obrazovanih menadžera,
- samodovoljnost tržišta zemalja EU za određene poljoprivredne i prehrambene proizvode,
- Srbija nema akcioni plan razvoja poljoprivrede, time i pojedinih sektora proizvodnje,
- postoji dugogodišnji nesistematski i neplanski odnosno stihijski rad na unapređenju svih oblasti, grana i sektora poljoprivredne proizvodnje,
- znatna depopulacija sela,
- izražen nedostatak radne snage na selu,
- usitnjenost poseda,
- loša putna mreža u pojedinim selima,
- tehnološka zaostalost proizvodnje,
- neorganizovanost proizvođača u svim selima,
- nedovoljno razvijene odnosno funkcionalne stručne službe,
- stara mehanizacija.

Tabela 8. Swot / Tows matrica

	Snage (dobre strane) S	Slabosti (loše strane) W
Mogućnosti – O	<ul style="list-style-type: none"> • edukacija/obuka poljoprivrednih proizvođača • podsticanje proizvođača na proizvodnju robe za tržište • finansiranje održivih projekata • podsticanje razvoja tržišta • podsticanje ukрупnjavanja zemljišnih poseda • planski postepen i temeljit razvoj farmske proizvodnje • plansko svrsishodno obrazovanje poljoprivrednika • plansko postepeno pokretanje svih aspekata robne proizvodnje poljoprivrednih proizvoda • izgradnja prerađivačkih kapaciteta • Izgradnja lokalnog informacionog poljoprivrednog sistema 	<ul style="list-style-type: none"> • Funkcionalna neorganizovanost udruženja poljoprivrednika i službe za podršku u uslovima tržišne ekonomije • Nepostojanje zadruga • Nedovoljna pomoć poljoprivrednicima u osmišljavanju proizvodnih ciljeva i ideja • Nedovoljan razvoj sektora mehanizacije (uslužni mašinski parkovi, mašinski prstenovi) • Loš rasni sastav farmskih životinja • Loš sadni materijal • Nedostatak repromaterijala • Nedovoljne kompetencije proizvođača
Rizici - T	<ul style="list-style-type: none"> • Podizanje stepena prerade i širenje lepeze proizvoda uz izdvajanje jedinstvenih proizvoda – zaštićenih robnih marki (brendovi) • Primena strategija za kontrolu bolesti biljaka i životinja kao i zoonoza zasnovanih na preciznoj dijagnostici i preventivnim merama • Podsticanje i unapređenje proizvodnje reproduktivnog (sadnog) materijala • Podsticanje i unapređenje proizvodnje kvalitetne stočne hrane 	<ul style="list-style-type: none"> • Loši uslovi za život u ruralnoj sredini • Nepostojanje iskustva za realizaciju informacionog sistema sa bazom podataka • Usaglašavanje zakonske regulative Srbije vazane za poljoprivredu realnim potrebama i sa propisima u EU i svetu

Tabela 8, Legenda: S-O strategije: ukazuju na mogućnosti koje su korisne za dostizanje ciljeva razvoja poljoprivrede (i teže ka mogućnostima koje su veoma podesne za razvoj snaga opštine)

W-O strategije: ukazuju na slabosti koje su štetne za razvoj poljoprivrede sa ciljem da se snage opštine usmere na mogućnosti prevazilaženja

S-T strategije: identifikuju puteve koji treba da koriste snage opštine da smanje njenu ranjivost na eksterne uslove koji su rizični

W-T strategije: utvrđuju odbrambeni plan koji prevazilazi slabosti opštine zbog kojih postaje visoko osetljiva na eksterne rizike.

STRATEŠKI CILJEVI PODRŠKE RAZVOJU POLJOPRIVREDE

Na osnovu prethodno urađenih analiza trenutnog stanja na području opštine Gadžin Han određeni su strateški pravci podrške razvoju poljoprivrede, koji su u saglasnosti sa republičkom strategijom razvoja poljoprivrede i republičkim planom strategije ruralnog razvoja.

Od strateških ciljeva najznačajniji su: podrška porodičnim gazdinstvima, završetak privatizacije u poljoprivredi i prehrambenoj industriji, podrška udruživanju i osnivanju zadruga, unapređenje kvaliteta življenja u ruralnim sredinama i kreditiranje poljoprivredno-prehrambenog sektora, dalji razvoj putne mreže u opštini i izgradnja atarskih puteva.

Poseban značaj imaju ciljevi kojima treba da se pomognu sitni proizvođači (proizvode samo za svoja domaćinstva) i srednji proizvođači koji moraju da ojačaju i modernizuju svoju poljoprivrednu proizvodnju i time učvrste svoje osnove življenja.

Na osnovu procene trenutnog stanja izvesno je da poljoprivrednoj proizvodnji u opštini nedostaju finansijska sredstva, udruženja, zadruga, mehanizacija, preradni kapaciteti, informacije o načinu funkcionisanja tržišta, kvalitetni repromaterijali, zaštitna sredstva, znanje i veštine za realizaciju određenih specijalizovanih poljoprivrednih proizvodnji.

Strategija razvoja poljoprivrede u opštini Gadžin Han podržava onu proizvodnu strukturu koju će shodno svojim interesima oblikovati komercijalna porodična gazdinstva koja obezbeđuju samozapošljavanje, sticanje profita i održivost. Predstojeće stvaranje takvih gazdinstava treba prihvatiti kao proces, u kome će svoju šansu imati i mala porodična gazdinstva, ukoliko pokažu spremnost za organizaciono objedinjavanje putem udruženja, zadruga ili drugih oblika organizovanosti. Proizvođače sa proizvodnjom koja je po obimu ispod svih kriterijuma rentabilnosti, bez spremnosti za organizovanje treba usmeravati na socijalne podrške i programe lokalne zajednice.

Principi razvoja poljoprivrede u strategiji su:

- Korišćenje resursa na dugoročno održiv način uz promociju poljoprivrede koja je maksimalno usklađena sa očuvanjem životne sredine (održivo korišćenje resursa);
- Obezbeđivanje stabilne i prihvatljive ponude bezbedne hrane u pogledu kvaliteta i sa odgovarajućim cenama (sigurnost zdrastveno ispravne hrane);
- Obezbeđenje primerenog životnog standarda za seosko stanovništvo i održiv ruralni razvoj; i
- Stalno podizanje konkurentnosti proizvođača (podizanje konkurentnosti).

Razvojni ciljevi strategije

Polazeći od iznete ocene resursa opštine za razvoj poljoprivrede, u svom tehnološkom, organizacionom i upravljačkom delu, celokupna strategija svojim sadržajem treba da se usmeri na sledeća suštinska pitanja:

1. izbor užeg broja tradicionalnih proizvodnji koje najbolje odgovaraju prirodnim resursima u uslovima opštine i uslovima domaćeg i međunarodnog tržišta;
2. uvođenje novih i modernizovanje starih poljoprivrednih proizvodnji radi postizanja ekonomske održivosti manjih i srednjih poljoprivrednih gazdinstava;
3. rekonstrukciju i uvećanje određenog broja malih i srednjih poljoprivrednih gazdinstava kako bi ona mogla prihvatiti moderne tehnologije (ukrupnjavanje gazdinstava i povećanje nivoa proizvodnje)
4. prestrukturisanje sadašnje usitnjene proizvodnje u snažnije proizvodne i upravljačke sisteme koji vode većoj tržišnosti i profitabilnosti ukupnog sektora proizvodnje hrane; i
5. obezbeđenje vertikalne povezanosti primarne proizvodnje i prerade kao ključne aktivnosti.
6. Obezbeđivanje kvalitetnog pristupa poljoprivrednim površinama u smislu razvoja putne mreže

Poseban značaj ima ukрупnjavanje gazdinstava i povećanje nivoa proizvodnje. Cilj ove aktivnosti je da se postepeno poveća broj porodičnih gazdinstava sa robnom proizvodnjom (razvoj kooperativnih odnosa sa prerađivačima animalnih i biljnih proizvoda, korišćenje podsticajnih mera od strane države, lokalne samouprave, nevladinih organizacija, banaka i drugih izvora). Na ovaj način povećao bi se broj farmskih životinja i količina animalnih proizvoda, kao i količina biljnih proizvoda u svim granama poljoprivrede.

Povećanje nivoa proizvodnje na porodičnim gazdinstvima treba da podrazumeva primenu optimalnih tehničko-tehnoloških rešenja i specijalizaciju proizvodnje. Osnovni rezultati koji se mogu očekivati iz takvog delovanja su:

- da se nakon nekoliko godina trend pada stočarske proizvodnje (broj goveda, ovaca, koza, svinja i živine) zaustavi i započne postepeno i održivo povećanje do nivoa optimalnog korišćenja raspoloživih resursa;
- da se nakon nekoliko godina trend pada ratarske proizvodnje zaustavi i započne postepeno i održivo povećanje do nivoa optimalnog korišćenja raspoloživih resursa;
- da se nakon nekoliko godina trend pada povrtarske proizvodnje zaustavi i započne postepeno i održivo povećanje do nivoa optimalnog korišćenja raspoloživih resursa;

- da se nakon nekoliko godina trend pada voćarske proizvodnje zaustavi i započne postepeno i održivo povećanje do nivoa optimalnog korišćenja raspoloživih resursa;
- da se nakon nekoliko godina trend pada vinogradarske proizvodnje zaustavi i započne postepeno i održivo povećanje do nivoa optimalnog korišćenja raspoloživih resursa;
- izmena strukture proizvodnje u svim granama poljoprivredne proizvodnje u smislu formiranja specijalizovanih robnih odnosno komercijalnih proizvođača;
- specijalizacija u stočarstvu, koja će se odvijati preko formiranja farmera za proizvodnju mleka, farmera za proizvodnju mesa i farmera za kombinovanu tržišnu proizvodnju mesa i mleka, farmera za proizvodnju u sistemu krava-tele, kao i farmera za proizvodnju jaja i mesa živine;
- povećana proizvodnosti po grlu farmskih životinja;
- poboljšanje rasnog sastava farmskih životinja preko korišćenja testiranog i kvalitetnog semena vrhunskih mužjaka u prvoj fazi, a nakon toga korišćenjem proizvodnijih rasa u pogledu prinosa mleka i mesa;
- genetsko unapređenje goveda, ovaca, koza i svinja u pravcu poboljšanja nivoa proizvodnje preko oplemenjivanja u cilju povećanja prinosa mleka odnosno oplemenjivanja u cilju povećanja prinosa mesa;
- obezbeđenje potrebnih količina kvalitetne stočne hrane, pre svega kabaste hrane proizvedene na gazdinstvima;
- racionalno korišćenje livada i pašnjaka, i značajno korišćenje sporednih produkata industrije;
- balansirana ishrana prema proizvodnim potencijalima grla;
- tehnološki optimalno farmsko držanje goveda, ovaca, koza, svinja i živine;
- potpuna primena mera zdravstvene zaštite životinja;
- tehnološki optimalno gajenje biljaka u ratarskoj, povrtarskoj, voćarskoj i vinogradarskoj proizvodnji;
- potpuna primena mera zdravstvene zaštite biljaka;
- uhodan put za prenos znanja farmerima i lagano usvajanje novih tehnologija i
- poboljšanje kvaliteta i higijenske ispravnosti biljnih i animalnih proizvoda u skladu sa propisima EU i zahtevima tržišta.

Preporuke, rešenja i principi za podršku razvoja poljoprivrede

Osnovni principi i polazišta podrške razvoju poljoprivrede bili bi racionalna orijentacija prema komercijalnim porodičnim gazdinstvima u svim granama poljoprivredne proizvodnje koja:

- su stabilna i održiva po pitanju resursa članova domaćinstava, zemljišta, objekata, poljoprivrednih mašina i sl.;
- imaju startnu poziciju za robnu proizvodnju (objekte i infrastrukturu, zemljište, postojeću proizvodnju koju treba uvećavati);
- da jedan član porodice ima trajno opredeljenje prema poljoprivrednoj proizvodnji, da je mlađi od 55 godina, da je spreman za stručno i organizaciono prihvatanje modernih tehnoloških rešenja;
- da je svoju proizvodnju ugovorio sa prerađivačkim ili dorađivačkim kapacitetima ili da ima sigurno tržište;
- da je spreman da se udružuje sa ostalim proizvođačima a u cilju zajedničkog interesa i delovanja;
- da je spreman oficijelno i profesionalno da prijavi svoju delatnost i zaposlenje u sektoru agrara (kao osnovnu delatnost, kućnu radinost ili drugi oblik) i
- da sprovodi radnu i primenjuje tehnološku disciplinu i da je u animalnoj proizvodnji spreman na ugovoreni odnos sa Veterinarskom stanicom i poljoprivrednom stručnom službom za stručne i druge usluge.

Rešenja za prevazilaženje ograničenja za razvoj poljoprivrede

- Opština se nalazi pred obavezom preduzimanja odgovarajućih ekonomskih, organizaciono-tehničkih i društvenih mera za racionalno korišćenje raspoloživog zemljišta, pod čime se podrazumeva:
 1. preispitivanje zakona o nasleđivanju poseda (što je obaveza odgovarajućih ministarstava u Vladi Republike Srbije i Narodne Skupštine Republike Srbije),
 2. afirmisanje prakse zakupljivanja zemljišta,
 3. uzimanje koncesija za korišćenje poljoprivrednog zemljišta,
 4. unapređenje i podsticanje tržišta zemljišnih poseda,
 5. podsticanje mera komasacije i arondacije poseda, kao i
 6. udruživanje zemljišta poljoprivrednika skidanjem međa i izgradnja atarskih puteva
- Sledeća grupa mera koja ima pionirsku i naročito važnu razvojnu ulogu, zahteva:
 - a. definisanje značenja i uloge poljoprivrednog gazdinstva,
 - b. određivanje pravnog statusa poljoprivrednih proizvođača i
 - c. njihovu edukaciju/obuku za uvođenje modernih tehnologija;
- Razgraničenje nekomercijalnih i mešovitih od pravih komercijalnih gazdinstava koja isključivo proizvode za tržište, podrazumeva njihovo definisanje sa stanovišta prostornih veličina i proizvodnih usmerenja;
- U pogledu sadašnjih uslova realne su sledeće dve grupe komercijalnih gazdinstava, koje već postoje ili dodatnim organizovanjem mogu to da postanu, kao i jedna prelazna grupa:
 - a. komercijalna gazdinstva sa većim površinama orijentisana na stočarske, stočarsko - ratarske i ratarske proizvodnje,
 - b. komercijalna gazdinstva sa manjim proizvodnim površinama, orijentisana na moderne voćarske, voćarsko – povrtarske i povrtarske proizvodnje i
 - c. prelazna gazdinstva sa mešovitim stočarsko-ratarskim ili drugim kombinovanim proizvodnjama, za koje bi trebalo posebno definisati donje granice poseda u zavisnosti od njihovih proizvodnih usmerenja;
- Unutar prve dve, posebnu kategoriju komercijalnih gazdinstava treba da čine ona koja se budu specijalizovala za rasadničku i semensku proizvodnju;
- Poboljšanja postojeće agrarne strukture u opštini kao kontinuirani proces treba podržavati odgovarajućim merama poljoprivredne politike. Rezultati te politike treba da se ogledaju u rastu broja komercijalnih gazdinstava na račun malih posednika i restituisanog zemljišta kombinata i zadruga;
- Mere koje se preduzimaju u opštini treba da vode prema podržavanju i analiziranju procesa ukрупnjavanja sektora uz odgovarajuća zakonska opredeljenja društva sa diferenciranjem na:
 - a. komercijalna (i samo donekle prelazna) gazdinstva, koja treba da budu u žiži intervenisanja ne samo državne već i opštinske agrarne politike, i
 - b. mala (nekomercijalna) gazdinstva, kao i gazdinstva iz reda staračkih, invalidnih i sličnih porodica, za koje treba da se kreira što skorija državna briga i odgovarajuća socijalna politika.
- Aktivirati prirodne potencijale (resurse) za održivu proizvodnju;
- Racionalno i namenski koristiti prirodne resurse;
- Gde god je moguće fokusirati se na geografski zaštićenu ili organsku proizvodnju hrane;
- Iskoristiti spremnost stanovništva da se bavi poljoprivredom;
- Podsticati postojeće, ali i manje prerađivačke pogone i kućnu radinost;
- Ostvariti opšti konsenzus oko podrške za finansijski input sektoru agrara na nivou opštine u vrednosti od najmanje 6% u odnosu na godišnji budžet;
- Uočiti nedostajace ruralne komponente razvoja i definisati mere prevazilaženja;
- Angažovati veći broj stručnih lica za rad na terenu kao pomoć poljoprivrednim proizvođačima;

- Poboljšati protok informacija o mogućnostima finansiranja na nivou države i EU; i
- Raditi na razvoju tržišta, marketinga i pronalaženju novih kupaca.

Mere poljoprivredne politike

Mere poljoprivredne politike su one kojima se ostvaruju ciljevi poljoprivredne politike, a koje se donose na državnom i opštinskom nivou. Mere podrške za poljoprivredu i ruralni razvoj postepeno će se prilagođavati na svim nivoima vlasti u cilju usklađivanja sa vrstama mera u EU.

S obzirom na područje delovanja mere poljoprivredne politike dele se na mere: 1. tržišno-cenovne politike, 2. strukturne politike, 3. zemljišne politike i 4. politike novčane podrške u poljoprivredi.

Mere poljoprivredne politike moraju biti međusobno usklađene i moraju se sprovesti prema principima neutralnosti i ravnopravnosti.

Jedna od najvažnijih mera u reformi agrarne politike od opštine do nivoa države, koju bi trebalo poštovati i u opštini, je postepena izgradnja sistema integrisane politike ruralnog razvoja, koju bi trebalo takođe harmonizovati sa zajedničkom poljoprivrednom politikom Evropske unije (EU). Ova politika ima tri strateška cilja:

- Podizanje konkurentnosti kroz različite vidove podrške primarnoj poljoprivredi i prerađivačkoj industriji;
- Podrška specifičnim proizvodnjama koje su uslovljene agroklimatskim uslovima na području opštine;
- Bolje upravljanje resursima i životnom sredinom i diverzifikacija aktivnosti u ruralnim područjima (stvaranje preduslova da se seosko stanovništvo bavi širim izborom aktivnosti).

Zajednička poljoprivredna politika EU jedna je od najznačajnijih oblasti, i to kako u pogledu broja propisa koji regulišu ovu oblast, tako i u pogledu udela poljoprivrednog budžeta u ukupnom budžetu EU. Naime, veličina budžeta Zajedničke poljoprivredne politike je veoma visoka i iznosi nešto manje od 40% od ukupnog budžeta EU.

Glavni cilj Zajedničke poljoprivredne politike EU je da se obezbedi stabilno snabdevanje tržišta poljoprivrednim proizvodima po pristupačnim cenama, a što istovremeno znači i odgovarajući prihod za poljoprivredne proizvođače.

Poseban izazov u procesu pregovora za Republiku Srbiju predstavlja to što su usvojene izvesne promene u okviru reformisane Zajedničke poljoprivredne politike EU za period 2014–2020. godine, a kojima će administracija Srbije morati da se prilagođava "u hodu".

Pravne tekovine u oblasti poljoprivredne politike pregovaraće se u više potpoglavlja. Okosnicu poljoprivredne politike EU čini podela na dva stuba. Prvi stub čine direktna plaćanja i tržišne intervencije, dok se drugi stub odnosi na politiku ruralnog razvoja.

Direktna plaćanja podrazumevaju da, uz poštovanje određenih uslova (očuvanje životne sredine i zdravlja ljudi, bezbednost hrane, poštovanje dobrobiti životinja, održavanje zemljišta u dobrom stanju), poljoprivrednici dobijaju podsticaje bez obzira na to kojom se vrstom proizvodnje bave. Cilj tih podsticaja je da se obezbedi stabilan prihod bez obzira na tržišnu nestalnost i finansiraju se iz Evropskog garantnog poljoprivrednog fonda, kao i na osnovu tržišne intervencije.

Tržišne intervencije odnose se na interventan otkup i druge oblike povlačenja proizvoda sa tržišta, podršku proizvodnji određenih proizvoda, sistem kvota (mleko i šećer), podršku proizvođačkim organizacijama (u sektoru voćarstva i povrtarstva). Neophodno je podvući da u ovoj oblasti, kao i u oblasti direktnih plaćanja, država članica ne može imati svoje nacionalne mere, već je u pitanju politika na nivou EU, što u ovom momentu nije najbitnije za našu zemlju, ali u srednjeročnom periodu razvoja poljoprivrede može biti vrlo značajno.

Ruralni razvoj obuhvata mere koje su neophodne za razvoj aktivnosti u ruralnim oblastima, a koje doprinose jačanju konkurentnosti poljoprivrede i šumarstva, poboljšanju biodiverziteta ruralnih područja, unapređenju kvaliteta života, kao i mere za

podsticanje diverzifikacije ruralne ekonomije. Sredstva za ove mere obezbeđuju se iz Evropskog fonda za ruralni razvoj.

Institucije koje učestvuju u pregovaračkoj grupi za poljoprivredu i ruralni razvoj

Ključna institucija, čiji državni sekretar predsedava Pregovaračkom grupom za poljoprivredu i ruralni razvoj, jeste Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine. Takođe su i zamenik predsednika, sekretar i zamenik sekretara iz tog ministarstva. Ostali članovi pregovaračke grupe za poljoprivredu i ruralni razvoj predstavljaju sledeće institucije: Ministarstvo zdravlja, Ministarstvo rudarstva i energetike, Ministarstvo finansija, Ministarstvo trgovine, turizma i telekomunikacija, Republički geodetski zavod, Institut za standardizaciju Srbije, Republički zavod za statistiku, Zavod za intelektualnu svojinu, Republički sekretarijat za zakonodavstvo, Republički sekretarijat za javne politike, Kancelarija za reviziju sistema upravljanja sredstvima Evropske unije, Kancelarija za saradnju sa civilnim društvom, Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva i Kancelarija za evropske integracije.

Za IPARD u Srbiji je izdvojeno 175 miliona evra za period od 2014. do 2020. godine i to u godišnjim tranšama u vidu bespovratne pomoći (grantova). Procenjuje se da će 175 miliona evra vredne bespovratne pomoći iz IPARD-a dovesti do ukupne investicije u poljoprivredu od oko 400 miliona evra. Kandidati za dobijanje bespovratnih sredstava će moći da iskoriste ta sredstva za do 70% opravdanih troškova.

Nadležni organi u Srbiji trenutno rade na pripremi sistema upravljanja i kontrole za sprovođenje IPARD programa. Vlasti u Srbiji su odabrale šest glavnih mera koje će se podržavati EU grantovima:

- Investicije u poljoprivredna gazdinstva proizvođača mleka, mesa, voća i povrća i drugih useva;
- Investicije u preradu i plasman poljoprivrednih proizvoda za mikro-, mala i srednja preduzeća koja se bave preradom mleka, mesa, voća i povrća;
- Organska poljoprivreda;
- Lokalni razvoj u ruralnim sredinama od strane lokalnih akcionih grupa (naročito javno-privatnih partnerstava);
- Diverzifikacija poljoprivrednih gazdinstava i poslovni razvoj za privatne objekte seoskog turizma i
- Tehnička pomoć.

U budžetu Republike Srbije izdvajaju se takođe finansijska sredstva za poljoprivredu. Uredbom Vlade Srbije utvrđeno je da se za direktna plaćanja subvencija u poljoprivredi u 2017. godini izdvoji 18,67 milijardi dinara. Po tom aktu, premija za mleko u ovoj godini ostaje sedam dinara po litru, a i podsticaji za biljnu proizvodnju od 2000,00 po hektaru plus još 2000,00 dinara za regresirano gorivo, biće po starom. Najviše novca ove godine će novom uredbom dobiti stočari, a prvi put utvrđeni su podsticaji za mlade poljoprivrednike u ruralnom području. Očekuje se da će u narednom period biti uspostavljene veće subvencije za podrške povratka mladih u ruralna područja i započinjanje poslova u poljoprivredi.

Od ukupnog iznosa subvencija, za premije za mleko izdvaja se 3,4 milijarde dinara, za podsticaje za biljnu proizvodnju 3,68 milijarde, a za podsticaje za kvalitetne priplodne mlečne krave, tovne krave i bikove, krmače i neraste, ovce i ovnove, koze i jarce, roditeljske kokoške teškog i lakog tipa, ćurke, ribe (šaran i kvalitetnu pastrmku) 5,2 milijardi. Na ime podsticaja za tov junadi, jagnjadi i svinja izdvaja se ove godine 1,3 milijarda dinara. Podsticaji za krave dojilje iznose 20 miliona, za košnice pčela 400 miliona, za konzumnu ribu 25 miliona, za krave za uzgoj teladi za tov 604,7, regres za đubrivo 3,86 i regres za skladištenje u javnim skladištima 453.000 dinara.

To je ukupna svota za direktne podsticaje u poljoprivredi u ovoj godini, a pojedinci će od države na ime premije za mleko dobijati sedam dinara po litru, 2000,00 dinara po hektaru će biti podsticaji za biljnu proizvodnju, za pripolodne mlečne krave podsticaji su 25000,00 dinara po grlu, koliko i za tovne krave i bikove. Za pripolodne ovce i ovnove, koze i jarce podsticaji su 7000,00 dinara po grlu, za krmače i neraste 10000,00, za kokoške teškog tipa 60,00, a lakog 100,00 dinara po komadu, a za roditeljske ćurke

300,00 dinara. Za kvalitetne priplodne matice ribe šarana i pastrmke podsticaji su 500,00 dinara po komadu.

Podsticaji za tov junadi iznose 10000,00 po grlu, 2000,00 po grlu za tov jagnjadi, a isto toliko i za tov jaradi. Za tov svinja podsticaji su 1000,00 dinara po grlu, a za krave dojilje iznose 20000,00 dinara po grlu. Podsticaji za košnice pčela su 720,00 dinara po košnici, za proizvodnju konzumne ribe deset dinara po kilogramu proizvedene ribe, za krave za uzgoj teladi za tov podsticaji su 5000,00 dinara po grlu. Regres za đubrivo iznosi 2000,00 dinara po hektaru, a za skladištenje u javnim skladištima 40% troškova skladištenja.

Obim sredstava za podsticaje za mere ruralnog razvoja pomenutom uredbom utvrđen je u iznosu od 2,84 miliona. Od tog dela novca investicije u fizičku imovinu poljoprivrednog gazdinstva iznose 1,46 milijardi dinara. Za podsticanje podizanja novih višegodišnjih zasada voćaka, vinove loze i hmelja dodeljivaće se podsticaji od 150 miliona dinara, a za podršku za unapređnje primarne poljoprivredne proizvodnje iznos od 1,31 milijardi dinara, od čega za nabavku novih mašina i opreme 600 miliona dinara, za podršku za investicije za nabavku novih traktora 210 miliona, a za podršku investicijama za izgradnju i opremanje objekata 500 miliona dinara.

Uredbom je utvrđeno da obim sredstava za kreditnu podršku u poljoprivredi iznosi 670 miliona dinara, a obim budžetskih sredstava za IPARD je 250 miliona.

Za podršku unapređenju kvaliteta vina i rakije i poljoprivredno-prehrambenih proizvoda izdvaja se tri miliona dinara, za kontrolne markice 500 hiljada a za nabavku opreme u sektoru mesa, mleka, voća, povrća i grožđa 170 miliona. Na ime regresa za premiju osiguranja za useve, plodove, višegodišnje zasade, rasadnike i životinje biće dato 450 miliona dinara.

Ipak, u situaciji kada je jasno da dovoljno novca za poljoprivredu nema i da će ga vrlo teško biti onoliko koliko treba, a još manje od onoga koliko oni koji se bave poljoprivredom očekuju, podjednako bitno je znati kako se trenutno raspoloživi novac koristi. Štaviše, ovo pitanje je i najbitnije. Utrošak sredstava poreskih obveznika na mere koje ne daju rezultat je luksuz koji se ne sme dozvoliti.

U tom smislu, od suštinske važnosti za poljoprivredu Srbije je svojevrsna rekonfiguracija agrarne politike i okretanje od mera direktnih plaćanja, čiji je efekat, ako ne veoma ograničen, onda u najmanju ruku jako upitan, ka merama investicione podrške poljoprivredi. Mikroinvesticije u poljoprivrednu proizvodnju, sa stimulativnim državnim učešćem **po korisniku** u iznosu od 50 do 70% vrednosti investicije, jedino mogu pokrenuti preko potreban razvoj konkurentnosti domaće poljoprivrede. Takođe, ove mere je potrebno učiniti dostupnim što većem broju korisnika i za svaku ekonomski smislenu aktivnost u ruralnim sredinama. Ograničena budžetska sredstva će u daleko većoj meri uticati na konkurentnost poljoprivrednika ukoliko su plasirana u nabavku opreme, izgradnju proizvođačkih kapaciteta, podizanje zasada, proširenje stada kvalitetnim grlima itd, nego ako su dodeljena u jednakom iznosu po hektaru zemljišta svima, bez uvažavanja razlika između pojedinih proizvodnji. S druge strane, važno je istaći da sva ulaganja moraju biti usmerena ka stvaranju profitabilnih delatnosti koja su održiva za duži vremenski period.

Kreditiranje je krupno pitanje poljoprivrede i prehrambene industrije u celini, pa se ono treba da rešava kroz dva uzajamno povezana segmenta. Prvi je institucionalno organizovanje kreditnih sredstava, a drugi način njihovog dobijanja i korišćenja. Postoji i treći segment koji se odnosi na podsticajnu ulogu države i koji je po ugledu na razvijeni svet važan uslov da prethodna dva mogu dobro funkcionisati. Kod nas još ne postoji banka čija bi usmerena poslovna aktivnost bila kreditiranje poljoprivrede. Kada je čisti bankarski sistem u pitanju, onda bi to trebalo učiniti stvaranjem: 1. posebne poljoprivredne banke koja bi se isključivo bavila kreditiranjem poljoprivrednog sektora, ili 2. korišćenjem razvojne banke sa zasebnom linijom poljoprivrednog kreditiranja.

Mere strukturne politike na nivou opštine

To su mere koje za krajnji cilj imaju promenu agrarne strukture, radi prilagođavanja ovog sektora dolazećim integracijama i nemilosrdnoj tržišnoj utakmici. Nepovoljna ukupna struktura poljoprivrede je osnovni ograničavajući faktor njenog daljeg

razvoja. Zbog toga je potrebno sprovesti specifične, određene, mere strukturne politike na nivou opštine, koje nisu obuhvaćene merama strukturne politike Republike Srbije, a to su:

- Oživljavanje seoskih područja i uopšte razvoj ruralne demografske slike;
- Investicije u poljoprivredi na nivou opštine radi promene agrane strukture (promena osnovnog stada, standardizacija proizvoda od mesa i mleka, na (primer, punomasnog sira), investicije u dugogodišnje zasade, investicije u prehrambene kapacitete, skladišne i rashladne kapacitete za voće i povrće, lekovito bilje i gljive);
- Podrške za marketinšku pripremu proizvoda za tržište;
- Razvitak specifičnih poljoprivrednih proizvodnji, uslovljenih agroklimatskim uslovima opštine;
- Podrška ruralnim područjima sa težim uslovima privređivanja u poljoprivredi (područja veće nadmorske visine);
- Podrška stvaranju različitih organizacija proizvođača, zadruga i udruženja;
- Podrška stručnom osposobljavanju poljoprivrednika za specifične proizvodnje;
- i
- Mere ruralnog razvoja i ostale mere.

Oživljavanje seoskih područja i uopšte razvoj ruralne demografske slike u opštini Gadžin Han, prioritetni je zadatak na kome bi se trebalo da iskaže najveći deo privrednih aktivnosti. U tom smislu potrebno je podsticati, servisirati i koordinisati sledeće akcije:

- utvrđivanje postojećeg stanja potencijala seoskih područja u svim važnijim ekonomskim, infrastrukturnim i demografskim obeležjima, pa na osnovu izvršenog uvida, određivanje prioriteta delovanja;
- izrada i implementacija razvojnih projekata kojima bi se obezbeđivala zaposlenost što većeg broja poljoprivrednih domaćinstava;
- uspostavljanje sistema podrške ulasku mladih u poljoprivredu, kako bi se zaustavio proces "starenja i odumiranja" ruralnih područja;
- uspostavljanje sistema kreditiranja i mikrofinansiranja sa posebnim naglaskom na osiguranje odgovarajućih pogodnosti za poljoprivredu i prerađivačko-prehrambeni sektor;
- razvijanje komplementarnih i alternativnih aktivnosti koje bi povećavale zaposlenost i sprečavale naglu depopulaciju ruralnih područja;
- uspostavljanje sistema dodatnih podsticajnih i stimulativnih mera za područja sa otežanim uslovima življenja;
- osiguranje i očuvanje životne sredine i njenih vrednosti, kao i iznalaženje sistema podrške vrednovanju takvih aktivnosti;
- izrada popularnih edukativnih programa iz oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja, pri čemu ciljna grupa treba da budu mladi ljudi i žene;
- poboljšanje ukupne infrastrukture, a posebno one koja se odnosi na razvoj poljoprivrede i prehrambene industrije, i
- uspostavljanje sistema podrške za očuvanje tradicionalne etno-baštine i autohtonih proizvodnji u ruralnim područjima.

Navedene akcije treba sprovoditi u celini i sinhronizovano, jer samo na integralan način moguće je očekivati dobre efekte i pretpostavljene rezultate.

Sa postavljenim ciljevima i na njima definisanim akcijama odnosno aktivnostima, strategija traži implementaciju, koja će biti sadržajno osmišljena, vremenski tačna i finansijski efikasna. Da se udovolji takvoj jednoj odgovornoj ulozi, u okviru opštine Gadžin Han treba da se formira odgovarajuće telo, koje će raditi na njenoj realizaciji i biti odgovorno za efikasno sprovođenje. Uz svoju osnovnu ulogu da upravlja strategijom, to telo treba da podstiče, koordiniše i prati sve njene razvojne akcije, kao i osigurava da se sve analize, programi, projekti, aktivnosti i mere prate u skladu sa pravilima o monitoringu, koje u tu svrhu treba ciljano doneti.

Rezultati u implementaciji strategije treba da budu iskazivani putem ekonomskih pokazatelja. Prema tim pokazateljima treba da se meri i konstatuje sve što je u strategiji učinjeno, u odnosu na ono što je planirano. Treba da budu iskazivane sve ostvarivane ekonomske i sociološke promene, ocenjivani fizički i finansijski efekti unutar

poljoprivrednih sektora, i najzad u pogledu uspešnosti korišćenja aktiviranih resursa. Svi efekti u unapređenju poljoprivrednog sektora treba da su u saglasnosti sa politikom ukupnog privrednog razvoja opštine i sa njim imati odgovarajuću vezu.

Da bi se trasirao održiv put do pravilnog korišćenja poljoprivrednih potencijala opštine trebalo bi, pored osnivanja napred navedenog tela, imati u vidu:

- određivanje najpre savetodavaca, a kasnije i službe koja bi imala savetodavnu ulogu,
- prilagođavanje edukacije potrebama komercijalnih proizvođača,
- funkcionalno obrazovanje savetodavaca,
- prenošenje najnovijih saznanja iz oblasti poljoprivredne proizvodnje,
- stvaranje informacionog sistema sa odgovarajućom bazama podataka,
- formiranje baze podataka o zainteresovanim proizvođačima u biljnoj (ratarska, povrtarska, voćarska i vinogradarska proizvodnja) i stočarskoj proizvodnji (odgajivači goveda, ovaca, koza, konja, svinja i živine),
- određivanje optimalne veličine porodičnih gazdinstava i poseta demonstracionim farmama, i unapređenje rada institucija koje imaju direktan uticaj na razvoj poljoprivrede
- obezbediti protok informacija o mogućnostima finansijske podrške od strane države i EU i pomoć u realizaciji istih.

Mere zemljišne politike na nivou opštine su vrlo kompleksne, prouzrokovane dugotrajnom nespremnošću za rešavanje problema zemljišta u državnoj svojini. Ipak, postoje načini da se ovaj problem razreši na adekvatan i racionalan način čime bi se snažnije podstakao razvoj poljoprivrede, a to su pre svega:

- Srovođenje mera zakupa i koncesije poljoprivrednog zemljišta u vlasništvu države, subjektima koji su održivi i imaju odgovarajuće programe razvoja koji preferiraju robnoj proizvodnji i samozapošljavanju;
- Dodela u zakup poljoprivrednog i šumskog zemljišta za primarnu proizvodnju i preradu. Ovu meru treba pratiti sistem rekultivacije koji treba finansijski podstaći;
- Zaštita od pretvaranja poljoprivrednog zemljišta u građevinske svrhe gde god je to moguće;
- Zemljišta u državnoj svojini sa izgrađenim objektima kod pravnih i fizičkih lica legalizovati kao vlasništvo pod posebnim uslovima nadoknade, a od prikupljenih sredstava značajan deo treba investirati u sektor agrara (uređenje zemljišta agrotehničkim i hidromeliorativnim merama) i
- Zaštita zemljišta od erozija.

Predlozi i preporuke za efikasnije organizovanje poljoprivrednika

Prema zakonu iz 2015. godine zemljoradničke ili poljoprivredne zadruge mogu biti opšte i specijalizovane (ratarske, voćarske, povrtarske, vinogradarske, stočarske, pčelarske i dr.).

Zemljoradničke ili poljoprivredne zadruge treba da proizvode, preuzimaju, otkupljuju, prerađuju i prodaju poljoprivredne, prehrambene i druge proizvode zadruge i zadrugara, snabdevaju zadrugare reprodukcijom materijalom, energijom, sredstvima za proizvodnju, delovima za poljoprivrednu mehanizaciju i drugom robom, zatim da vrše promet roba i usluga zadruge, zadrugara i za zadrugare i da pružaju usluge domaćinstvima poljoprivrednika u organizovanju i razvoju seoskog turizma, kao i da vrše sve ostale poslove od interesa za poslovanje zadruge.

Specijalizovane zemljoradničke zadruge organizuju proizvodnju određenih proizvoda, njihovu preradu i plasman na tržištu.

Novi zakon je na republičkom nivou postavio temelje zadrugarstva i nedvosmisleno uneo moderne principe dobrog poljoprivrednog poslovanja. Ovaj zakon je definisao zadrugu kao slobodnu ekonomsku organizaciju njenih osnivača - zadrugara, koja otvara mogućnosti najširih privatnih inicijativa u svim fazama, počevši od primarne proizvodnje pa do prerade, marketinške obrade proizvoda i plasmana krajnjim potrošačima. Zakon predstavlja dobar okvir za stvaranje novih zadružnih organizacija, ali i nastavak postojanja nasleđenih zadružnih organizacija, koje pronađu puteve vlastite

transformacije u moderne poslovne subjekte. Zakon zadrugu vidi kao najpodesniju organizaciju koja će ugovarati i poslovno povezivati svoje članove – proizvođače sa prerađivačima ili trgovinom, kao konačnim mestom valorizacije svojih proizvoda.

U opštini Gadžin Han bi trebalo formirati jednu zadrugu koja bi funkcionalno obuhvatala sve grane poljoprivredne proizvodnje ili više zadruga koje bi obuhvatale pojedine grane poljoprivredne proizvodnje.

Aktivnosti podrške opštine u vezi organizovanja poljoprivrednika:

- upoznavanje poljoprivrednika sa merama i uredbama (legislativa);
- zajedničko učešće na sajmovima i druge promotivne aktivnosti;
- jeftinija nabavka repromaterijala i ostvarivanje pogodnosti u plaćanju;
- stvaranje uslova za lakši i sigurniji plasman proizvoda;
- podsticanje međusobne povezanosti članstva u razmeni znanja i iskustva,
- stvaranje uslova za smanjene troškova u dobijanju različitih sertifikata;
- stvaranje uslova za prepoznatljivost na tržištu kroz razvoj robne marke;
- stvaranje uslova za pristup povoljnijim kreditnim izvorima na slobodnom bankarskom tržištu i
- stvaranje uslova za lakše ostvarivanje prava u zaštiti vlastitih interesa.

Uz bezrezervno poštovanje principa i pravila za uspeh zadružne delatnosti, poljoprivredna zadruga u opštini trebalo bi da bude organizovana tako da zadovolji ekonomske interese svojih članova, kao i uslove tržišta. Zadružni principi obuhvataju sledeće aspekte:

- dobrovoljno i otvoreno članstvo;
- demokratska kontrola od strane članova zadruge;
- ekonomska participacija članova zadruge;
- autonomija i nezavisnost;
- obrazovanje, obuka i informisanje;
- transparentnost, dobrovoljnost i funkcionalnost,
- usklađenost interesa i međusobnih obaveza,
- jedan čovek, jedan glas, jedan ulog,
- članstvo bira rukovodstvo udruženja ili zadruge,
- obavljanje poslova od interesa za članstvo,
- zaštita ekonomskih interesa članova,
- interes zadruge i zadrugara je iznad interesa svakog pojedinca,
- mogućnost korišćenja poreskih olakšica,
- ubrzani rad na jačanju konkurentnosti poljoprivrednika,
- širenje kapaciteta prerade domaćih sirovina,
- razvijanje lokalnog i izvoznog tržišta,
- međuzadružna saradnja, kao i
- briga za lokalnu zajednicu.

Ciljevi organizacionog jačanja farmera kroz formiranje udruženja i zadruga su:

- zaštita i povećanje ekonomske dobiti i poboljšanje kvaliteta života farmera i ruralnih zajednica,
- usmeravanje poljoprivrednika na tržišno orijentisanu održivu proizvodnju, kao i na porodično orijentisanu proizvodnju, i
- jačanje porodičnog farmaskog sistema i kooperativnih udruženja farmera.

Suština kooperativnog udruživanja se ogleda u tome što farmeri rade zajedno za sopstvenu i uzajamnu korist.

Kao deo aktivnosti, Zadruga treba da rade na projektima povećanja konkurentnosti poljoprivredne proizvodnje koji treba da podupiru razvoj poljoprivredno-proizvodnog sektora (uglavnom sastavljenog od malih i srednjih poljoprivrednih preduzeća), sa ciljem boljeg povezivanja proizvođača, prerađivača, kao i velikih i malih distributera na domaćem tržištu. Treba takođe raditi na sporazumima o pružanju tehničke i stručne pomoći, učešću u različitim programima obuke, razvijanju stručnih sposobnosti poljoprivrednika, pospešivanju proizvodnje i kvaliteta proizvoda.

Tehnička pomoć treba da bude usmerena na male i srednje proizvođače hrane i grupacije prerađivačko-prehrambene industrije, kako bi se poboljšala proizvodnja, prerada, kvalitet proizvoda i povećala potražnja za domaćim proizvodima.

Treba afirmisati zajednički rad na poboljšanju tehnologije proizvodnje, unapređenju i povećanju proizvodnje, povećanju kvaliteta i bezbednosti hrane, a time i prihoda od prodaje.

Oblici udruživanja, pored navedenog, podrazumevaju:

- zajedničko korišćenje mašina i opreme (mašinski prstenovi, priključne mašine, transportna sredstva),
- zajedničko zaokruživanje odnosno kompletiranje tehnološkog procesa proizvodnje (staje, mlekare, plastenici, staklenici i dr.),
- zajedničku nabavku kvalitetnih grla farmskih životinja,
- zajedničku nabavku repromaterijala,
- racionalno korišćenje radne snage,
- povećanje proizvodnje, povećanje rentabilnosti, dostizanje standarda, povećanja konkurentnosti na tržištu,
- povećanje početnog finansijskog kapitala ili kreditne sposobnosti proizvođača,
- podelu rada,
- razmenu informacija i
- poboljšanje edukacije/treninga poljoprivrednika.

Udruženje može da se formira od članova po pojedinim granama poljoprivredne proizvodnje ili kao jedno udruženje sa sekcijama za biljnu i animalnu proizvodnju (na primer, sekcija za proizvodnju mleka, sekcija za proizvodnju mesa, sekcija za povrtarstvo, sekcija za voćarstvo i sl.). Udruženje je ekonomski samostalno, a osnovni izvori prihoda su članarine i realizovane usluge na tržištu. U stočarstvu udruženje treba da ima razvijen sistem kontrole produktivnosti grla (kontrola mlečnosti, muznosti, plodnosti, dugovečnosti itd.) koji podrazumeva kompletnu i tačnu dokumentaciju za svako grlo. Matična služba bi se organizovala u okviru udruženja. Savetodavna služba takođe treba da saraduje sa udruženjima. Ona mora da pokrije oblasti ishrane, gajenja, selekcije i reprodukcije i zdravstvene zaštite. U biljnoj proizvodnji udruženje treba da poseduje razvijene sisteme kontrole za određene grane. U udruženjima će se uvesti funkcionalni statistički i računarski programi. Procena je da ovaj posao u opštini mogu da obavljaju po jedan savetodavac u stočarskoj i biljnoj proizvodnji.

Put prema revitalizaciji agrara

Put prema revitalizaciji agrara opštine treba da se kreira u sledećim pravcima i okvirima: podizanje konkurentnosti komercijalnih gazdinstava, gazdovanje resursima na održiv način, briga o ruralnom razvoju i tradicionalnim vrednostima, podizanje kvaliteta hrane i institucionalna podrška.

Podizanje konkurentnosti komercijalnih gazdinstava:

- povećanje broja komercijalnih gazdinstava i obima proizvodnje uz sprečavanje dalje fragmentacije zemljišnih poseda, veća fleksibilnost i dinamičnost na tržištu i očuvanje celine razvoja gazdinstava;
- uređenje poljoprivrednog zemljišta, uključujući i ukрупnjavanje, hidromeliorativne i druge agromeliorativne mere;
- veći nivo tehničke opremljenosti i podizanje efikasnosti finansijskim inputima;
- podizanje nivoa kompetencija (znanja, veština, druge sposobnosti, promena stavova) kod poljoprivrednih proizvođača, većom podrškom mlađim proizvođačima;
- poslovno povezivanje gazdinstava prirodne proizvodnje ("klijenata");
- razvoj poljoprivredne infrastrukture, formiranje berze za sektor agrara;
- jačanje vertikalne integracije uključujući i trgovačku mrežu;
- jačanje horizontalne integraciju u prerađivačkoj industriji;
- modernizovanje tehnologije, specijalizacija i povećanje stepena korišćenja raspoloživih kapaciteta;
- privlačenje inostranog kapitala u sektoru proizvodnje hrane;
- jačanje marketing funkcija ukupnog lanca proizvodnje hrane radi podsticanja prodaje i potrošnje hrane; i
- osposobljavanje menadžmenta i razvoj ljudskih resursa.
- rešenja za održivo gazdovanje resursima:

- ugrađivanje principa zaštite životne sredine u tehnološki razvoj poljoprivrede i prerađivačke industrije;
- očuvanje zemljišta kao proizvodnog i ekološkog resursa, uz sprečavanje erozije, različitih zagađenja i destrukcije;
- očuvanje vodnih resursa od različitih zagađivača;
- sprečavanje narušavanja opšteg biodiverziteta;
- valorizacija očuvanih zemljišnih resursa kroz snažniji razvoj geografski zaštićenih proizvodnji, kao i organske poljoprivrede;
- davanje prioriteta programima koji su usklađeni sa očuvanjem životne sredine;
- davanje prioriteta programima koji promovišu lokalne vrednosti i očuvanje kulturnog nasleđa i
- očuvanje i podsticanje razvoja tradicionalnih tehnologija u proizvodnji.

Rešenja za ruralni razvoj i tradicionalne vrednosti:

- poboljšati životne uslove na seoskom području ekonomskim i socijalnim aktivnostima u cilju zadržavanja na selu, posebno mlađih kategorija stanovništva;
- poboljšati životne uslove na seoskom području ekonomskim i socijalnim aktivnostima u cilju vraćanja stanovništva iz gradova na selo, posebno mlađih kategorija stanovništva;
- uravnoteženje razvoja na ukupnom prostoru opštine;
- povećati razvoj u područjima sa otežanim uslovima življenja;
- snažnije razvijati seosku infrastrukturu;
- uskladiti razvoj poljoprivrede i stipendiranje školovanja kadrova;
- zaštititi kulturno nasleđe;
- razvijati seoski turizam (etnoturizam, radni turizam i sl.);
- obezbediti afirmaciju različitosti (nacionalnih, verskih, kulturnih, socijalnih i dr.) u ruralnim sredinama i
- pružiti podršku samozapošljavanju na poljoprivrednim gazdinstvima.

Rešenja za princip kvaliteta hrane:

- razraditi sistem podrške poboljšanju kvaliteta i zdravstvene ispravnosti hrane;
- podsticati primenu međunarodnih standarda;
- podsticati primenu modernih tehnologija u proizvodnji hrane i
- podsticati modernizaciju poljoprivrede radi podizanja kvaliteta sirovina i proizvoda.

Rešenja po pitanju institucionalnih podrški:

- Proširiti stručnu poljoprivrednu službu na nivou opštine sa zapošljavanjem jednog izvršioca koji bi imao zadatak da radi na terenu i pruža stručna uputstva svim poljoprivrednicima i stanovništvu opštine u celini, kao i da učestvuje u implementaciji poljoprivrednih programa za opštinu (navedeni izvršilac bi naročito vodio računa o podršci organizovanju porodičnih gazdinstava na lokalnom nivou).

U cilju namenskog i racionanog korišćenja i zaštite poljoprivrednog zemljišta na području opštine neophodno je preduzeti niz mera i aktivnosti, i to:

- Izrada načela, principa, kriterijuma, programa i projekata zaštite, korišćenja i uređenja poljoprivrednog zemljišta;
- Strateški se opredeliti za politiku zemljišta u državnoj svojini (način korišćenja, legalizacija zemljišta i objekata, rešavanje pitanja uzurpacije i dr.);
- Uspostaviti trajni monitoring stanja i promena u poljoprivrednom zemljištu;
- Uspostaviti i održavati informacioni sistem za poljoprivredno zemljište;
- Uspostaviti i održavati informacioni sistem za zasnivanje i modernizaciju raznih vidova poljoprivredne proizvodnje;
- Uspostaviti i održavati bazu podataka za poljoprivredno zemljište, zasnivanje i modernizaciju raznih vidova poljoprivredne proizvodnje;
- Izraditi projekt višenamenskog vrednovanja, zaštite i korišćenje zemljišta;
- Voditi evidenciju o neobrađenom poljoprivrednom zemljištu i o zemljištu koje je promenilo namenu;

- Sređivanje zemljišno knjižnog i katastarskog stanja;
- Zaštititi poljoprivredno zemljište od raznih vidova erozija, degradacija, devastacija, zakorovljavanja, oštećenja i uništenja;
- Vršiti sistematsku kontrolu plodnosti zemljišta kod robnih proizvođača.

Biljna proizvodnja

Sagledavanjem trenutnog stanja u biljnoj proizvodnji i naročito zastupljenih modela u opštini Gadžin Han trebalo bi odgovarajućim merama podržati porodična gazdinstva koja poseduju:

- 10 ari i više jagoda,
- 10 ari i više malina,
- 10 ari i više kupina,
- 30 ari i više višanja,
- 30 ari i više šljiva,
- 30 ari jabuka,
- 30 ari lešnika/oraha
- plasteničku proizvodnju povrća,
- 10 ari i više paradajza,
- 10 ari i više paprika,
- 10 ari i više krastavca,
- 30 ari više luka,
- 30 ari i više krompira,
- 30 ari i više lubenica/dinja,
- 30 ari i više lekovitog bilja,
- 50 ari i više pšenice,
- 50 ari i više kukuruza i
- 50 ari i više deteline.

Ratarska proizvodnja

Prioriteti u realizaciji ratarske proizvodnje se ogledaju u:

- sagledavanju postojeće situacije u ratarskoj proizvodnji,
- utvrđivanju načina i obima upotrebe ratarskih proizvoda,
- sagledavanju kapaciteta pogona za preradu ratarskih proizvoda i njihovog rasporeda,
- projektovanju rejonizacije ratarske proizvodnje,
- osnovanju udruženja i edukacionih centara za proizvođače u ratarstvu,
- određivanju profila i broja ratarskih stručnjaka,
- povećanju kredita i investicije za ratarsku proizvodnju,
- obnavljanju ratarske mehanizacije,
- povećanju površine pod industrijskim, krmnim i lekovitim biljem,
- povećanju površine pod naknadnim i postrnim usevima (silažni kukuruz, heljda, proso, sudanska trava, repa), i
- većem korišćenju navodnjavanja u ratarskoj proizvodnji.

Radi optimalnog korišćenja potencijala potrebno je:

- vodne potencijale koristiti i u ratarskoj proizvodnji,
- povećati efikasnost korišćenja stajnjaka u ratarskoj proizvodnji,
- racionalnije koristiti raspoloživu mehanizaciju,
- izmenom setvene strukture povećati iskorišćavanje ljudskog rada u ratarskoj proizvodnji
- ratarske proizvode obimnije koristiti u poluprerađenom i prerađenom stanju,
- žetvene ostatke treba više koristiti u ishrani domaćih životinja, i
- skladišni prostor racionalnije koristiti za čuvanje ratarskih proizvoda.

Radi uklanjanja slabosti odnosno prepreka potrebno je:

- povećati i ukрупniti posede,

- povećati tehničku i tehnološku osposobljenost ratarskih proizvođača,
- olakšati nabavku mašina i repromaterijala za ratarsku proizvodnju,
- koristiti savremene sorte i hibride ratarskih biljaka,
- upotrebljavati deklarirano seme registrovanih proizvođača,
- smanjiti greške koje se javljaju u tehnologiji gajenja ratarskih biljaka,
- usklađivati proizvodnju krmnog bilja sa potrebama stočarske proizvodnje,
- proizvodnju lekovitog bilja treba uskladiti sa potrebama farmaceutske industrije,
- smanjiti gubitke pri berbi ratarskih proizvoda, i
- pospešiti tržište ratarskih proizvoda.

Radi korišćenja svih mogućnosti potrebno je:

1. zapuštene i degradirane površine aktivirati za ratarsku proizvodnju,
2. uvesti u proizvodnju nove ratarske biljke (heljda, sudanska trava, silažni kukuruz, tritikale, lekovite biljke),
3. povećati obim ratarske proizvodnje u brdsko-planinskom području opštine,
4. značajnije koristiti savremena dostignuća ratarske nauke,
5. više i svestranije iskorišćavati domaće sorte i hibride ratarskih biljaka, i
6. postepeno orijentisati ratarsku proizvodnju za plasman na inostrana tržišta.

Radi smanjenja rizika u ratarskoj proizvodnji potrebno je:

- usklađivati ratarsku proizvodnju sa potrebama stočarske proizvodnje i preradnih kapaciteta,
- kontrolisano koristiti inostranu robu za potrebe ratarske proizvodnje (seme, đubriva, zaštitna sredstva, mašine),
- pospešiti izvoz ratarskih proizvoda i njihovih prerađevina na inostrano tržište,
- smanjiti nekontrolisane tokove ratarskih proizvoda na domaćem tržištu, i
- ekonomski jačati proizvođače ratarskih proizvoda (kreditiranje, donacije, smanjenje dažbina).

Preporuke i strateška opredeljenja za žita i kukuruz

Strateška opredeljenja u proizvodnji žitarica i kukuruza neophodno je usmeriti na povećanje prinosa po jedinici površine i delimičnoj izmeni sortimenta. Sadašnji ostvareni prinosi žitarica i kukuruza su ispod svih ekonomskih normi.

- Zadržavanje na istom nivou ili blago povećanje količine žitarica (pšenice, raži i ječma);
- Sa nivoa opštine značajnije podsticati proizvodnju silažnog kukuruza;
- Primena savremenijih agrotehničkih mera u proizvodnji i povećanje prinosa po jedinici površine (ha);
- Prilagođavanje (podizanje) tehnologija proizvodnje kod svih žitarica, a posebno kukuruza;
- Na većim nadmorskim visinama treba sejati heljdu, a na nižim setvu heljde obavljati nakon žetve ječma i pšenice (postrna setva – dve žetve);
- Uvođenje novih visokoprinosnih i kvalitetnih sorata i hibrida (kukuruz šećerac, kokičar i tritikale uz obavezne mere provere produktivnosti - svake godine pratiti proizvodnju radi provere sortimenta i prilagođenosti klimatu opštine).

Prioriteti u realizaciji livadarske i travnjačke proizvodnje se ogledaju u:

- sagledavanju proizvodnih potencijala livada i pašnjaka,
- predlaganju mera za popravku zapuštenih i degradiranih livada i pašnjaka,
- sagledavanju pogodnosti livada i pašnjaka za određene vidove iskorišćavanja,
- razrađivanju agrotehlike za ostvarivanje visokih i kvalitetnih prinosa na livadama i pašnjacima,
- predlaganju organizacionih mera za pravilno i ekonomično iskorišćavanje livada i pašnjaka, i
- utvrđivanju broja uslovnih grla za raspoložive livadske i travnjačke površine.

Radi optimalnog korišćenja potencijala potrebno je imati u vidu da:

- postojeće livade i pašnjaci imaju neujednačen proizvodni potencijal,

- produktivnije su travne površine koje su locirane u dolinskim predelima (kvalitetnije zemljište i bolji floristički sastav),
- livade uglavnom treba koristiti za dobijanje sena i senaže,
- redovnom kosidbom i dobrom agrotehnikom može se povećati proizvodni potencijal livada,
- pašnjake isključivo treba koristiti za napasanje domaćih životinja,
- planskom ispašom i dobrom agrotehnikom pozitivno se utiče na produktivnost pašnjaka,
- livade i pašnjaci mogu se koristiti i za ekoturizam (izleti, sakupljanje dekorativnih biljaka, lovni turizam).

Radi uklanjanja slabosti odnosno prepreka potrebno je:

- neproduktivne livade podsejati ili razorati,
- pašnjake koji su u lošem stanju revitalizovati,
- na livadama i pašnjacima primenjivati mere nege i uništavanje korova,
- visoko produktivne livade obavezno navodnjavati,
- travne površine na nagnutim terenima štiti od erozije,
- sena ne zadržavati na livadama,
- u većoj meri iskorišćavati stručni potencijal za potrebe ove oblasti, i
- olakšati nabavku mašina za kosidbu livada i spremanje sena.

Radi korišćenja svih mogućnosti potrebno je:

- povećati proizvodnju sena na livadama,
- poboljšati kvalitet sena,
- pašnjake koristiti za ispašu različitih vrsta farmskih životinja,
- izbegavati zagađivanje travnih površina,
- uključiti mogućnosti za ekološku proizvodnju na travnim površinama, i
- iskorišćavati trave i kao pčelinju pašu.

Radi odbrane od rizika livadarske i travnjačke proizvodnje potrebno je:

- da travnjačke površine budu udaljene od zagađivača prirode (fabrike, deponije smeća, frekventne saobraćajnice),
- usklađivati travnjačke potencijale sa potencijalom stočarske proizvodnje,
- uticati da se u ishrani domaćih životinja, pored koncentrovanih hraniva, koristi i voluminozna stočna hrana (trava i seno),
- primenom agrotehničkih mera izbegavati dobijanje nekvalitetne hrane za farmske životinje,
- pospešiti da se izvesne količine proizvedene stočne hrane (seno) plasiraju izvan tržišta opštine,
- stvarati ekonomski ambijent da stočna hrana sa livada i pašnjaka ima odgovarajuću cenu, i
- kontrolisati zdravstvenu ispravnost proizvoda sa livada i pašnjaka (trava i seno).

Preporuke i strateško opredeljenje u proizvodnji krmnog bilja

Podrške u proizvodnji krmnog bilja na nivou opštine bilo bi racionalno usmeravati

na:

- Livade i pašnjake potrebno je rekultivisati (najjeftinija i najproduktivnija mera), primarno podsticanjem ishrane farmskih životinja ispašom, koja je jeftinija i zdravija kako za životinje tako i za ljude;
- Kombinovano korišćenje travnjaka kosidbom i ispašom;
- Konzerviranje krmnog bilja sa travnjaka putem silaže ili senaže u rotobalama (predvideti podršku po jedinici površine setvi silažnog kukuruza);
- Na svim područjima opštine predvideti podršku za setvu određenih vrsta krmnog bilja, kao na primer: silažnog kukuruza (gde postoje uslovi), stočne grahorice, graška, kelja i sl. Ukoliko se u sistem ishrane farmskih životinja ne uvedu navedene krmne kulture neće biti rentabilne proizvodnje mesa i mleka;
- Edukovati poljoprivredne proizvođače o značaju krmnog bilja, silaže i senaže, kao i postaviti ogledna polja krmnog bilja, s obzirom da su znanja i veštine iz ove oblasti daleko manje u odnosu na druge proizvodnje.

Povrtarska proizvodnja

Prioriteti u realizaciji povrtarske proizvodnje sastoje se u:

- utvrđivanju tržišnih aspekata za povrtarske proizvode (vrste povrća, obim proizvodnje, domaće i inostrano tržište),
- pripremanju i angažovanju odgovarajućih kadrova za povrtarsku proizvodnju,
- sagledavanju postojećeg stanja u povrtarskoj proizvodnji,
- određivanju rejonizacije povrtarske proizvodnje na teritoriji opštine, i
- sagledavanju mogućnosti za dobijanje kredita i investicija za povrtarsku proizvodnju.

Radi optimalnog korišćenja potencijala potrebno je:

- pravilnim rasporedom glavnih i postranih useva ostvarivati racionalno iskorišćavanje zemljišta,
- hidrološke potencijale koristiti u skladu sa prirodom useva, vremenskih uslova i stanja zemljišta,
- sortiment povrća planirati prema zahtevima tržišta i prirodnim uslovima proizvodnih lokaliteta,
- zaštićeni prostor (plastenici i staklenici) najviše koristiti za gajenje termofilnih vrsta povrća (paradajz, krastavci, paprika),
- značajan deo poljoprivrednog stanovništva usmeriti u povrtarstvo.

Radi uklanjanja slabosti odnosno prepreka potrebno je:

- povećati i ukрупniti posede,
- proizvođače povrća potpunije osposobiti za rad u povrtarstvu,
- olakšati nabavku mašina i repromaterijala u povrtarstvu,
- smanjiti greške koje se javljaju u tehnologiji gajenja povrća,
- osavremeniti zaštićeni prostor (plastenici i staklenici) koji se koristi u povrtarstvu,
- pospešiti tržište povrća.

Radi korišćenja svih mogućnosti potrebno je:

- uvesti plasteničku i stakleničku povrtarsku proizvodnju,
- potpunije iskorišćavati zaštićeni prostor (plastenici i staklenici) koji postoji u povrtarstvu,
- u većoj meri iskorišćavati stručni potencijal za potrebe povrtarske proizvodnje,
- obimnije iskorišćavati domaće sorte i hibride povrća, i
- potpunije iskorišćavati raspoložive mogućnosti za plasman povrća.

Radi odbrane od rizika u povrtarskoj proizvodnji potrebno je:

- planirati strukturu i obim povrtarske proizvodnje,
- regulisati promet inostrane robe na domaćem tržištu (seme, đubriva, zaštitna sredstva, mašine),
- pospešiti izvoz povrća i prerađevina od povrća na inostrano tržište,
- uticati na neregularne tokove na domaćem tržištu povrća,
- ekonomski jačati proizvođače povrća (kreditiranje, donacije, smanjenje dažbina).

Preporuke i strateško opredeljenje za proizvodnju povrća:

- Rast proizvodnje povrća treba zasnivati na značajnom povećanju površina, kao i izgradnji savremenih sistema za navodnjavanje, kao i uvođenju savremenih tehnologija uzgoja u zaštićenim prostorima;
- U predstojećem periodu treba podsticati plasteničku proizvodnju;
- Treba izgraditi centar za prijem i pakovanje, kao i skladišni rashladni prostor za čuvanje svežeg povrća;
- Obezbediti adekvatan kvalitet i bezbednost povrća i
- Definirati prepoznatljivi znak i ambalažu koji bi ukazivali na poreklo roba i uz visoki standardan kvalitet osiguravali dobru poziciju na tržištu sa samim tim i prodaju.

Proizvodnja povrća je veoma važna za dalji razvoj poljoprivrede. Značaj proizvodnje povrća prvenstveno se ogleda u činjenici da je ovo jedna od najintenzivnih grana biljne proizvodnje, koja omogućava racionalnije i intenzivno korišćenje zemljišta,

veće zapošljavanje radne snage i mehanizacije, a time i veću ekonomsku efikasnost u odnosu na ratarsku ili stočarsku proizvodnju. Pored toga, proizvodnja povrća je važna sirovinska osnova za različite oblike prerade, pa tako u velikoj meri utiče na razvoj prehrambene industrije.

Prema naučnim istraživanjima povrtarskoj proizvodnji daje se prednost u odnosu na ratarsku proizvodnju, jer je ona u mogućnosti da obezbedi 5 - 8 puta veću proizvodnu vrednost, a ista proizvodnja u stakleniku i 190 - 250 puta veću vrednost proizvodnje u odnosu na pšenicu. Proizvodnja povrća na otvorenom prostoru obezbeđuje 7 - 10 puta veće prihode, 30 - 80 puta povećava masu sopstvenog prihoda, a samim tim i zaposlenost, u odnosu na proizvodnju pšenice. Jedan hektar intenzivne njivske proizvodnje povrća je ekvivalentan 80-100 hektara pod pšenicom, a jedan hektar stakleničke proizvodnje ekvivalentan je proizvodnji 600 do 900 hektara pod pšenicom.

Voćarska proizvodnja

Proizvodnja voća uslovljena je delovanjem čitavog niza činilaca. Pre svega, značajan uticaj imaju klimatski faktori, primenjena tehnologija proizvodnje, agrotehničke mere, sortiment i sl. Voćarstvo kao značajna oblast biljne proizvodnje odlikuje se nizom komparativnih prednosti u odnosu na ostale grane poljoprivrede, tako da u perspektivi proizvodnji voća i prerađevina od voća u opštini Gadžin Han treba pokloniti veću pažnju.

Za odgovarajuće planiranje i analiziranje voćarske proizvodnje područja, potrebno je osnovati baze podataka o voćarstvu koje bi konstantno predstavljale kvalitetan izvor podataka za različite sektore gazdovanja, strateške planove ili projektne osnove. Povoljna okolnost za unapređenje voćarske proizvodnje je postojanje firme za otkup voća na teritoriji opštine Gadžin Han.

Poznavanje relacija između ekoloških karakteristika pojedinih proizvodnih prostora i pojedinih vrsta, podloga i sorti voćaka osnova je za iskorišćavanje komparativnih prednosti područja za uzgoj određene vrste, pa čak i sorte voćaka. Ocena stepena prikladnosti ekoloških uslova za uzgoj voćaka je posebno važna, jer voćke na istom mestu ostaju dugi niz godina što se ogleda kroz različiti kumulativni efekt staništa, kao i zbog velikih investicionih ulaganja za osnivanje i održavanje voćnjaka. Sa voćarskog aspekta važno je oceniti sve elemente klime, zemljišta i reljefa u vezi sa biološkim osobinama vrsta, sorti i podloga voćaka u različitom uzrastu i za pojedine fenofaze.

Strateški zadatak za voćarsku proizvodnju bio bi utvrđivanje rejonizacije voćarske proizvodnje, a njen cilj je da se na osnovu opsežnih klimatskih i edafskih uslova preporuče područja proizvodnje za uzgoj određenih voćnih vrsta i to sa preporučenim sortimentom i podlogama za svaku vrstu. Prirodni uslovi odnosno klima, reljef (nadmorska visina, nagib i ekspozicija), kao i karakteristike zemljišta (dubina i fizičko-hemijska svojstva), osnovni su faktori koji uslovljavaju izbor voćarskih kultura koje će se uzgajati na pojedinom području, a ujedno i bitno utiču na ekonomičnost voćarske proizvodnje.

Strateški ciljevi u razvoju voćarstva i vinogradarstva opštine Gadžin Han su brojni, a mogu se svrstati u nekoliko najvažnijih:

- zaustavljanje migracije stanovništva angažovanjem mladih u voćarstvu i vinogradarstvu,
- veća zaposlenost stanovništva u voćarskoj i vinogradarskoj proizvodnji,
- povećanje dohotka u voćarskoj i vinogradarskoj proizvodnji,
- otvaranje preradnih kapaciteta za proizvedeno voće i grožđe,
- udruživanje proizvođača, i
- edukacija proizvođača voća i vinove loze.

Preporuke i strateška opredeljenja

- Podsticati konvencionalnu, integralnu i organsku proizvodnju voća na principima održivosti;
- Vlastitim podrškama stimulisati komercijalnu proizvodnju sa sistemom navodnjavanja;
- Autohtone voćne vrste sačuvati za potencijalnu preradu i proizvodnju brendova (džemovi, marmelade, pekmez i dr.); i

- Proizvodnju maline, kupine i ostalog jagodičastog voća snažnije podsticati od strane opštine;
- Strateški se opredeliti za proizvodnju koštičavog i jagodičastog voća;
- Obezbediti konstantan kvalitet i bezbednost proizvoda.

Prioriteti razvoja voćarske proizvodnje bili bi deo kratkoročnih mera strategije koje bi se u što kraćem periodu realizovale, a to su pre svega:

- ciljno udruživanje za početak po horizontali odnosno udruživanje proizvođača određene proizvodnje ili nekoliko proizvodnji,
- kreditiranje odabranih proizvodnji u voćarstvu sa kraćim ciklusom, a to su proizvodnja jagoda, kupina, malina, sadnice voćaka i dr.
- obuka proizvođača za proizvodnju po najnovijim tehnologijama,
- formiranje specijalizovanih timova za pružanje logističke podrške,
- formiranje "inkubator" centara za pružanje inicijalnih informacija potencijalnim proizvođačima.

Uzročnici biljnih bolesti, štetni insekti i korovske biljke poljoprivredi nanose ogromne štete koje, prema procenama, iznose do 30% od potencijalne proizvodnje. Te štete uvećavaju se za oko 10% zbog neadekvatnog skladištenja poljoprivrednih proizvoda. Zbog toga se u narednom periodu posebna pažnja treba da posveti zaštiti bilja u svim navedenim granama biljne proizvodnje.

U planiranju strateških pravaca podrške razvoju poljoprivrede u Republici Srbiji i opštini Gadžin Han treba imati u vidu najznačajnije elemente Zajedničke poljoprivredne politike EU (*CAP, Common Agricultural Policy*).

Predlozi za unapređenje voćarske i vinogradarske proizvodnje:

1. Podizanje znanja o savremenim tehnikama proizvodnje voća i grožđa, kroz teorijske i praktične obuke na terenu. Obuke bi trebalo koncipirati prema potrebama proizvođača i obuhvatale bi: pravilan izbor parcela za zasnivanje zasada, pripremu zemljišta u skladu sa principima integralne proizvodnje, izbor sadnog materijala, značaj uvođenja novih komercijalnih sorti koje zahteva tržište, sadnju, savremeni agro- i pomotehnički tretmani (zaštita, đubrenje, navodnjavanje, zimska i zelena rezidba, berba i sl.).
2. Napraviti bazu podataka proizvođača koji se bave voćarsko-vinogradarskom proizvodnjom, izdvojiti veće proizvođače koji bi bili primer dobre prakse. Mapirati sela gde dominira voćarska i vinogradarska proizvodnja.
3. Podrška organizaciji udruženja i promotivnih aktivnosti od strane udruženja proizvođača:
 - a. Informisati proizvođače o značaju interesnog udruživanja, funkcijama udruženja radi lakšeg plasmana proizvoda. Neophodno je ustaliti praksu održavanja skupova u organizaciji udruženja voćara i vinogradara sa specifičnom tematikom (gajenje šljive, kupine, vinove loze). Udruženje treba da u potpunosti preuzme organizaciju ovih manifestacija, uz podršku lokalne samouprave koja bi se sastojala u:
 - definisanju odgovarajućih tema za predavanja,
 - povezivanju udruženja sa referentnim predavačima iz te oblasti,
 - definisanju pratećih sadržaja tokom ovih manifestacija,
 - pomoći u definisanju dinamike aktivnosti tokom manifestacija i dr.;
 - b. podrška uspostavljanju saradnje udruženja proizvođača iz opštine Gažin Han i udruženja iz regiona – razmena iskustava samih proizvođača, organizovanih kroz kontakt i međusobne posete manjih ciljanih grupa u zavisnosti od voćne vrste, veoma su dobar način za unapređenje proizvodnje. Obilazak zasada i razgovor o problemima koji se mogu javiti tokom proizvodnog procesa, između samih proizvođača, mogu značajno unaprediti proizvodnju u određenim praktičnim aspektima;
 - c. podrška uspostavljanju saradnje između opština sa dominantnom voćarskom ili vinogradarskom proizvodnjom – povezivanje opština, koje voćarsko-vinogradarsku proizvodnju vide kao razvojnu granu, moglo bi dati značajan doprinos razvoju voćarstva i vinogradarstva u tim opštinama. Na ovaj način bi

se pružila mogućnost transfera iskustava vezanih za podršku razvoja voćarstva i vinogradarstva na opštinskom nivou, plasmanu subvencija, saradnji sa poljoprivrednim proizvođačima i dr.;

- d. izdavanje ciljane stručne literature kao objedinjeno i kompletno štivo za proizvođače – prisustvo velikog broja publikacija različitog nivoa kvaliteta iz oblasti voćarstva, unosi određen stepen nedoumica kod proizvođača. Materijal koji je namenjen proizvođačima, mora biti jasan, bogato ilustrovan, sa posebno kvalitetno obrađenim segmentima proizvodnje, koji za proizvođače predstavljaju problem (rezidba). U ovom trenutku postoje opravdani razlozi za publikovanje dve knjige: 1. Šljiva – kao najzastupljenije voćne vrste i 2. Jagodasto voće – kao vrste prihvatljive za male posede i veliki angažman radne snage, što je inače slučaj u proizvodnim uslovima Gažinog Hana.
- e. ciljane studijske putovanja za voćare u skladu sa savremenim trendovima – identifikovati napredne voćare (koji su spremni da uče i ulažu u spostvenu proizvodnju) i organizovati za njih ciljane studijske putovanja koja bi mogla doprineti unapređenju proizvodnje.

4. Unaprediti postojeće, i stvoriti uslove za podizanje novih preradnih kapaciteta. Stimulisati manje prerađivačke delatnosti na gazdinstvima radi dobijanja poluproizvoda ili gotovih proizvoda (kaše, džemovi, slatko i proizvodi sa dodatom vrednosti).

5. Informisanje svih činioca u tržišnom lancu (proizvođač, otkupljivač, prerađivač) o značaju međusobne saradnje, kako bi svi akteri u lancu bili zadovoljni i ostvarili benefite.

6. Raditi na marketingu proizvodnji, proizvođača i opštine kroz:

- a. uvođenje "korpe" proizvoda kao markentiškog alata za promociju opštine i proizvođača, i promociju turizma;
- b. informisanje o ekonomskim efektima i profitabilnosti voćarsko-vinogradarske proizvodnje;
- c. podizanje svesti o značaju EU standarda proizvodnje; podrška uvođenju standard (Integralna proizvodnja, GlobalGAP, Organska proizvodnja, zaštita geografskog porekla, HACCP...)-garancija krajnjem potrošaču da se radi o zdravstveno bezbednim proizvodima;
- d. obezbeđenje tržišnih informacija, praćenje trenutnog stanja, zahteva tržišta;
- e. obuka o marketingu, razvoj marketinških strategija za određene proizvode.

7. Mapirati potencijalne izvore finansiranja:

- a. Informisanje i obuke vezane za fondove ministarstva poljoprivrede, opština, EU fondove;
- b. pomoć pri apliciranju za fondove (subvencije, sredstva iz donacija, banke);
- c. priprema biznis planova za različite vidove proizvodnje.

Lekovito bilje, šumski plodovi i gljive

Lekovito bilje, šumski plodovi i gljive smatraju se celinom koja nema čvrstih veza sa drugim privrednim granama agrarnog sektora, iako može vezati za sebe niz ulaznih i izlaznih interakcija sa brojnim subjektima, posebno prehrambeno-prerađivačkim kompleksom.

Ovaj sektor zbog važnosti radnog angažmana u ruralnom području treba da se razvija na održiv način, pa se borba za konkurentnost i tržišni principi nameću kao dominantna opredeljenja njegovog razvoja. Predlog mera, racionalnog i održivog korišćenja prirodnih potencijala za širu proizvodnu praksu u opštini, predstavlja jednu od bitnih osnova sa ekonomskog i socijalnog aspekta.

Ohrabruje delokrug rada novoosnovane zadruge "Zaplanjski zasad" koji trenutno ima 15 zadrugara iz 12 sela opštine. Ova zadruga se trenutno bavi primarno proizvodnjom lekovitog, začinskog i aromatičnog bilja, odnosno proizvodnjom i sušenjem nevena, belog sleza, artičoke, kamilice, matičnjaka, mente, bele slačice, lincure, peršuna liščara i bosiljka. Pored toga, planira se unapređenje delatnosti zadruge u oblasti voćarske i stočarske proizvodnje. Zadruga planira kvalitetno gajenje lekovitog, začinskog i aromatičnog bilja na ukupnoj površini od oko 30 ha i nabavku mehanizacije i opreme za modernu proizvodnju, specijalizaciju proizvođača za gajenje jedne kulture, podizanje

plastenika za rasad lekovitog bilja, kontinuiranu edukaciju proizvođača i sertifikaciju proizvoda.

Pored poljoprivrednih kultura koje se uzgajaju na poljoprivrednih površinama značajan deo prihoda ruralnog stanovništva opštine može predstavljati i prihod ostvaren od ubiranja šumskih plodova i lekovitog bilja: kupina, jagoda, smrčka, vrganja, šampinjona, lisičarki, divljeg luka, zove, cvet gloja i dr.

Vizija razvoja lekovitog bilja, gljiva i drugih šumskih sekundarnih sirovina može se definisati težnjom da se iz današnjeg nerazvijenog stanja ovog sektora definiše i obezbedi ambijent koji će:

- biti primeren za ruralno područje,
- sakupljanjem i kultivacijom lekovitog bilja i gljiva održiv,
- tehničko-tehnološki moderan,
- ekološki prihvatljiv.

Sakupljanje lekovitog bilja i gljiva između onoga šta je ono danas i onoga šta se od njega očekuje u budućnosti, jeste da se:

- postupcima sakupljanja i merama uzgoja daje proizvod koji će biti prihvaćen od potrošača u zemlji i inostranstvu;
- osigura nivo profitabilnosti i održivosti;
- radno angažuje veći broj stanovništva, pogotovo iz brdsko-planinskih područja; i
- transformiše postojeću sakupljačku praksu i vodi je u proces revitalizacije.

Preporuke i strateška opredeljenja

- Finansijskim imputom podsticati plantažni uzgoj pojedinih ljekovitih biljnih vrsta u cilju destilacije (u toku leta destilirati lekovite biljke, u kasnu jesen zimu i rano proleće igličasto drveće bora, jele i smrče);
- Proizvoditi različite finalne proizvode na bazi destilata lekovitog bilja;
- Definisati metodologiju identifikacije sekundarnih šumskih sirovina, u cilju kontrole i zaštite i očuvanja biodiverziteta;
- Definisati metodologiju kvantitativno dozvoljenog sakupljanja pojedinih sekundarnih sirovina kako ne bi iz privredno važnog statusa prelazile u retke i rizične (određivanje dozvoljenih kvota eksploatacije);
- Posvetiti pažnju načinu prikupljanja bilja i plodova radi očuvanja staništa i održivosti.

Organska poljoprivreda

Sistemi organske poljoprivrede zasnovani su na plodoredu, zadržavanju biljnih ostataka, upotrebi organskog đubriva, leguminozama, mehaničkoj obradi zemljišta, merama biološke borbe protiv korova i uzročnika biljnih bolesti i insekata, sa osnovnim ciljem održavanja plodnosti zemljišta i obezbeđivanja hranjivih materija za uzgoj biljaka. Osnovni principi na kojima je potrebno zasnovati organsku proizvodnju su:

- Plodored (rotacija useva);
- Uzgajanje vrsta, sorti prilagođenih datim zemljišnim i klimatskim uslovima (otporne na stres, štetočine i bolesti);
- Obrada zemljišta podešena očuvanju plodnosti tla;
- Isključivanje upotrebe sintetskih hemijskih sredstava u proizvodnji, kao i insistiranje na prirodnoj otpornosti biljaka i mehaničkom suzbijanju korova; i
- Održavanje zaštitnih pojaseva između organske i konvencionalne proizvodnje.

Brojni su razlozi koji upućuju na brže preusmerenje konvencionalne na organsku poljoprivredu, od kojih se najčešće izdvajaju:

1. Ekološki: održavanje prirodnog bogatstva i biološke ravnoteže; zaštita okoline; očuvanje (zaštita) zemljišta; obezbeđenje ambijenta za uzgoj farmskih životinja;
2. Privredni: obezbeđenje tržišta za organske proizvode; manja zavisnost od industrije (proizvodnje repromaterijala); povećanje profita; i
3. Zdravstveni: zdravstveno ispravna hrana kao uslov za očuvanje zdravlja ljudi.

Za preusmeravanje iz konvencionalne u organsku proizvodnju nužno je sagledati osnovne činjenice:

- Kako je moguće konvencionalnu proizvodnju na posedu usmeriti u organsku;

- Koji su načini i metode za konverziju u organsku proizvodnju;
- Koliko se smanjenje ili povećanje prihoda očekuje od preusmerenja u organsku proizvodnju;
- Koji je obim i učešće rada potrebno u organskoj proizvodnji;
- Koji organski proizvodi imaju sigurno tržište i kolike su njihove cene.

Ciljevi u organskoj proizvodnji

- Da se proizvodi hrana visokog kvaliteta;
- Da se prepozna širi sociološki i ekološki uticaj organske proizvodnje;
- Da se održi i poveća dugoročna plodnost zemljišta i biološka aktivnost koristeći se biološkim metodama;
- Da se neguje lokalna i regionalna proizvodnja i distribucija;
- Da se harmonizuje biljna i stočarska proizvodnja;
- Da se za ambalažu koristi biorazgradivi materijali i materijali koji se mogu reciklirati.

U opštini Gadžin Han postoje značajne mogućnosti za zasnivanje organske biljne i stočarske (govedarske, ovčarske i kozarske) proizvodnje, naročito u ruralnim područjima. Za ovu vrstu proizvodnje zainteresovani su potrošači u našoj zemlji, a naročito potrošači u razvijenim zemljama Evrope pa i Bliskog Istoka.

Organska biljna proizvodnja podrazumeva proizvodnju brojnih ratarskih, povrtarskih i voćarskih proizvoda, kao i lekovitog bilja. Organsko stočarstvo može ostvariti proizvodnju organskog mesa i mleka prema odgovarajućim organskim standardima. Implementacija organske pčelarske proizvodnje takođe može biti od velikog značaja.

Da bi se zasnovala organska biljna ili stočarska proizvodnja, proizvodna farmska jedinica mora biti registrovana od odgovarajućeg sertifikacionog tela, a sistem proizvodnje mora se odvijati prema standardima organske proizvodnje.

Stočarska proizvodnja

Stočarstvo je najznačajnija grana poljoprivredne proizvodnje u ruralnim područjima. Step razvijenosti poljoprivrede sagledava se učešćem ove grane u ukupnom obimu poljoprivredne proizvodnje.

Poljoprivredno gazdinstvo koje se bavi gajenjem farmskih životinja je osnovna organizaciona jedinica stočarske proizvodnje. Struktura poljoprivrednog gazdinstava sa aspekata veličine resursa kojima raspolažu, veličine kapaciteta proizvodnje, nivoa specijalizacije i organizacionih oblika jeste od ključnog značaja za izbor adekvatne strategije i mera agrarne politike u oblasti stočarstva.

Razumevanje strukture poljoprivrednih gazdinstava i njihovih aktivnosti ključna je pretpostavka za vođenje uspešne agrarne politike. Potrebno je imati u vidu da bez dobrog poznavanja strukture i karakteristika poljoprivrednih gazdinstava koja se bave stočarskom proizvodnjom nemoguće je postaviti realne dugoročne ciljeve, odabrati adekvatnu strategiju stočarstva i izabrati efektne mere agrarne politike.

Značaj stočarstva u poljoprivredi ogleda se ne samo u direktnom smislu kada su posredi proizvodi stočarstva već i indirektno. Sa aspekta ruralnog razvoja, stočarstvo obezbeđuje kontinuiranu uposlenost radne snage, kao i dodatnu uposlenost ženske radne snage, što je naročito bitno u uslovima visoke nezaposlenosti, koja najviše pogađa ruralne regione. Osim toga, poljoprivredna gazdinstva sa stočarskom proizvodnjom ravnomernije odnosno učestalije ostvaruju prihode tokom godine nego što je to slučaj u biljnoj proizvodnji, što pozitivno utiče na likvidnost gazdinstava i na životni standard ruralnog stanovništva. Stajnjak, kao nusproizvod stočarstva, nezamenljivo je organsko đubrivo u biljnoj proizvodnji.

Effekti stočarske proizvodnje mogu se sagledavati kroz sledeće aspekte:

- Proizvodnjom visokovrednih proizvoda stočarstvo pokriva važan deo potreba u ishrani ljudi;

- Razvoj nekoliko grana prehrambene industrije zasniva se na sirovinama koje potiču iz stočarske proizvodnje,
- Stočarstvo ima ulogu "stabilizatora" poljoprivrede, kroz smanjenje oscilacija u poljoprivrednoj proizvodnji;
- Dodatnim angažovanjem ljudskog rada, stočarstvo predstavlja izvor dohotka stanovništva, posebno u brdsko-planinskim oblastima ruralnih područja;
- Stočarstvo omogućuje ubrzaniji obrt sredstava u poljoprivredi i njihov ravnomerniji priliv (posebno određene linije stočarske proizvodnje);
- Proizvodnjom stajnjaka obezbeđuje se organsko đubrivo za biljnu proizvodnju.

Govedarstvo

Preporuke i rešenja u govedarstvu

Rešenja za razvoj govedarstva treba usmeravati prema:

- Povećanju stočnog fonda, izmeni rasnog sastava, povećanju mlečnosti po grlu i organizaciji stabilnog otkupa mleka;
- Proizvodni prioriteti u govedarstvu su: mleko, odgoj ženske teladi, tov junadi i formiranje matičnog stada goveda;
- Kako su u opštini posedi usitnjeni, u ovoj strategiji predlažu se modeli farmi sa 5 (pet) do 10 (deset) krava, koje treba uskladiti sa veličinom poseda za proizvodnju kabaste hrane, uzimajući u obzir da je za ishranu jedne krave potrebno 0,7 ha poljoprivrednog zemljišta u nižim predelima i 1,0 ha na većim nadmorskim visinama;
- Osnovne karakteristike ove proizvodnje su: moderna oprema i odgovarajuća mehanizacija i automatizacija, tamo gde je to moguće i isplativo; slobodan način držanja krava; funkcionalno izmuzište ("riblja kost" ili "tandem"); tečno (rešetkasti pod) ili čvrsto izđubavanje (automatski potiskivač fecesa i urina – "skriper" ili duboka prostirka);
- Rasnu rejonizaciju usmeriti prema "Simentalcu";
- Proizvodnja mesa – tov može biti opravdana po sistemu tova na paši uz dodatak koncentrovane stočne hrane za period vegetacije izlazne telesne mase 250 kg (bez prezimljavanja). Ukoliko se proizvođač odluči za agrobiznis stajskog uzgoja orijentisati se na "Simentalca" ili na neke tipične mesne rase kao što je "Šarole", "Limuzen" i dr. i
- Pored uzgoja mlečnih goveda, zahvaljujući delom podsticajima, poljoprivredni proizvođači se sve više orijentišu na tov junadi odnosno proizvodnju mesa.

Ovčarstvo

U postojećoj populaciji ovčarstvo u opštini treba da se razvija u dva proizvodna pravca, zavisno šta je dominantna proizvodnja, pri čemu je jedan pravac držanje ovaca radi muže i proizvodnje mleka i njegove prerade u sireve, a drugi je proizvodnja jagnječeg mesa.

Uzgoj ovaca u opštini Gadžin Han je potpuno ekstenzivan. Ishrana ovaca se u periodu leta ostvaruje ispašom na planinskim pašnjacima, dok se u zimskom periodu ovce drže u zatvorenim objektima, a ishrana je bazirana na kabastim hranivima, pre svega često nekvalitetnom senu dobivenom kasnom kosidbom. Zapaža se da proizvođači sve više napuštaju gajenje velikih stada usled nemogućnosti ishrane, pa se stvaraju manje farme u kojima je kretanje ovaca delimično ili potpuno kontrolisano. Ipak, uzimajući u obzir postojanje velikih i manjih stada ovaca ova proizvodnja ima perspektive u opštini.

Preporuke za unapređenje ovčarstva:

- Ovčarstvo je veoma pogodno za farmere koji nemaju kapacitete za intenzivnu masovnu govedarsku proizvodnju i ne zahtevaju izuzetno visoke investicije za preradu mleka i mesa na farmama, pa tako predstavljaju mogućnost za popravljavanje ekonomskog položaja farmera, a nude i mogućnosti diverzifikacije proizvodnje uvođenjem tradicionalnih proizvoda sa dodatnom vrednošću (na primer, punomasni ovčiji zaplanjski sir, mešanac i sl.).

- treba snažno podržati proizvodnju ovčijeg mesa i mleka gde je to moguće, a naročito u brdsko-planinskom području;
- Preduzetnička proizvodnja u ovčarstvu primerenija je za sistem ovčarenja u kome se proizvodi sir u odnosu na proizvodnju samo jagnjadi.

Kozarstvo

Uzgoj koza u opštini karakteriše ekstenzivni način držanja u improvizovanim stajama i loša ishrana, koja rezultira vrlo malim proizvodnim kapacitetima. Po mnogim zoohigijenskim i hranidbenim normativima, koza je slična ovci. Ova sličnost je uslovlila i pojavu kombinovanih stada ovaca i koza.

Ciljevi i preporuke u kozarstvu:

- Uzgoj koza treba orijentisati na robnu proizvodnju (farme sa minimalnim brojem od 50 grla);
- Preferisati slobodni uzgoj koza (uzgoj na otvorenom prostoru – paša);
- Orijentisati se na Sansku kozu u nižim delovima brdsko-planinskog područja;
- U područja sa većim visinama gajiti Alpsku kozu;
- Pružiti podršku sa nivoa opštine robnim proizvođačima u gajenju koza;
- Naturalnu proizvodnju manjeg broja koza u sistemu sa ovcama podsticati u meri ruralnog razvoja na nivou podsticaja koji se daju za gajenje ovaca.
- Raditi na promovisanju i organizovanju otkupa kozjeg mleka.

Svinjarstvo

Da bi ušlo u sferu ekonomske isplativosti svinjarstvo zavisi od mogućnosti vlastite proizvodnje koncentrovane hrane. Kao posledica nemogućnosti proizvodnje jeftinije hrane, koja se koristi u tovu, svinjarstvo je u opštini skoncentrirano na domaćinstva koja za vlastite potrebe uzgajaju od 1-2 i vrlo retko do 5 krmača.

Nedostatak uzgojnih i selekcijskih programa predstavlja problem u planiranju proizvodnje i načinu sprovođenja uzgojno selekcijskog rada, u cilju proizvodnje kvalitetnog priplodnog i tovnog materijala. Nema planskog sprovođenja ukrštanja i hibridizacije, kao uobičajenih postupaka za dobijanje boljih uzgojnih i proizvodnih rezultata u svinjarstvu, pa se kao posledica postižu veoma skromni rezultati u pogledu broja odgojene prasadi po krmači i veličini prirasta.

Živinarstvo

Uzgoj živine zasniva se na činjenici da preovladava uzgoj za vlastite potrebe, pogotovo u brdsko-planinskom području opštine. Komercijalno isplativo živinarstvo zahteva mogućnost vlastite proizvodnje biološkog materijala, kao i osiguranje što jeftinije hrane tokom cele godine. S obzirom da prirodni uslovi ne dozvoljavaju ispunjenje ova dva uslova, razvoj živinarstva zavisi od poslovnog umeća preduzetnika koji će morati da prihvate sve rizike poslovanja da bi bili konkurentni na tržištu. Bez obzira na industrijski karakter ove proizvodnje, koja je u principu predviđena u blizini i sklopu klanične industrije, pojedini proizvođači se opredeljuju za podizanje manjih farmi kokoši nosilja i brojlera za lokalno tržište.

Pčelarstvo

Opština Gadžin Han ima povoljne uslove za razvoj pčelarstva, za proizvodnju meda i drugih pčelinjih proizvoda. I pored izvrsnih prirodnih uslova: povoljni klimatsko-vegetativni uslovi, veliki broj raznovrsnih biljnih vrsta, značajna površina pod šumskim pokrivačem, prostrana područja livada i pašnjaka, pčelarstvo u opštini nije ni približno na nivou na kome bi moglo biti.

Usmerenja i preporuke za proizvodnju meda:

- Proizvodnja meda bi se mogla višestruko povećati, ako se proizvođači usmere na proizvodnju i izvoz visko-kvalitetnog monoflornog meda i prema malim segmentima atraktivnih tržišta (organska proizvodnja, sajamska trgovina i sl.);
- Tome u velikoj meri može doprineti postojeće udruženje koje ima nameru da preraste u zadrugu pčelara;

- Potrebno je proširiti asortiman proizvoda i inovirati nastup na tržištu i unaprediti komunikaciju sa kupcima;
- Treba pospešiti jačanje vlastitog "brenda" a ne regionalno brendiranje, jer kupcima na inostranom tržištu nazivi lokaliteta u Republici Srbiji ne znače mnogo. Za promociju ove proizvodnje na inostranom tržištu bilo bi od izuzetne važnosti da Republika Srbija što skorije postane članica internacionalnog udruženja Apimondija;
- Povećanjem broja košnica uvećava se obim proizvodnje i uslovi za ostvarivanje stabilnih prihoda domaćinstvima koja se nalaze u područjima konfiguracijski nepovoljnim za poljoprivredu ili imaju ograničene zemljišne i druge kapacitete za bavljenje poljoprivredom; i
- Uspostaviti, ali i poštovati sporazume i saradnju pčelara i voćara o zaštiti pčela kod intenzivne zaštite biljne proizvodnje pesticidima.

Ribarstvo

Opština Gadžin Han ima značajan potencijal kvalitetnih voda za proizvodnju ribe, pre svega vodotokove koji sa stanovišta kvantiteta i kvaliteta ispunjavaju vrlo zahtevne uslove proizvodnje salmonidnih riba. Razvoj slatkovodnog rečnog ribarstva sa tehnološke tačke gledišta može se podeliti na dva osnovna pravca:

- uzgoj radi naseljavanja u devastirane visinske vodene tokove, radi povećanja njihove populacije u navedenim vodnim biotopima, i
- uzgoj isključivo radi obezbeđenja tržišta visokokvalitetnim ribljim mesom.

Ciljevi i preporuke u ribarstvu:

- Proizvodnju ribe, stimulirati finansijskim inputima (vlastitom podrškom) i administrativnim merama (u obavezama prema vodnim, veterinarskim, komunalnim taksama), a ne prepustiti samim ribarima;
- Proizvodnju ribe orijentirati na kalifornijsku pastrmku (belo i crveno meso) i potočnu pastrmku (gde postoje uslovi).

Najznačajnije preporuke u stočarstvu

Najvažniji strateški pravci podrške razvoju stočarstva, koji su u saglasnosti sa republičkom strategijom razvoja poljoprivrede (stočarstva), pored navedenih, su:

- poboljšanje rasnog sastava farmskih životinja,
- povećanje broja farmskih životinja do nivoa potpunog korišćenja resursa,
- stimulanje uvećanja broja porodičnih komercijalnih gazdinstava u odnosu na porodična gazdinstva koja proizvode isključivo za sopstvene potrebe,
- proizvodnja standardizovanih i kontrolisanih animalnih proizvoda na specijalizovanim gazdinstvima,
- aktiviranje pašnjaka na Suvoj planini i Seličevici i proizvodnja u sistemu krava-tele,
- uvođenje standardizovanih mera pripreme i obrade animalnih proizvoda i veterinarsko sanitarne zaštite sa ciljem smanjenja higijenskih rizika,
- poboljšanje prometa standardizovanih i kontrolisanih animalnih proizvoda,
- stimulanje tova farmskih životinja,
- poboljšanje prometa i tržišta tovnih farmskih životinja, i
- značajan deo poljoprivrednog stanovništva usmeriti u stočarstvo.

Sagledavanjem trenutnog stanja u stočarskoj proizvodnji i naročito zastupljenih modela u opštini Gadžin Han trebalo bi odgovarajućim merama podržati porodična gazdinstva koja poseduju:

- dve i više krava,
- gajenje u sistemu krava – tele (3 krave i više),
- pet i više tovljenika junadi,
- 10 i više ovaca,
- 10 i više koza,
- tri i više krmača,

- 10 i više tovljenika svinja,
- 100 i više kokoši nosilja,
- 300 i više brojlera, i
- 10 i više košnica meda.

Sve mere koje će se u narednom periodu preduzeti moraju imati za cilj podizanje nivoa proizvodnje na farmi, ali i poboljšanje kvaliteta proizvoda u skladu sa propisima EU.

Proizvodnja koncentrovane hrane na oranicama treba da se razvija u skladu sa napredovanjem stočarstva i treba da bude njen važan prateći deo. Uz rast proizvodnosti, modernizacija proizvodnje i iskorišćavanja koncentrovane hrane, načini su koji se neophodni za poboljšanje sadašnjeg stanja. Pored ostalog, ovo zahteva tehnološku edukaciju/obuku poljoprivrednika za zimsku ishranu silažom ili senažom, kao i zamenu korišćenja sejanih travnjaka ispašom ili kombinovano kosidbom i ispašom. Znatan deo korišćenih livada i pašnjaka u opštini treba rekultivisati, a nekorišćene površine po istim principima uvoditi u proizvodnju u skladu sa potrebama razvoja stočarstva. To će rezultirati većom i kvalitetnijom proizvodnjom zelene mase od sadašnje.

Na isti način treba uvoditi moderne načine ishrane preživara hranom sa travnih površina korišćenjem metoda, kao što su:

- ispaša, koja je jeftinija i zdravija, kako za životinje tako i za proizvode od životinja koje koriste ljudi, kao i
- kombinovano korišćenje travnjaka kosidbom i ispašom, konzervisanje zelene mase sa travnjaka putem silaže ili senaže u rotobalama i sl.

Opština Gadžin Han u ovom procesu treba da odigra značajnu ulogu, u smislu obezbeđenja određenih finansijskih sredstava, ali i kroz njihovo racionalno korišćenje. Opština bi trebalo takođe da zatraži konkretnu pomoć za revitalizaciju poljoprivredne proizvodnje od Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije, Nacionalnog investicionog plana i stranih donatora, kao i da kada za to dođe vreme konkuriše za sredstva koja namenjuje EU u oblasti pospešivanja ruralnog razvoja.

Značajno bi bilo podsticanje razvoja stočarstva, posebno u brdsko-planinskom regionu opštine, a naročito korišćenje pašnjaka ispod Suve planine, između ostalog popravkom atarskih puteva do ove planine i njihovim povezanjem sa selima. Treba podržati stočare iz sela Sopotnica (njih 10-15), koji imaju 5-12 krava, oko 20 i više ovaca i oko 20 i više koza u nastojanju da njihovo udruženje preraste u Zadrugu stočara koja bi bila specijalizovana za proizvodnju kvalitetnog punomasnog sira. Takođe je od značaja da država poveća subvencije po grlu i podrži stočare koji se bave sistemom stočarenja krava - tele na planinskim pašnjacima i prepozna ovaj vid proizvodnje kao ekološki značajan. Opština bi trebalo da nastavi saradnju sa bankama u vezi obezbeđenja kredita poljoprivrednicima kako je činila u toku ove godine

Stočari u Zaplanju generalno posmatrano ne poseduju potpuno znanje i iskustvo u gajenju pojedinih vrsta farmskih životinja, kao i u upravljanju stočarskim farmama, bilo da je reč o tovu ili proizvodnji mleka. Farmeri uglavnom drže niskoproduktivne rase dvojnog pravca proizvodnje i ne usuđuju se da specijalizuju proizvodnju. Genetski potencijal u stočarskoj proizvodnji u narednom periodu treba unaprediti kroz postojanje matične službe, ali i uvođenjem semena novih progeno testiranih mužjaka (testirani na prinos mleka, mlečne masti i proteina, mesa) i kada je u pitanju govedarstvo priplodnih junica koje bi se aklimatizovale na ovaj prostor.

U procesu specijalizacije proizvodnje treba se okretati specijalizovanim rasama, ali tek nakon ispunjavanja svih ostalih preduslova, jer visoko produktivne rase zahtevaju i vrhunske uslove gajenja i ishrane.

Kada je u pitanju govedarstvo, oplemenjivanje u pravcu povećanja mlečnosti treba da se obavi ukrštanjem sa mlečnijim rasama goveda, kao što su, na primer, mlečni tip simentalca (nemački simentalac), monbeliar, crveni holštajn itd.

U oplemenjivanju koje se vrši u pravcu povećanja mesnatosti trebalo bi se fokusirati na industrijsko ukrštanje. Krave domaće šarene rase nižih proizvodnih sposobnosti trebalo bi da se osemenjavaju semenom bikova tovnih rasa (F1 generacija bikova limuzin i šarole rase) i bikova simentalske rase koji su progeno testirani na meso.

Dobijena telad (muška i ženska) bi se točila do većih završnih masa i uglavnom bi bila namenjena izvozu. Već prva generacija meleza imala bi značajno poboljšane toвне rezultate (veća telesna masa pri teljenju 2-3 kg; bolja konverzija hrane za 15%; veći randman za 2% itd.).

Ovčarstvo bi trebalo da bude primarna stočarska proizvodnja u opštini Gadžin Han. U odgovarajućem obimu treba da ga prati kozarstvo. Za ove proizvodnje treba temeljno razmotriti pitanje poboljšanja rasnog sastava i maksimalnog korišćenja svih potencijala opštine, naročito kada je u pitanju organska ovčarska i kozarska proizvodnja.

Poznato je da se značajna poboljšanja u stočarskoj proizvodnji mogu učiniti stavljanjem posebnog akcenta na ishranu (balansiranje energije i proteina), reprodukciju (izbor semena mužjaka pri veštačkom osemenjavanju, kraći interval posle porođaja, uspešnost osemenjavanja i dr.), proizvodnju stočne hrane (unapređenje proizvodnje i konzervisanja stočne hrane, veći kvalitet hrane, povećanje proizvodnje na sopstvenim zemljišnim površinama i sl.), objekte (vezani i slobodni sistemi gajenja, tehnološka rešenja koja dovode do stvaranja boljih mikroklimatskih uslova) i sl.

Stručne službe zbog toga treba da sačine kompletnu tehnologiju ishrane uvažavajući rasni sastav i raspoložive površine namenjene za proizvodnju stočne hrane. Jedna od mera koja može da dovede do brzih i vidljivih rezultata je zasnivanje sejanih travnjaka optimalnih travnih kompozicija umesto prirodnih ili neodržavanih sejanih travnjaka. Travne kompozicije dobro prilagođene regionu će, uz primenu neophodnih agrotehničkih mera, dovesti do povećanja prinosa biljne mase i većeg sadržaja proteina u njima.

Treba razmotriti sve aspekte tehničke pomoći farmerima koji bi doveli do boljih ekonomskih rezultata (nabavka mehanizacije, racionalno udruženo korišćenje mehanizacije). Primaran zadatak u stočarstvu je stalno poboljšanje kvaliteta mleka i mesa. U najskorijoj budućnosti se očekuje usklađivanje higijenskih propisa o kvalitetu mleka sa propisima i standardima EU. Zbog toga je od izuzetnog značaja da se kroz edukaciju podigne svest o higijenskim zahtevima.

U gajenju treba obratiti pažnju na nizak nivo higijene u objektima, i to prvenstveno u delu muže (korišćenje laktofrizera i pravilno održavanje i čišćenje opreme za mužu). Kvalitet proizvoda treba da se unapredi kroz povećanje broja laktofrizera u selima i nabavku odgovarajuće opreme za mužu. Savetodavna služba mora da insistira da sva finansijska ulaganja ili eventualne donacije moraju da imaju prvenstveno za cilj poboljšanje ili upotpunjavanje opreme za mužu, korišćenje semena za travnjake i pašnjake, nabavku kvalitetnih grla i semena.

Povezanost postojanja kreditnih linija mlekara i klanica uz tehničku pomoć može omogućiti farmerima da unaprede proizvodne i reproduktivne osobine svojih grla

U strategiji razvoja mora se predvideti i činjenica da će se i mlekare i klanice prilagođavati higijenskim zahtevima EU, kao i zahtevima u pogledu kvaliteta mleka i mesa. Pored toga, razlika između letnje i zimske proizvodnje se mora smanjiti, prvenstveno boljim kvalitetom hrane u zimskom periodu.

Aktivnosti usmerene na realizaciju strateških ciljeva

Na osnovu detaljnog sagledavanja i razmatranja postavljenih strateških ciljeva razvoja poljoprivrede u opštini Gadžin Han izdvojene su aktivnosti usmerene na njihovu efikasnu realizaciju. Od tih aktivnosti najznačajnije su:

- registracija svih gazdinstava koja se bave poljoprivrednom proizvodnjom,
- ukрупnjavanje gazdinstava i povećanje nivoa proizvodnje na farmama,
- ubrzana i intenzivna edukacija poljoprivrednih proizvođača,
- formiranje stručnog tima koji će konstantno raditi na edukaciji i projektima koji će biti podržani od raznih institucija u zemlji i inostranstvu,
- podsticanje unapređenja proizvodnje kvalitetne stočne hrane,
- aktiviranje pašnjaka na Suvoj planini i Seličevici,
- aktiviranje pašnjaka u podplaninskim selima,
- specijalizacija poljoprivrednih gazdinstava,

- poboljšanje proizvodnih sposobnosti i rasnog sastava farmskih životinja,
- jačanje ekonomske moći poljoprivrednih gazdinstava,
- intenziviranje povrtarske proizvodnje na otvorenom i zatvorenom prostoru,
- povećanje i osavremenjavanje proizvodnje jagodičastog, koštičavog i jabučastog voća i uvođenje novih sorti i tehnologija,
- implementacija novih sistema za navodnjavanja i obnavljanje postojećih,
- proizvodnja visoko kvalitetne kabaste stočne hrane i melioracija livada i pašnjaka,
- organizaciono jačanje farmera kroz formiranje udruženja ratara, povrtara, stočara, voćara, vinogradara i pčelara,
- razrada tehnologija prerade biljnih i animalnih proizvoda,
- intenziviranje ratarske i proizvodnje krmnog bilja,
- usmeravanje proizvođača ka organizovanoj proizvodnji lekovitog bilja,
- povećanje proizvodnje povrtarskih kultura za industrijsku preradu,
- intenziviranje voćarske proizvodnje,
- poboljšanje i očuvanje kvaliteta zemljišta,
- tehničko opremanje područnih i javnih službi (seleksijska služba i Veterinarska stanica),
- implementacija organske poljoprivredne proizvodnje,
- stvaranje brendova biljnog i animalnog porekla,
- uspostavljanje sigurnog i stabilnog tržišta,
- obezbeđenje dovoljne količine zdravstveno ispravne hrane za potrebe stanovništva,
- omasovljenje pčelarske proizvodnje,
- obnavljanje i osavremenjavanje vinogradarske proizvodnje i podizanje novih zasada,
- intenziviranje vinogradarske proizvodnje,
- uvođenje novih tehnologija u rasadničkoj proizvodnji voća i vinove loze,
- očuvanje životne sredine,
- razvijanje svesti potrošača o neophodnosti korišćenja biljnih i animalnih proizvoda kontrolisanog kvaliteta,
- provera kvaliteta i mikrobiološke ispravnosti namirnica biljnog porekla,
- provera kvaliteta i mikrobiološke ispravnosti namirnica animalnog porekla.

Stvaranje informacionog sistema sa bazom podataka

Radi uspešnog i celishodnog prenošenja i usvajanja znanja i veština u okviru biljne i stočarske proizvodnje neophodno je uvođenje principa modernog agrobiznisa, koji podrazumeva implementaciju novih informacionih tehnologija - kao što su bežične komunikacije, čime bi se dosadašnji posredni transferi znanja putem stručnjaka-inženjera transformisao u neposredni vid komunikacije savetodavnih servisa (naučnih i drugih institucija) i poljoprivrednika. Savetodavni servisi bi imali ulogu prikupljanja informacija iz različitih izvora, njihove obrade i distribucije poljoprivrednicima nakon sređivanja podataka. U prikupljanju podataka naglašena je uloga inženjera poljoprivrede. Jedno od rešenja je obezbeđenje informacija na bazi modela u web-komponentama, koje mogu biti uključene u web-stranice, koje obezbeđuje odnosno svakodnevno dopunjuje neka visokoškolska ustanova, zajedno sa regionalnim i lokalnim stručnim službama (poljoprivredna i veterinarska služba). Druga obrazovna pomoćna tehnologija koja se može koristiti su digitalne biblioteke. Sam internet se pri tome pretvara u globalnu biblioteku koju korisnik posećuje na svom desktopu i pretražuje kako bi dobio neophodnu informaciju. Naučni instituti i fakulteti bi podržavali server na nacionalnom nivou, čime bi farmeri mogli direktno doći do njima neophodnih informacija.

Formiranje baze podataka o zainteresovanim proizvođačima u biljnoj i stočarskoj proizvodnji

Opština Gadžin Han ili udruženje poljoprivrednika treba da formiraju bazu podataka o zainteresovanim proizvođačima u biljnoj i stočarskoj proizvodnji odmah nakon usvajanja Strategije i akcionog plana. U biljnoj proizvodnji trebalo bi detaljno da se

evidentiraju proizvodni rezultati u pogledu vrste i obima proizvodnje. Osim baze o broju grla u stočarskoj proizvodnji neophodno je započeti i sa sistematskom kontrolom njihove produktivnosti. Kontrola produktivnosti ima veliki značaj za budući razvoj stočarstva u regionu. Izuzetno je važno zbog dobre evidencije, ali i potencijalnog plasmana proizvoda, imati dobar uvid u svim aspektima poljoprivredne proizvodnje na terenu.

Obezbeđenje finansijskih sredstava naročito je od značaja za projekte stvaranja opštih uslova za razvoj održivih i privredno efikasnijih poljoprivrednih gazdinstava, za projekte stvaranja prepoznatljivih tržišno-visokovrednih regionalnih proizvoda i za projekte koji se mogu ostvariti putem podsticajnih sredstava za razvoj porodičnih poljoprivrednih gazdinstava.

Ovo će se postići sprovođenjem sledećih vrsta projekata:

1. Projekti stvaranja opštih uslova za razvoj održivih i privredno efikasnih poljoprivrednih gazdinstava u skladu sa Strategijom na državnom i lokalnom nivou, pomoći će se osnivanje i rad u opštini Gadžin Han:

- štedno-kreditnih zadruga, specijalizovanih proizvođačkih i prerađivačkih udruženja i zadruga,
- tržišno-informacionog sistema i drugih izveštajno-prognostičkih službi,
- organizovanje stočnih pijaca i izlaganje farmskih životinja na sajmovima,
- tradicionalne poljoprivredne manifestacije uz organizovanje privredne promocije pojedinih sela, opštine i regiona u celini.

2. Projekti stvaranja prepoznatljivih tržišno-visokovrednih regionalnih proizvoda

U okviru ovih projekata posebno će se raditi na stvaranju prepoznatljivih regionalnih proizvoda i njihovom marketingu. U početku će se aktivnosti usredsrediti na stočarstvo, zatim povrtarstvo, voćarstvo i vinogradarstvo i njihove promocije, a potom i na proizvode ostalih grana.

3. Podsticajna sredstva za razvoj porodičnih poljoprivrednih gazdinstava

Uz navedena sredstva ostvarena prodajom zemljišta u državnom vlasništvu, treba izdvojiti deo sredstva iz budžeta Opštine na račun "Podsticajna sredstva za razvoj porodičnih poljoprivrednih gazdinstava" i koristiti ih (udružena sa sredstvima Ministarstva) putem kredita za podsticanje razvoja održivih porodičnih gazdinstava u Opštini, a prema usvojenom Programu kreditiranja, uz jasne kriterijume.

Podsticajne mere i sredstva

U državnom budžetu, kao i opštinskom, najčešće se predviđaju određeni oblici i vrste podsticajnih mera koje obuhvataju:

- Biljnu proizvodnja: merkantilna proizvodnja, semenska proizvodnja, proizvodnja sadnog materijala, i podizanje višegodišnjih zasada voća i grožđa;
- Stočarsku proizvodnju: govedarstvo, ovčarstvo, svinjarstvo konjarstvo, živinarstvo, pčelarstvo, i ribarstvo;
- Organsku proizvodnju: savetodavne službe za organsku proizvodnju i sertifikacija ekoloških proizvoda;
- Kapitalna ulaganja: zasadi voćnjaka i vinograda, navodnjavanje zasada i objekti stočarstva;putna infrastruktura i atarski putevi
- Podršku stručnim ustanovama u oblasti: uzgojno-selekcijskog rada, introdukcije u rasadničarstvu i semenarstvu, zaštite bilja i savetodavnim aktivnostima;
- Podršku za uvođenje novih tehnologija;
- Participacije u oblasti organizacija stručnih skupova, izdavanja stručnih publikacija, obrazovanje i podrške udruženjima i zadrugama poljoprivrednih proizvođača.

U opštini Gadžin Han potrebno je obezbediti finansijska sredstva za podsticanje proizvodnje, i to u vidu:

1. direktnog podsticanja pojedinih "strateških" proizvodnji (po količini proizvoda, grlu farmskih životinja, površini zemljišta i sl.),
2. bespovratne participacije za kapitalna ulaganja (višegodišnji zasadi, objekti za farmske životinje, reprocentri, sistemi za navodnjavanje, oprema), i
3. subvencioniranje kamata za kredite u poljoprivredi.

Pored toga, treba planirati sredstva za podršku:

1. relevantnih aktivnosti javnih stručnih ustanova od lokalnog značaja,
2. ulaganja u lokalnu putnu mrežu i atarske puteve
3. relevantnih aktivnosti veterinarske službe,
4. relevantnih aktivnosti savetodavne službe za zaštitu bilja,
5. održavanja značajnih manifestacija: simpozijuma, okruglih stolova, izložbi, sajмова i dr.,
6. izgradnja i održavanje atarskih puteva u opštini G. Han
7. unapređenja postojećih i uvođenje novih tehnologija,
8. rada robnih rezervi poljoprivredno-prehrambenih proizvoda,
9. organske proizvodnje, i
10. relevantnih aktivnosti nevladinih interesnih asocijacija na lokalnom nivou
11. podrška povratku iseljenog stanovništva u smislu finansijske i svake druge pomoći u započinjanju održive poljoprivredne proizvodnje na svojim imanjima.

Na nivou opštine savetodavna služba treba da se angažuje i pruži pomoć poljoprivrednicima u konkurisanju za sredstva koja će biti u Republici Srbiji namenjena za ruralni razvoj i mere unapređenja sela u okviru Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede i Ministarstva finansija, kao i predpristupnih fondova EU.

Ove mere obuhvataju unapređenje proizvodnje i plasmana, obnovu i jačanje seoske infrastrukture, razvoj i promociju ruralnih oblasti, zaštitu životne sredine i seoskih predela, razvoj i promociju organske proizvodnje. Na osnovu ovih mera trebalo bi što pre formulisati određene projekte, odnosno neposredno po usvajanju Strategije i akcionog plana.

Specifičnosti demografske situacije u opštini G. Han zahtevaju i posebnu pažnju i aktivnosti na konstantnom stvaranju uslova za povratak iseljenog stanovništva.

Kao prvu meru neophodno je organizovati za sve zainteresovane poljoprivrednike svrsishodnu edukaciju (treninzi, obuke, radionice) koja bi se kombinovala sa racionalnim investicijama u oblastima biljne i stočarske proizvodnje u kojima se rezultati mogu lako videti i primeniti. Neke od početnih predloženih mera koje bi bile finansirane iz lokalnog ili republičkog budžeta su:

- Edukacija proizvođača;
- Nabavka visoko kvalitetnog reproduktivnog materijala;
- Nabavka opreme za stočarsku proizvodnju (aparati za mužu i laktofrizeri);
- Obezbeđenje revolving fondova; i
- Obezbeđenje povoljnih mini kreditnih linija.

Za edukativni proces putem radionica, seminara i slično neophodno je postojanje snažne savetodavne službe, koja bi koristila pomoć poznatih stručnjaka kako bi se najnovija naučno-tehnička rešenja prikazala u praktičnim terenskim uslovima u opštini Gadžin Han. Takođe je, neophodno da se u sklopu ovih predavanja organizuje poseta na demonstracione farme i pokazna polja gde bi farmeri mogli dolaziti i upoznavati se sa mogućnostima poboljšanja proizvodnje iz najznačajnijih grana poljoprivrede.

Nabavka visoko kvalitetnog reproduktivnog materijala (životinje, seme) je veoma značajna mera unapređenja proizvodnje. Formiranjem matične službe stvaraju se preduslovi za racionalno korišćenje proizvodnih potencijala farmskih životinja. Uz pravilnu upotrebu semena, vođenje matične evidencije i praćenje proizvodnih rezultata nivo proizvodnje se može značajno povećati u roku od nekoliko godina. Sredstva za ovu aktivnost u prvoj i drugoj godini mogu obezbediti opština Gadžin Han i nevladine organizacije, ali već od treće godine ovu aktivnost bi trebalo da preuzmu članovi udruženja i sami proizvođači.

Nabavka poljoprivredne opreme (na primer, aparati za mužu i laktofrizi) je takođe veoma značajna mera unapređenja proizvodnje. Poznato je da kvalitet i higijenska ispravnost mleka u opštini Gadžin Han nisu na zadovoljavajućem nivou. U narednom periodu se očekuje da velike mlekare pomognu ili direktno vrše nabavku opremu za mužu i laktofrizere za svoje farmere. Takođe, poželjno bi bilo da se omogući nabavka

određenog broja laktofrizera namenjenih manjim ili srednjim proizvođačima, kako bi i oni postali interesantni za mlekare.

Deo opštinskog budžeta namenjen poljoprivredi je mali i deli se na veći broj poljoprivrednih grana. Zbog toga je onaj deo sredstava koji se bude namenio razvoju stočarstva neophodno racionalno upotrebiti. U prvom periodu (1-2 godine) poželjno je da se sredstva distribuiraju kroz određenu službu u kojoj bi odluke donosili zainteresovani stočari. Osnovni ciljevi u ovom smislu treba da budu formiranje i jačanje udruženja i zadruga i utrošak sredstava za potrebe svih stočara. Nakon izvesnog perioda formirano udruženje bi trebalo da stekne održivost i konstantne izvore prihoda za opstanak.

U narednom periodu (3-5 godina) sredstva bi se trebalo izdvajati po principu revolving fondova, što znači da bi svaki farmer koji dobije sredstva imao obavezu da ih nakon izvesnog perioda vremena vrati. Na ovaj način bi se mogla obezbediti nabavka semena, đubriva, opreme itd. Za podršku takvih revolving fondova zainteresovane su Vlade nekih razvijenih zemalja.

Kreditne linije banaka u ovom trenutku nisu povoljne. U narednih nekoliko godina sa njima treba postepeno računati. U kritičnom momentu razvoja pojedinih grana biljne i stočarske proizvodnje, a on se procenjuje za 2-4 godina, kreditne linije će postati interesantne za farmere.

Opština bi trebalo da nastavi i unapredi saradnju sa bankama u vezi obezbeđenja kredita poljoprivrednicima kako je to činila u toku ove godine u oblasti stočarstva, proizvodnje krmnog bilja, proizvodnje voća i povrća, kao i proizvodnje meda.

Udruženja i zadruge poljoprivrednika mogla bi da pronađu interes i način da se pojave kao garant pred bankama za ostvarivanje kreditnih linija.

Okvir za objedinjavanje i upravljanje finansijskim sredstvima mogao bi se naći u uspostavljanju Fonda za finansiranje razvoja sela i poljoprivrede na lokalnom i republičkom nivou, a za njihovu distribuciju u formiranju ranije spominjane poljoprivredne banke ili razvojne banke. I u ovom drugom slučaju, za poljoprivredu bi se formirala i davala kreditna sredstva pod povoljnijim uslovima. Sredstva za podrške sektoru trebalo bi da se formiraju iz budžeta, i to na svim nivoima republičke uprave. Sve ostalo bi trebalo da budu kapitalna investiciona ulaganja. Sredstva za ta ulaganja bi se formirala iz brojnih izvora kao što su kreditna i grant sredstva domaćih i međunarodnih finansijskih i drugih institucija (multilateralni i bilateralni aranžmani), sredstva vlada prijateljskih zemalja, sredstva međunarodnih kreditnih linija, sredstva humanitarnih organizacija, sredstva carina, PDV, i akciza, sredstva farmera i preduzetnika, kao i ostala sredstva namenjena razvoju poljoprivrede i prehrambene industrije (revolving i sl.). Među izvorima finansiranja, posebno važnim i dragocnim treba smatrati predpristupne fondove EU, fondove USAID (*United States Agency for International Development/Američka agencija za međunarodni razvoj*), kredite Svetske banke, sredstva MMF i donacije prijateljskih zemalja.

Po pitanju mogućih izvora, najvažnije aktivnosti trebalo da bi da se preduzimaju na privlačenju stranih ulaganja, pa potom i na aktiviranju što većeg broja domaćih privrednih investitora. Takođe, kao značajna grupa finansijskih izvora trebalo bi da budu sredstva za podsticanje zapošljavanja, sredstva iz privatizacionih fondova, potencijalna sredstva lokalne seoske štednje, kao i sve druge domaće ulagačke mogućnosti koje budu stajale na raspolaganju. Konačno, moguće je uspostavljanje i tzv. neformalne kreditne strukture koja bi obuhvatala brojne proizvođače inputa (građevine, mašine, đubriva, pesticidi), kao i značajnije prerađivačke subjekte, pojedine privatnike i sl. Posebnu važnost trebala bi da dobiju obrtna sredstva, bez kojih poljoprivrednici ne bi mogli održavati svoje proizvodne cikluse u svim granama poljoprivrede i prehrambene industrije.

Od bitnog značaja je i stanje atarskih puteva koji doprinose efikasnosti poljoprivredne proizvodnje i smanjuju impute u ceni koštanja poljoprivrednih proizvoda. Zbog toga se mora voditi računa o stanju atarskih puteva, potrebama lokalne zajednice i konstantno voditi briga o stanju već postojećih, kao i o izgradnji novih atarskih puteva.

Seoski turizam

Treba imati u vidu da seoski turizam kao potencijalni pokretač ruralnog razvoja opštine Gadžin Han može promeniti socio-ekonomsku sliku ovog ruralnog područja, a pozitivni efekti mogu biti višestruki:

- razvojem seoskog turizma podstakao bi se razvoj poljoprivrede, kao primarne delatnosti u selima opštine;
- seoski turizam kreira nova radna mesta, ali i čuva postojeća (u poljoprivredi);
- turizmom se mogu plasirati proizvodi domaće radinosti, što podrazumeva razvoj zanatstva;
- razvoj turizma u selima stvara nove poslovne prilike i predstavlja novu šansu za mlade, čime bi se smanjio negativan trend iseljavanja u grad i podsticanja povrtaka iz gradova, naročito Niša, u sela opštine Gadžin Han;
- razvoj seoskog turizma pretpostavlja očuvanje prirodne sredine (ekoturizam), ali i lokalne kulture, tradicije i običaja (etnoturizam);
- razvoj turizma bi selima doneo veće šanse za izgradnju još boljih puteva i poboljšanje infrastrukture.

Ruralni (seoski) turizam se oslanja prvenstveno na domaću tražnju iz urbanih područja, tako da bi njegov intenzivniji razvoj mogao da doprinese prilivanju dohotka iz privredno razvijenijih urbanih regiona u nedovoljno razvijena ruralna područja (turisti svoj novac zarađen u gradu troše na selu). Tako bi seoski turizam doprineo bržem privrednom razvoju ruralnih oblasti, što bi uticalo na smanjivanje postojećeg jaza u stepenu razvijenosti ruralnih i urbanih područja.

Prema Pravilniku o podsticajima za unapređenje ekonomskih aktivnosti na selu kroz podršku nepoljoprivrednim aktivnostima, objavljenom u "Službenom glasniku Republike Srbije", broj 67/16 od 5. avgusta 2016. godine, podsticaji obuhvataju podršku programima koji se odnose na unapređenje ruralne ekonomije za investicije koje se sprovode sa ciljem unapređenja kvaliteta života u ruralnim područjima, i to:

1. podsticaji programu za podršku investicijama za izgradnju, dogradnju, adaptaciju, investiciono i tekuće održavanje, u cilju privođenja nameni, kao i nabavke opreme, a radi pružanja ugostiteljskih usluga u ugostiteljskim objektima u domaćoj radinosti ili seoskom turističkom domaćinstvu, u smislu zakona kojim se uređuje turizam;
2. podsticaji programu za podršku investicijama za nabavku opreme i alata za obavljanje poslova koji se smatraju starim i umetničkim zanatima, odnosno poslovima domaće radinosti, u skladu sa propisima kojim se uređuju određivanja poslova koji se smatraju starim i umetničkim zanatima, odnosno poslovima domaće radinosti, načinu sertifikovanja istih i vođenju posebne evidencije izdatih sertifikata;
3. podsticaji programu za podršku investicijama za promociju nepoljoprivrednih aktivnosti na selu putem izrade ili modernizacije i profesionalizacije turističkih internet stranica.

Akcioni plan razvoja poljoprivredne proizvodnje u opštini Gadžin Han

Akcija/ Aktivnost	Vreme realizacije	Odgovorne institucije	Izvori Finansiranja*
Formiranje stručnog tima za razvoj poljoprivrede u Opštini	Januar 2018.	Opština, Udruženje	Budžet Opštine, Budžet Republike, Donacije
Upoznavanje sa Strategijom razvoja poljoprivrede u Opštini	Januar 2018.	Opština, Udruženje	Budžet Opštine, Donacije
Definisanje akcionog plana razvoja poljoprivrede u Opštini	Januar 2018.	Opština, Udruženje	Budžet Opštine, Donacije
Formiranje tela za realizaciju i efikasno sprovođenje Strategije	Januar 2018.	Opština, Udruženje, Privrednici	Budžet Opštine, Donacije, Privrednici u opštini
Dalji rad na formiranju većeg broja udruženja poljoprivrednika	Januar 2018.	Opština	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Izrada programa pomoći za formiranje udruženja poljoprivrednika	Januar 2018.	Opština, Udruženje	Budžet Opštine, Donacije Budžet Republike
Pospešivanje funkcionalnog rada udruženja	Stalno	Opština, Udruženje	Budžet Opštine, Donacije Budžet Republike
Utvrđivanje finansijskog plana kratkoročnog razvoja poljoprivrede u Opštini (1-3 godine)	Januar 2018.	Opština, Udruženje	Budžet Opštine, Donacije
Utvrđivanje finansijskog plana srednjeročnog razvoja poljoprivrede u Opštini (4-5 godina)	Januar 2018.	Opština, Udruženje	Budžet Opštine, Donacije
Utvrđivanje finansijskog plana dugoročnog razvoja poljoprivrede u Opštini (6-10 godina)	Januar 2018.	Opština, Udruženje	Budžet Opštine, Donacije
Utvrđivanje izvora finansijskih sredstava za ostvarivanje plana kratkoročnog razvoja poljoprivrede u Opštini	Januar 2018.	Opština, Udruženje	Budžet Opštine, Donacije
Utvrđivanje izvora finansijskih sredstava za ostvarivanje plana srednjeročnog razvoja poljoprivrede u Opštini	Januar 2018.	Opština, Udruženje	Budžet Opštine, Donacije
Utvrđivanje izvora finansijskih sredstava za ostvarivanje plana dugoročnog razvoja poljoprivrede u Opštini	Januar 2018.	Opština, Udruženje	Budžet Opštine, Donacije
Donošenje pravila o monitoringu sprovođenja Strategije	Februar	Opština, Udruženje	Budžet Opštine, Donacije
Formiranje lokalnog informacionog poljoprivrednog sistema (LIPS) u cilju unapređenja i podsticanja poljoprivredne proizvodnje i tržišta	Februar – Maj 2018	Opština, Udruženje	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike, Privrednici u opštini
Upoznavanje sa <i>Common Agricultural policy</i> EU	Februar 2018.	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike

Strategija razvoja poljoprivrede u opštini Gadžin Han 2018-2023

		strukovne škole	
Upoznavanje sa Strategijom razvoja poljoprivrede Republike Srbije	Februar 2018.	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Upoznavanje sa Planom Strategije ruralnog razvoja Republike Srbije 2009-2013. godine	Februar 2018.	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Upoznavanje sa relevantnim propisima Republike Srbije	Mart 2018.	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Upoznavanje sa relevantnim propisima EU	Mart 2018.	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Edukacija u vezi PLA (<i>Participation, learning and action</i>) metoda	Mart 2018.	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Kategorizacija sela odnosno sagledavanje socio-ekonomskog i poljoprivrednog stanja sela (Izrada slike sela)	Mart-decembar 2018.	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Sagledavanje poljoprivrednih resursa	April 2018	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Kategorizacija domaćinstava	Maj 2018	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Nastavak registracije poljoprivrednih gazdinstava	Stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Osnivanje centra partnerske saradnje sektora lokalne samouprave, biznis i nevladinih organizacija	Maj 2018	Opština, Udruženje Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike, Privrednici u opštini
Formiranje klastera za stočarsku proizvodnju	Maj 2018. i nadalje	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike, Privrednici u opštini i Nišavskog okruga
Formiranje klastera za biljnu	Maj 2018. i	Opština,	Budžet Opštine,

Strategija razvoja poljoprivrede u opštini Gadžin Han 2018-2023

proizvodnju	nadalje	Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Donacije, Budžet Republike Privrednici u opštini i Nišavskog okruga
Formiranje klastera za organsku proizvodnju	Maj 2018. i nadalje	Opština, Udruženje Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike Privrednici u opštini i Nišavskog okruga
Izrada plana i programa razvoja prerađivačke industrije	Maj 2018	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike, Privrednici u opštini i Nišavskog okruga
Unošenje podataka u LIPS o sagledavanju pogodnosti zemljišta za poljoprivrednu proizvodnju	Od maja 2018 nadalje	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Unošenje podataka u LIPS o ratarskoj proizvodnji	Od maja 2018 nadalje	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Unošenje podataka u LIPS o povtarskoj proizvodnji	Od maja 2018 nadalje	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Unošenje podataka u LIPS o stočarskoj proizvodnji	Od maja 2018 nadalje	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Unošenje podataka u LIPS o voćarskoj proizvodnji	Od maja 2018 nadalje	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Unošenje podataka u LIPS o vinogradarskoj proizvodnji	Od maja 2018 nadalje	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Unošenje podataka u LIPS o pčelarskoj proizvodnji	Od maja 2018 nadalje	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Unošenje podataka u LIPS o organskoj proizvodnji	Od maja 2018 nadalje	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Analiza podataka o zastupljenim modelima ratarske proizvodnje	Od juna 2018 nadalje	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Analiza podataka o zastupljenim modelima povrtarske	Od juna 2018	Opština, Udruženje,	Budžet Opštine, Donacije,

Strategija razvoja poljoprivrede u opštini Gadžin Han 2018-2023

proizvodnje	nadalje	Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Republike
Analiza podataka o zastupljenim modelima stočarske proizvodnje	Od juna 2018 nadalje	Opština, Udruženje Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Analiza podataka o zastupljenim modelima voćarske proizvodnje	Od juna 2018 nadalje	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Analiza podataka o trenutno zastupljenim modelima vinogradarske proizvodnje	Od juna 2018 nadalje	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Analiza podataka o trenutno zastupljenim modelima pčelarske proizvodnje	Od juna 2018 nadalje	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Analiza podataka o raspoloživim resursima za organsku poljoprivrednu proizvodnju	Od juna 2018 nadalje	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Prikupljanje ideja za projekte u ratarskoj proizvodnji	stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Prikupljanje ideja za projekte u povrtarskoj proizvodnji	stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Prikupljanje ideja za projekte u stočarskoj proizvodnji	stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Prikupljanje ideja za projekte u voćarskoj proizvodnji	stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Prikupljanje ideja za projekte u vinogradarskoj proizvodnji	stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Prikupljanje ideja za projekte u pčelarskoj proizvodnji	stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Priprema za implementaciju GIS tehnologija	Od septembra 2018. godine	Opština, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike

Strategija razvoja poljoprivrede u opštini Gadžin Han 2018-2023

Razmatranje analize zemljišta	stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Izrada programa poboljšanja svojstava zemljišta	Oktobar 2018 do marta 2019.	Opština, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Utvrđivanje stanja kontaminacije poljoprivrednog zemljišta	Od oktobra 2018. nadalje	Opština, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Praćenje svih promena stanja zemljišta, a naročito sadržaja štetnih materija (monitoring zemljišta)	Od oktobra 2018. nadalje	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Unošenje podataka o stepenu kontaminacije poljoprivrednog zemljišta u LIPS	Od oktobra 2018. nadalje	Opština, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Stručna ispitivanja plodnosti poljoprivrednog zemljišta	Od oktobra 2018. nadalje	Opština, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Izrada preporuka prihvatljive fertilizacije zemljišta	Od novembra 2018. nadalje	Opština, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Sagledavanje potreba primene organskih i mineralnih đubriva na poljoprivrednom zemljištu	Od novembra 2018. nadalje	Opština, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Izrada programa celovite zaštite poljoprivrednog zemljišta	Od novembra 2018. do aprila 2019.	Opština, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Stručni predlozi za primenu meliorativnih mera na poljoprivrednom zemljištu	stalno	Opština, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Izrada plana i programa navodnjavanja zemljišta	Od decembra 2018 do maja 2019.	Opština, Udruženje Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Implementacija novih i obnavljanje postojećih sistema za navodnjavanja zemljišta	Od maja 2019. nadalje	Opština, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Praćenje stanja i obezbeđenje zaštite najplodnijeg zemljišta	stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Praćenje šteta na zemljištu nastalih njegovim iskorištavanjem	stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Obavljanje drugih poslova i zadataka utvrđenih Zakonom o poljoprivrednom zemljištu	stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike

Strategija razvoja poljoprivrede u opštini Gadžin Han 2018-2023

		fakulteti i visoke strukovne škole	
Uvođenje programskih paketa evidencije i analize svih poslovnih aktivnosti na porodičnim gazdinstvima	Od januara 2019. godine	Opština, Udruženje, Veterinarska stanica, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Oporavak postojećih i podizanje novih prerađivačkih kapaciteta (klanica, mlekare, fabrike stočne hrane, sušare, hladnjače)	stalno	Opština, Udruženje, Veterinarska stanica, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike, Privrednici u opštini i Nišavskom okrugu
Nastavak formiranja udruženja proizvođača po granama	Od januara 2019. nadalje	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Pospešivanje formiranja različitih oblika i modela kooperacija	stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Pospešivanje formiranja različitih oblika i modela zadruga	stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Istraživanje tržišta za potrebe proizvođača: segmentacije tržišta, razvoja proizvoda, prodaje, medijske kampanje	stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Pospešivanje razvoja tržišta	stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Pospešivanje implementacije i razvoja lokalnog tržišnog informacionog sistema	stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Otvaranje novih i uređenje postojeće stočne pijace	stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Otvaranje novih i uređenje postojećih zelenih pijaca	stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Organizacija prometa uzgojno vrednih grla farmskih životinja	stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole,	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike

Strategija razvoja poljoprivrede u opštini Gadžin Han 2018-2023

		Veterinarska stanica, Mlekara	
Pospešivanje razvoja sela i ruralnih oblasti	stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike, Privrednici u opštini i Nišavskom okrugu
Izrada/dopuna plana razvoja sela	Decembar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole,	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike, Privrednici u opštini i Nišavskom okrugu
Sagledavanje realizacije plana i programa izgradnje infrastrukture (put, vodovod, kanalizacija, telekomunikacije)	Decembar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike, Privrednici u opštini i Nišavskom okrugu
Izrada kratkoročnog, srednjeročnog i dugoročnog plana ulaganja u ekonomski razvoj sela	Decembar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike, Privrednici u opštini i Nišavskom okrugu
Izrada kratkoročnog, srednjeročnog i dugoročnog plana ulaganja u poljoprivredne delatnosti sela	Decembar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike, Privrednici u opštini i Nišavskom okrugu
Pospešivanje razvoja poljoprivredne proizvodnje sa ciljem stvaranja tržišno orijentisane proizvodnje	Stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike, Privrednici u opštini i Nišavskom okrugu
Upoznavanje svih zainteresovanih proizvođača sa strateškim ciljevima razvoja poljoprivrede u EU,	Januar svake godine	Opština, Udruženje Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Upoznavanje svih zainteresovanih proizvođača sa strateškim ciljevima razvoja poljoprivrede u Srbiji,	Januar svake godine	Opština, Udruženje Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Upoznavanje svih zainteresovanih proizvođača sa sa strateškim ciljevima razvoja poljoprivrede u Opštini Gadžin Han	Januar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Sagledavanje i diferenciranje prioriteta u razvoju	Febuar svake	Opština, Udruženje,	Budžet Opštine, Donacije,

Strategija razvoja poljoprivrede u opštini Gadžin Han 2018-2023

poljoprivredne proizvodnje u opštini Gadžin Han	godine	Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Republike, Privrednici u opštini i Nišavskom okrugu
Dopuna akcionog plana razvoja poljoprivrede u Opštini Gadžin Han po granama proizvodnje (ratarstvo, stočarstvo, ribarstvo, pčelarstvo, povrtarstvo, voćarstvo, vinogradarstvo)	Febuar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike, Privrednici u opštini i Nišavskom okrugu
Izrada/dopuna plana i programa razvoja proizvodne infrastrukture u stočarstvu	Febuar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike, Privrednici u opštini i Nišavskom okrugu
Izrada/dopuna plana i programa razvoja proizvodne infrastrukture u ratarstvu	Febuar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Izrada/dopuna plana i programa razvoja proizvodne infrastrukture u povrtarstvu	Febuar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike, Privrednici u opštini i Nišavskom okrugu
Izrada/dopuna plana i programa razvoja proizvodne infrastrukture u voćarstvu i vinogradarstvu	Febuar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Izrada/dopuna plana razvoja proizvodne infrastrukture u pčelarstvu	Febuar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Izrada/dopuna plana i programa zaštite biljaka od bolesti i štetočina u ratarskoj proizvodnji	Febuar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Izrada/dopuna plana i programa zaštite biljaka od bolesti i štetočina u povrtarskoj proizvodnji	Febuar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Izrada/dopuna plana i programa zaštite biljaka od bolesti i štetočina u voćarskoj proizvodnji	Febuar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Izrada/dopuna plana i programa zaštite biljaka od bolesti i štetočina u vinogradarskoj	Febuar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike

Strategija razvoja poljoprivrede u opštini Gadžin Han 2018-2023

proizvodnji		fakulteti i visoke strukovne škole	
Izrada /dopunaplana i programa zdravstvene zaštite framskih životinja	Febuar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Formiranje/dopuna stručnog tima za sprovođenje akcionog plana razvoja poljoprivrede u Opštini Gadžin Han	Febuar svake godine	Opština, Udruženje Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Formiranje/dopuna elektronske baze podataka o poljoprivrednim resursima u Opštini Gadžin Han	stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Komasacija (zaokruživanje rascepkanih i malih obradivih površina)	stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Stvaranje revolving fondova za pospešivanje razvoja poljoprivredne proizvodnje u opštini Gadžin Han	stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike, Privrednici u opštini i Nišavskom okrugu
Pospešivanje razvoja prerađivačke industrije animalnih proizvoda	stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike, Privrednici u opštini i Nišavskom okrugu
Pospešivanje razvoja prerađivačke industrije biljnih proizvoda	stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Upućivanje poljoprivrednika na mogućnosti korišćenja podsticajnih sredstava Ministarstva poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva	stalno	Opština, Udruženje	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Analiza korišćenja resursa za stočarsku proizvodnju	Februar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Izgradnja pogona za proizvodnju sira	uslovno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike, Privrednici u opštini i

Strategija razvoja poljoprivrede u opštini Gadžin Han 2018-2023

		strukovne škole, Veterinarska stanica	Nišavskom okrugu
Izgradnja mini mesare	uslovno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike, Privrednici u opštini i Nišavskom okrugu
Izgradnja pilot farmi za gajenje farmskih životinja (ovaca, koza, muznih krava, junadi u tovu, svinja, kokoši nosilja, brojlera, konja)	uslovno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike, Privrednici u opštini i Nišavskom okrugu
Formiranje matičnog stada farmskih životinja (ovaca, koza, muznih krava, svinja)	Od januara 2019. godine, uslovno i ranije	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Pospešivanje kooperativnog gajenja farmskih životinja	Od januara 2019. godine, uslovno i ranije	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Edukacija stočara u vezi gajenja farmskih životinja	Februar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Analiza korišćenja resursa za ratarsku proizvodnju	Februar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Formiranje poligona za ratarsku proizvodnju	Od januara 2019. godine, uslovno i ranije	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Edukacija poljoprivrednika u vezi ratarske proizvodnje	Februar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Analiza korišćenja resursa za povrtarsku proizvodnju	Februar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Formiranje poligona za povrtarsku proizvodnju	Od januara 2019. godine,	Opština, Udruženje, Poljoprivredni	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike

Strategija razvoja poljoprivrede u opštini Gadžin Han 2018-2023

	uslovno ranije i	fakulteti i visoke strukovne škole	
Edukacija u vezi povrtarske proizvodnje	Februar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole,	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Analiza korišćenja resursa u voćarstvu i vinogradarstvu	Februar svake godine	Opština, Udruženje Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Formiranje poligona za voćarsku i vinogradarsku proizvodnju	Od januara 2019. godine, uslovno i ranije	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Edukacija u vezi voćarske i vinogradarske proizvodnje	Februar svake godine	Opština, Udruženje Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Analiza korišćenja resursa u pčelarstvu	Februar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole,	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Formiranje poligona za pčelarsku proizvodnju	Od januara 2019. godine, uslovno i ranije	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Edukacija u vezi pčelarske proizvodnje	Februar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Integralna zaštita biljaka od bolesti i štetočina	stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Obnova vinograda	stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Zaštita od bolesti i štetočina u pčelarstvu	Stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Izrada/dopuna kratkoročnog, srednjoročnog i dugoročnog plana razvoja organske biljne	Februar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike,

Strategija razvoja poljoprivrede u opštini Gadžin Han 2018-2023

proizvodnje		fakulteti i visoke strukovne škole	Privrednici u opštini i Nišavskom okrugu
Edukacija u vezi organske biljne proizvodnje	Mart svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Izrada/dopuna kratkoročnog, srednjeročnog i dugoročnog plana razvoja organske stočarske proizvodnje	Februar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike, Privrednici u opštini i Nišavskom okrugu
Edukacija u vezi organske stočarske proizvodnje	Mart svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Pospešivanje odnosno stimulisanje otvaranja novih privatnih preduzeća u oblasti proizvodnje i prerade poljoprivrednih proizvoda	Stalno	Opština	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike, Privrednici u opštini i Nišavskom okrugu
Obuka i stimulisanje mladih za implementaciju tržišno orijentisanih modela specijalizovane poljoprivredne proizvodnje na početku poljoprivredne proizvodnje	Februar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike, Privrednici u opštini i Nišavskom okrugu
Obuka zainteresovanih proizvođača za izradu projekata i biznis planova	Februar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike, Privrednici u opštini i Nišavskom okrugu
Obuka zainteresovanih proizvođača za primenu novih tehnologija u poljoprivredi	Februar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Upoznavanje zainteresovanih sa potrebama i mogućnostima implementacije EU standarda u razvoj lokalne poljoprivrede	Februar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Upoznavanje svih zainteresovanih proizvođača sa postupcima sertifikacije i proizvodnje geografski zaštićenih proizvoda	Mart svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Stvaranje uslova za razvoj novih grana poljoprivredne proizvodnje (lekovito bilje, gajenje pečuraka, gajenje borovnice)	Stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Organizovanje radionica i seminara za obuku	Mart svake godine	Opština, Udruženje,	Budžet Opštine, Donacije,

Strategija razvoja poljoprivrede u opštini Gadžin Han 2018-2023

poljoprivrednika za specijalizovane proizvodnje		Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Republike
Pospešivanje rada zelene pijace	Stalno	Opština, Udruženje	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Rekonstrukcija lokalnih ekoturističkih vrednosti (vodenica potočara i sl.)	Stalno	Opština, Udruženje	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Formiranje finansijskih fondova sa povoljnim sredstvima za poljoprivrednike	Od januara 2020. godine	Opština	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Nabavka moderne opreme (na primer aparati za mužu i laktofrizi)	Stalno	Opština, Udruženje	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Edukacija u cilju implementacije novih tehnologija u proizvodnji	Decembar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Obuka u cilju uspešnije obrade zemljišta	Decembar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Usmeravanje proizvođača ka stvaranju brendova i sertifikovanju poljoprivrednih proizvoda	Stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Primena mera poboljšanja rasnog sastava farmskih životinja, selekcije, veštačkog osemenjavanja, indukcije i sinhronizacije estrusa	Stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica, Mlekara	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Priprema za implementaciju standarda minimalnih uslova gajenja i zaštite dobrobiti farmskih životinja	Od januara 2020. godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica, Mlekara	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Razvoj i implementacija različitih modela tržišno orijentisane ratarske i povrtarske proizvodnje	Stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike, Privrednici u opštini i Nišavskom okrugu
Razvoj i implementacija različitih modela stočarske proizvodnje	Stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica, Mlekara	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike, Privrednici u opštini i Nišavskom okrugu

Strategija razvoja poljoprivrede u opštini Gadžin Han 2018-2023

Razvoj i implementacija različitih modela voćarske i vinogradarske proizvodnje	Stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike, Privrednici u opštini i Nišavskom okrugu
Podrška nabavci nove poljoprivredne opreme i mehanizacije	Stalno	Opština, Udruženje	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Nabavka prioritetne poljoprivredne opreme i mehanizacije	Stalno	Opština, Udruženje	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Razvoj i implementacija različitih modela pčelarske proizvodnje (nabavka pčelinjih društava, sadnja medonosnog bilja)	Stalno	Opština, Udruženje	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Edukacija pčelara	Decembar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Priprema zainteresovanih proizvođača za gajenje pečuraka (edukacija za gajenje pečuraka, objekti, oprema, biznis planovi)	Decembar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Priprema zainteresovanih za implementaciju organske poljoprivredne proizvodnje	Decembar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Uređenje katastra	Stalno	Opština	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Izrada pedološke karte u opštini Gadžin Han	Od januara 2020. do kraja 2023. godine	Opština, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Školovanje agromenadžera	Stalno	Opština, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Usmeravanje učenika na Srednje poljoprivredne škole	Stalno	Opština	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Stipendiranje školovanja studenta iz Opštine na poljoprivrednom visokim školama, fakultetima i Fakultetu veterinarske medicine	Stalno	Opština	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Edukacija u vezi sledljivosti i bezbednosti hrane	Novembar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole,	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike

Strategija razvoja poljoprivrede u opštini Gadžin Han 2018-2023

		Veterinarska stanica	
Implementacija različitih modela tržišno orijentisane biljne i stočarske proizvodnje	Stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike, Privrednici u opštini i Nišavskom okrugu
Podizanje kvaliteta povrtarskih proizvoda	Stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole,	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Izrada plana i programa korišćenja pašnjaka	Februar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Izrada plana i programa poboljšanja korišćenja travnih površina	Februar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Edukacija u vezi uslova gajenja farmskih životinja	Februar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Edukacija u vezi ishrane farmskih životinja	Novembar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Edukacija u vezi podizanja kvaliteta stočarskih proizvoda	Novembar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Edukacija u vezi podizanja kvaliteta biljnih proizvoda	Novembar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Pospešivanje razvoja ribarstva	Stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Pospešivanje razvoja seoskog turizma	Stalno	Opština, Udruženje	Budžet Opštine, Donacije,

Strategija razvoja poljoprivrede u opštini Gadžin Han 2018-2023

			Budžet Republike
Jačanje savetodavne službe u Opštini sa ciljem dostizanja nivoa za korišćenje predpristupnih fondova EU	Stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Edukacija opštinske administracije o pristupanju i metodologiji u približavanju Srbije EU u oblasti poljoprivrede	Stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Jačanje poljoprivredne proizvodnje u Opštini sa ciljem dostizanja nivoa za korišćenje predpristupnih fondova EU	Stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike, Privrednici u opštini i Nišavskom okrugu
Razvoj marketing komunikacija u oblasti poljoprivredne proizvodnje	Stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike, Privrednici u opštini i Nišavskom okrugu
Analize statistika tržišta poljoprivrednih proizvoda	Stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Tehničko opremanje područnih i javnih službi	Stalno	Opština, Udruženje,	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Obuka i stimulisanje mladih proizvođača za specijalizovane i manje poznate proizvodnje	Decembar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Razrada tehnologija prerade biljnih proizvoda	Stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Razrada tehnologija prerade animalnih proizvoda	Stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Razvijanje svesti potrošača o neophodnosti korišćenja biljnih i animalnih proizvoda kontrolisanog kvaliteta	Stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Specijalizacija poljoprivrednih gazdinstava	Stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike, Privrednici u opštini i Nišavskom okrugu

Strategija razvoja poljoprivrede u opštini Gadžin Han 2018-2023

Ukrupnjavanje gazdinstava i povećanje nivoa proizvodnje	Stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Podsticanje unapređenja proizvodnje kvalitetne stočne hrane	Stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Izrada/Realizacija plana i programa intenziviranja stočarske proizvodnje	Stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Izrada/Realizacija plana i programa omasovljenja pčelarske proizvodnje	Stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Izrada/realizacija plana i programa intenziviranje ratarske i proizvodnje krmnog bilja	Stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Usmeravanje proizvođača ka organizovanoj proizvodnji lekovitog bilja	Stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Izrada/realizacija plana i programa intenziviranja povrtarske proizvodnje	Stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole,	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Izrada/realizacija plana i programa intenziviranja voćarske i vinogradarske proizvodnje	Stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole,	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike
Povećanje i osavremenjavanje proizvodnje jagodičastog, koštičavog i jabučastog voća i uvođenje novih sorti i tehnologija	Stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike, Privrednici u opštini i Nišavskom okrugu
Uvođenje novih tehnologija u biljnoj proizvodnji	Stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike, Privrednici u opštini i Nišavskom okrugu
Uvođenje novih tehnologija u stočarstvu	Stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole,	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike, Privrednici u opštini i Nišavskom okrugu

Strategija razvoja poljoprivrede u opštini Gadžin Han 2018-2023

		Veterinarska stanica	
Izrada/realizacija plana i programa zaštite životne sredine od kontaminenata iz poljoprivrede i prehrambene industrije	Stalno	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike, Privrednici u opštini i Nišavskom okrugu
Dopuna Strategije razvoja poljoprivredne proizvodnje	Januar svake godine	Opština, Udruženje, Poljoprivredni fakulteti i visoke strukovne škole, Veterinarska stanica	Budžet Opštine, Donacije, Budžet Republike, Privrednici u opštini i Nišavskom okrugu

*U izvore finansiranja uzeće se u obzir i sredstva predpristupnih fondova Evropske Unije

ZAKLJUČAK

Izrada Strategije razvoja poljoprivrede nudi rešenja i treba da predstavlja vodilju razvojnih pravaca u opštini Gadžin Han. Ovim dokumentom otvara se proces mera, postupaka i reformi u revitalizaciji sektora poljoprivrede. Sektor poljoprivrede ima značajnu ulogu u privrednom razvoju opštine, kao i veliki značaj za razvoj ruralnog područja, s obzirom da je poljoprivreda još uvijek dominantno zanimanje seoskog stanovništva. U opštini Gadžin Han postoje značajni poljoprivredni potencijali, ali i ograničenja za bržu revitalizaciju sektora agrara. Agroekološki uslovi za razvoj poljoprivrede u opštini su izuzetno povoljni za različitu strukturu proizvodnje.

Strategija je svojim sadržajem ukazala na potrebe, pravce, obime i načine razvoja poljoprivrede za nastupajući period 2018-2023. U razvoju poljoprivrede će se uspeti u onoj meri u kojoj se budu stvarali pozitivni ekonomski efekti i uvećavali prihodi poljoprivrednog stanovništva, podsticao rast ostalih prihoda stanovnika u ruralnim područjima, kao i podizala zaposlenost i poboljšavao humani ambijent za život na selu.

Kao otvoren dokument, sa svojim očekivanim efektima, Strategija mora biti merljiva i transparentna, kako bi se mogla pratiti, kontrolisati i usmeravati prema što boljim razvojnim rezultatima. Ti rezultati najbolje i najjednostavnije će se iskazati u:

- ukupnom rastu obima i vrednosti poljoprivredne proizvodnje,
- unapređenju poljoprivredne proizvodne strukture,
- poboljšanju lokalne snabdevenosti hranom,
- unapređenju trgovinskog bilansa hrane, i
- uvećanju zaposlenosti stanovništva.

Osiguranje posla stvaranjem radnih mesta za što veći broj stanovnika, osnovni je cilj razvoja u sektoru poljoprivrede, uz koga logičnim redosledom idu i njegovi svi ostali efekti.

Pri datoj dinamici razvoja sektora poljoprivrede i profilisanju njegove nove proizvodne strukture, nude se velike mogućnosti zapošljavanja stanovništva, i to kako direktno u poljoprivredi, tako indirektno u prerađivačkoj industriji, kao i drugim delatnostima koje njih prate.

Poljoprivreda je delatnost koja u otvaranju radnih mesta nudi vrlo različite kombinacije i podjednako takve mogućnosti zapošljavanja stanovništva, pa je veoma rizično upuštanje u bliže procenjivanje broja onih domaćinstava koja će se isključivo ili delimično baviti njome.

Ipak, prema već iskazanim okvirnim parametrima razvoja za sve obuhvaćene grane poljoprivredne proizvodnje i mnoge radno angažovane tehnologije koje iz njih proizlaze, može se računati na otvaranje značajnog broja radnih mesta sa punim zaposlenjem za poljoprivrednike, kao i još mnogo kombinacija u kojima bi poljoprivreda mogla biti prateće zanimanje.

Iz izloženog se može zaključiti da Strategija predstavlja program visokog stepena složenosti, pa za svoje sprovođenje zahteva vrhunsku organizaciju, kvalitetno upravljanje, stalno unapređivanje kompetencija stručnih lica i samih poljoprivrednika.

U pogledu ukupnog ruralnog ambijenta, zahteva se povezivanje akcija iz Strategije sa planovima iz drugih oblasti privrednog i društvenog života, kako bi se kompletirao kvalitet života onog dela stanovništva koje je svoju životnu sudbinu profesionalno vezalo za selo.

Sprovođenje Strategije razvoja poljoprivrede u opštini Gadžin Han u visokoj meri označiće odgovarajuće korišćenje i upravljanje ruralnim resursima što će zahtevati uspostavljanje povratnih veza sa drugim složenim faktorima životne sredine, a pre svega sa vodoprivredom i šumarstvom. To će voditi prema gradnji i unapređenju jedne jedinstvene celine demografskog, ekonomskog i ekološkog sistema, iz čega će proistići snažna potreba da se na taj način upravlja i kod realizacije ove strategije.

Prioritetne investicione aktivnosti neophodne su u hidromeliorativnim merama (navodnjavanje), izgradnji distributivnih centara i rashladnih kapaciteta za otkup, čuvanje i distribuciju voća, povrća i prerade lekovitog bilja u destilate i ekstrakte, kontroli plodnosti zemljišta, brendiranju autohtonih proizvoda biljnog i animalnog porekla (sira,

voćnih prerađevina). Posebna pažnja trebalo bi da se posveti organskoj proizvodnji u stočarstvu, voćarstvu i povrtarstvu. Proizvodnja mesa i mleka strateški bi trebalo biti jedan od značajnih stubova razvoja poljoprivrede. Takođe postoje mogućnosti i za unapređenje proizvodnje meda.

Politika podrške poljoprivredi i trgovini, određena ovom strategijom, definisana je tako da ispuni potrebe opštine Gadžin Han (a u skladu je sa Strategijom poljoprivrede i ruralnog razvoja Republike Srbije za period 2014-2024. godine) prvenstveno iz sopstvenih resursa, uz istovremeno praćenje pravaca koji će eventualno konvergirati sa pravcem podrške iz CAP.

Zajednička budućnost ka kojoj idu poljoprivrede i Srbije i EU jeste efikasna, tržišno orijentisana proizvodnja, ona u kojoj pitanja kao što su bezbednost hrane, zaštita životne sredine i načini držanja životinja zauzimaju značajno mesto, i koja doprinosi opštem razvoju ruralnog društva.

Politika koja je ovom Strategijom utvrđena ima za osnovni cilj da se poljoprivreda u opština Gadžin Han razvija održivo i kontinuirano u pravcu potreba njenih stanovnika, kao i pravcu kontinuiranog unapređenja uslova života, ekonomskog statusa i stabilnosti razvoja opštine Gadžin Han.

LITERATURA I KORIŠĆENI DOKUMENTI

1. Bogdanov N. 2007. Mala ruralna domaćinstva u Srbiji i ruralna nepoljoprivredna ekonomija, UNDP, Beograd.
2. Cavestro L. 2003. P.R.A. - Participatory Rural Appraisal Concepts Methodologies and Techniques. Facolta' di agraria Università degli studi di Padova.
3. Dimitrijević J. 2014. Geografske odlike Zaplanja. Master rad. Univerzitet u Nišu - Prirodno-matematički fakultet.
4. European Commission, 2017. Agriculture and rural development, CAP at a glance. https://ec.europa.eu/agriculture/cap-overview_en (pristup novembar, 2017).
5. Martinović M. 2012. Tipovi populacione dinamike u naseljima zaplanja. Glasnik srpskog geografskog društva, sveska XCII 2, 133-145.
6. Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, 2012. Nacionalni program ruralnog razvoja za 2011 -2013.
7. Munčan M., 2015. Modeli intenziviranja proizvodnje Osnovnih ratarskih useva na porodičnim gazdinstvima Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu- Poljoprivredni fakultet, Beograd.
8. Nikolić D, Keserović Z, Magazin N, Paunović S, Miletić R, Nikolić M, Milivojević J. (2012) Stanje i perspektiva razvoja voćarstva u Srbiji, Zbornik radova i apstrakata, 14 Kongres voćara i vinogradara Srbije sa međunarodnim učešćem, 3-23, Vrnjačka Banja.
9. Opština Gadžin Han, 2009. Strategija razvoja poljoprivrede u opštini Gadžin Han 2010-2015.
10. Paunović T. 2016. Modeli za optimizaciju strukture proizvodnje povrća na porodičnim gazdinstvima. Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu- Poljoprivredni fakultet, Beograd.
11. Popović R. 2014. Stočarstvo u Republici Srbiji. Republički zavod za statistiku, Beograd.
12. Republički zavod za statistiku, 2003. Pol i starost, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2002 (knjiga 2). Beograd.
13. Republički zavod za statistiku, 2003. Uporedni pregled broja stanovnika 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991. i 2002, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2002 (knjiga 9). Beograd.
14. Republički zavod za statistiku, 2004. Uporedni pregled broja stanovnika po popisima 1948-2002., podaci po naseljima, knjiga 9, Beograd.
15. Republički zavod za statistiku, 2012. Poljoprivreda u Republici Srbiji, Popis poljoprivrede 2012, Knjiga 1, Beograd.
16. Republički zavod za statistiku, 2012. Prirodno kretanje stanovništva Republike Srbije 1961-2010. godine, Posebna Publikacija, Beograd.
17. Republički zavod za statistiku, 2012. Starost i pol, podaci po naseljima po popisu iz 2011. godine, knjiga 2, Beograd.
18. Republički zavod za statistiku, 2016. Opštine i regioni u Republici Srbiji, 2014, Beograd. <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G2014/pdf/G201420.pdf>
19. Savezni zavod za statistiku, 1961. Pol i starost, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2002 (knjiga 2). Beograd. <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2012/PP-knjiga1.pdf>
20. Ševarlić, M. (2015): Poljoprivredno zemljište, Popis poljoprivrede 2012, Poljoprivreda u Republici Srbiji, Republički zavod za statistiku, Beograd.
21. Službeni glasnik RS, br. 112/2015. Zakon o zadrugama.
22. Službeni glasnik RS, br. 85/2014. Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja Republike Srbije za period 2014-2024. godine.